

N. IORGA

HOTARE ȘI SPAȚII NAȚIONALE

CONFERINȚE
LA
VĂLENII-DE-MUNTE
1938

Lucrate de D-ra M. OPREA, la Școala de Misionare
1938

N. IORGA

HOTARE ȘI SPAȚII NAȚIONALE

CONFERINȚE
LA
VĂLENII-DE-MUNTE
1938

Lucrate de D^{ra} M. OPREA, la Școala de Misionare
1938

I.

Posibilitățile de expansiune națională¹

Am anunțat pentru anul acesta discutarea unei probleme foarte interesante care apasă asupra tuturor. Într-o anume vreme sunt lucruri a căror apăsare o simte fiecare ; câteodată aceasta poate fi materială, iar alte ori morală. E apăsarea unei idei pe care am zice că o simți pe umeri. Tot viitorul îl prevezi amenințat de idei pe care le poate crede întreaga societate sau numai unii ; idei care sunt adeseori destul de puternice spre a nu te lăsa nici să răsufli de pe urma lor. Ele par logice, dar nimic nu e mai periculos în viață decât falsa logică ce te prinde. Formula fiind ușoară, de multe ori te poți înșela, crezând că și ideia ce o cuprinde dedesubt e bună.

Sânt deci idei care stau în calea liniștii omenirii și care pot provoca cele mai mari nenorociri, cele mai groaznice cataclisme. În momentul de față, iată care este ideia pe care am intenția s'o deslușesc și s'o combat pe basă istorică. Căci ideile se pot combate, opunându-li alte idei, nu totdeauna cu folos. Dar, când arăți cum s'a format o idee, când te ocupi de lucrurile de la care a plecat ea și o urmărești pas cu pas, atunci îi prinzi greșala, pe când dacă te uiți numai la rezultat, el nu ți spune taina greșelii pe care o poți prinde numai dacă urmărești ideia în mod istoric.

E ca și în cazul doctorilor cari, dacă s'ar interesa de tot trecutul bolnavilor, dacă ar cunoaște

¹ Resumat de Maria Ciorea.

toate bolile de care au suferit ei mai înainte, dacă ar exista un carnet sanitar cu înşirarea acestora, atunci nu s'ar mai recomanda atâtea medicamente şi regimuri inutile.

Aşa e şi cu greşelile ce se fac în lumea ideilor, care trebuiesc luate de la începutul lor. Cercetând lucrurile istoric, mai vezi că pot fi şi alte soluţii decât cele date. Sânt probleme care au fost soluţionate în anume fel la 1600, la 1800 şi, dacă aceste soluţii au fost bune atunci, ele se pot potrivi şi acum.

Care este ideia greşită ce trebuie combătută nu nu numai ca tulburătoare a păcii, ci şi ca o idee ce ameninţă civilisaţia şi face antipatice naţiuni ce pot fi privityte şi preţuite altfel? E ideia necesităţii de spaţiu pentru o naţiune, ideia de „Raum“, cum spun Germanii. Un popor are nevoie de spaţiu şi toţi ceilalţi sunt dator să se dea în lături. Cu cât ar întinde el mai mult coatele, cu atâta vecinul trebuie să se strângă, ba i-ar face un serviciu şi mai mare dacă ar dispărea cu totul, şi eşti gata să-l ajuţi. Poporul însuşi care este alături nu interesează. Tie îţi trebuie pământ şi e necesar să-l ai.

Afără de limitele patriei sunt revendicările teritoriale ce le ridică o naţiune pe drept sau pe nedrept, Odinioară, se mergea mai departe: un popor avea dreptul să ceară un teritoriu pe basa unor tradiţii istorice. Eu însă nu cred în acest drept: chiar dacă ai avut aceste teritorii şi chiar dacă aveai posibilitatea să le întreţii atunci, scăzându-ţi se pe urmă energia, cum poţi veni să reclami acest drept numai pentru că odinioară te ai putut întinde până acolo?

La un congres am discutat cu un tânăr profesor german asupra sensului Imperiului zis german, care în esenţa lui adevărată nu era decât Imperiul Roman. În Evul Mediu nu existau imperii pe naţiuni. Nu se putea alcătui un Imperiu German în Apus, iar în Răsărit nu putea fi un Imperiu al Grecilor, al

Sârbilor sau al Bulgarilor. El e tot Imperiul Roman servit de o națiune sau de alta. Profesorul german spunea însă că și el crede în universalitatea Imperiului, dar adăugă că Imperiul universal e în legătură cu națiunea germană.

Iată cum se poate prezenta o revendicare pe nedrept a unui popor asupra unor teritorii. Alt caz e următorul: cartea mea de „Istoria Românilor“ se cheamă „Istoria Românilor și a romanității orientale“, ceea ce se potrivește mai ales pentru volumele de la început. Într'adevăr noi reprezentăm aici singuri, ca latinitate, ceea ce reprezintă în Apus toate popoarele romanice.

Noi ocupăm odinioară o hartă mult mai largă. În Sudul Dunării numai țărmul mării era grecesc și prin unele văi se mai găseau elemente traco-ilire neromanizate; încolo toată lumea vorbea o limbă romană. Noi am fost înainte mult mai numeroși. Sârbi au de multe ori tip romanic, capete de o frumuseță clasică romană. Pe o veche hartă a regiunilor sârbești se întâlnesc adese ori nume romane. Nici pe departe noi nu putem reclama, afară de unele teritorii, atâta romanitate câtă găsim la Sârbi. Limba sârbească se deosebește de fondul slav prin anume îndulciri romane. Belgradului îi spun Biograd, relativul e „kao“, într'unul din cele trei dialecte și, îndată ce vedeți într'o limbă neromanică acest *o* sau un *a*, trebuie să vă întrebați dacă nu avem a face cu o populație romanică. În Tirol se vorbește o limbă germană localizată și armonizată care face să se simtă populația romanică din fund, peste care s'au așternut elementele germane.

În Peninsula Balcanică noi eram odinioară până jos de tot. Până la Adriatică, se vindea brânza românească, în piața din Ragusa. Cutare învățat croat Kukulievici nu e altceva în nume decât Cucul, iar în documentele slave sânt atâția Radul, etc. Așa-ziși Morlaci nu sânt altceva decât Vlahii de la

mare și ei se urcau până sus în Croația. Până azi spre Varna sunt ciobani cari până la zece, douăzeci numără românește. Aceștia sânt ciobani români cari s'au pierdut în populația bulgărească. Ciobanii români mergeau odinioară până la Muntele Athos și există din Evul Mediu un ordin prin care li se interzicea să vină cu brânză la mănăstiri, deoarece își aduceau nevestele și fetele, care erau oprite să pătrundă acolo. Toată Tesalia era românească. Tricala are și nume românesc: Târca, Salonicul, tot așa: Sărună, iar Larissa e și Larsa românească. Și Vlahernele, o suburbie din Constantinopole, este în legătură cu Vlahii. La început Vlah însemna Român și pe urmă se ajunge să însemne cioban sau păstor. De la o vreme numele unor popoare ajung să însemne numele unei ocupații („meșterul neamț“, „nemțoaica“ la copii). Vlahernele e același lucru ca, la Iași, Păcurarii, care era locul unde veniau păcurarii ciobani, cari n'au nimic a face cu păcura, cum s'ar crede.

Cât de larg ne-am întins se vede din faptul că în Moravia și azi se păstrează cuvinte românești în graiul ciobanilor. Spre Răsărit noi am ajuns nu numai până la Nipru, ci până la Bug. Sânt și acum ciobani români în Crimeia, iar Rușii i-au colonizat până la apa Amur.

Un ambițios Român de-al nostru ar putea spune că trebuie să ne întindem până acolo unde au existat elemente romanice în Orient.

Alt cas de revendicare a drepturilor unei națiuni este cel de mai jos. Pentru Maghiarii cari au rămas în Ungaria este o întreagă tragedie. Vechiul Stat al Sf. Ștefan, Statul apostolic cu misiunea de la Papă de a creștina pe toți păgânii, Statul acesta se putea întinde și în Asia și foarte mulți azi nu pot să se împace cu ideea Ungariei 'naționale, pe care o socotesc „mutilată“. Iată dar o cerere de spațiu care se sprijină pe faptul că un popor în

calitate de stăpânitor a fost undeva, dar se uită că lucrurile s'au schimbat, că locurile acelea nu se mai pot cuceri. Ba se poate întâmpla ca o populație să fie silită să părăsească regiuni pe care nu le mai umple cu populația. Aceasta s'ar putea petrece, din nenorocire, în Banat, unde populația românească se împuținează, și nu în folosul Maghiarilor sau al Germanilor, ci al Țigănilor. Franța de asemenea este plină de o populație străină, care poate dăuna drepturile teritoriale ale Statului. Prin Sud se strecoară, fără dușmănie, o populație italiană, iar la Paris și aiurea în orașe s'au așezat rând pe rând. Poloni, Marocani, Spanioli, Români, etc. În oraș și în jurul lui se găsesc astfel vre-o 25.000 Români, întrebuințați la munca cea mai grea, iar Statul român nu se interesează de ei, pe când pentru Poloni Statul lor se îngrijește continuu.

Iată un fel de a-și manifesta un popor dorința de stăpânire a unui teritoriu pe baza unei tradiții istorice. Dar este o amenințare ce vine de la unele popoare fără acea basă istorică. Se presintă chestiunea așa: „noi nu încăpem acasă ; prin urmare voi trebuie să ni faceți loc la voi“. Ar fi ca în Rusia Sovietică unde se dă atâta loc câți membri are familia ; când o familie este mai numeroasă, ea primește de la Stat un spațiu mai întins.

Sânt trei popoare care reclamă întinderea spațială : două fățiș, al treilea pe ascuns, și ar fi al patrulea care mâne ar cere același lucru. Germanii vor „Raum“ în Răsăritul Europei. Ungaria va trebui să cedeze ; cu toate că azi i se măgulesc anumite slăbiciuni, ea va trebui să sfârșească făcând loc expansiunii germane, cu atât mai mult, cu cât există multe elemente germane mai ales spre Burgenland și chiar la Buda, alături de populația sârbească. Când Buda a fost luată de Turci, elementul maghiar a dispărut într'o măsură oarecare și au fost aduse elemente slave, iar recuceririle

austriacă a căutat să înlăture revenirea ungurească. După Ungaria urmăm noi, la cari dacă sânt elemente germane: Sași, Șvabi, Basarabenii germani, Germani în orașe, nu înseamnă că trebuie să se întindă Reichul până aici. Va veni apoi rândul Sârbilor, cari prin d. Stoiadinovici, deocamdată, sânt în foarte bune legături cu Germanii. Pe când d. Goering se presintă ca un bun „cunoscător” al Iugoslaviei, pentru o vizită, ministrul iugoslav afirmă că oameni de-ai lui au făcut parte din armata lui Frederic al II lea. Doar când, pe vremea lui Frederic-Wilhelm regele sergent, se adunau oameni lungi de pretututîndeni pentru armata prusiană.

Vor veni apoi Bulgarii, Turcii, și mai ales Rutenii, cari sânt pe prima linie a celor ce trebuie să dea spațiu pentru întinderea Germanilor.

Planurile acestea nu se ascund, și programul german rămâne să fie înfăptuit cândva. Iaponesii își pun însă în aplicare planul chiar acum. Ei au toate elementele necesare pentru a o putea face. Un popor harnic, înzestrat cu tot felul de calități pentru a putea birui. Francesul, de exemplu, are nevoie, de hrană bună, el lucrează numai anumite oare și nu trece peste limita fixată pentru muncă ; cunoșteți casul pacientului bolnav care a murit din cauză că, în momentul când i se făcea operația, personalul a constatat că a trecut oara de muncă. Pe când Iaponesii sânt oameni foarte răbdători, stând la muncă atâta cât vrei să-i ții, iar, dacă este vorba de mâncare, se mulțănesc cu o nimică toată. Ei izbutesc să birui pe toți prin viața lor ușoară și prin șiretenia lor peste măsură de mare.

Popor inteligent, harnic, viteaz, având toate resursele, nu mai încap acasă și iau deci Manciuria, creiază Statul Manciuuko, iar în ultimul timp au srit pe capul Chinesilor, cari se apără spărgând digurile și înecând mii de oameni. Dacă însă Chinesii vor birui, atunci primejdia va fi din partea lor, căci

nici ei nu încap acasă, și deci noi, Europeanii, vom fi nevoiți să dăm Chinesilor din teritoriul nostru. Ei locuiesc une ori în bărci pe râuri, și condițiile lor de viață sânt tot așa de simple ca și la Iaponezi. Mănâncă foarte puțin și foarte prost, se hrănesc cu orez fiert fără sare, având numai niște ierburi marine bogate în iod, înghît tot felul de paste rău pregătite, tot felul de comprimate. Chinesii trăiesc deci în împrejurări foarte reduse. Petrecherile lor sânt de o simplitate neînchipuită.

Când vor porni aceștia împreună cu sutele de milioane din India, când lumea de acolo își va reclama drepturile asupra regiunilor europene, ce va fi atunci? Câte masacre nu se vor înlăptui, pe baza acestei teorii a spațiului ce trebuie ocupat de cei mulți? Toți vor trebui să se dea în lături când vor veni marele masse fără niciun drept istoric.

Aceasta poate fi o primejdie pentru civilizația umană în două feluri: rasele inferioare se vor revărsa asupra Europei, iar, dacă popoare vor trebui să piară, civilizația va pierde prin exterminarea unor națiuni cu care s'ar distruge și posibilitățile lor de creație. Căci civilizația umană este cu atât mai bogată, cu cât sânt mai multe națiuni cese manifestă. Posibilitățile de cultură ale popoarelor împiedecate de a se manifesta deplin pot fi incalculabile. Dar se pune întrebarea dacă un popor numeros care are un Stat organizat, are o cultură, mijloace tehnice necesare, simte neapărata nevoie să pătrundă, cucerind, în pământul altora sau își poate găsi și altă cale de întindere a vitalității.

II¹.

Înalt Prea Sfințite și domnule Ministru,
iubiți ascultători,

Visita pe care o primim astăzi mă îndatorește să arăt puținul pe care l-am putut face la Vălenii-de-Munte Părintelui Colan, cu care am și legături sufletești mai vechi, căci Preasfinția Sa este elevul fostului meu cumnat, mort în războiu, Alexandru Bogdan, așa încât aceasta creiază raporturi dintre acelea care nu se pot nici defini și nici uita.

Deocamdată, vă amintesc în câteva cuvinte ceia ce s'a spus în lecția precedentă, care nu trebuie confundată cu lecția de deschidere, în care s'au tratat alte lucruri.

Este o mare primejdie în momentul de față pentru popoarele care au ajuns să-și aibă, pe sfântă dreptate, hotarele lor, stropite în ultimul războiu cu atâta sânge.

Sânt în adevăr națiuni care invoacă drepturi istorice, ele se pot însă discuta, sunt națiuni care nu mai au atâta putere de viață, dar nu vor să uite unde au fost odată și cer, prin urmare, să revină acolo, ceia ce acela care în puterea dreptului său de viață, de vechiu locuitor al pământului, are tot dreptul să tăgăduiască: „eu am muncit aici și ai miei au muncit înainte de mine ; de când se po-

¹ După note stenografice.

menește, noi sântem aici, iar d-ta, în puterea unei cuceriri, ai fost cândva aici, dar nu ai pus în locul muncii noastre munca d-tale ; prin urmare, toate hârtiile, toate hârtoagele, toate pergamentele și toate pecețile ce sânt la d-ta, pot să fie un sprijin pentru o pretenție, dar nu vor fi niciodată o basă pentru o realitate și mai ales pentru o realitate pe care noi s'o recunoaștem ".

Așa este când se vorbește de dreptul istoric. De exemplu, acesta e cazul cu Germanii, în puterea Vechiului Imperiu Roman de națiune germanică, deși titlul de Imperiu Roman de națiune germanică s'a dovedit că nu este chiar așa de vechiu, ci mai mult din epoca modernă ; însă sensul este acesta : Imperiul era roman dar avea sprijinuri germanice. Germanii pot să vină pentru a spune acum : ai noștri au făcut atâtea drumuri în Italia, regii noștri s'au încoronat și cu coroana regilor lombarzi la Monza și cu coroana Cesarilor romani la Roma ; prin urmare, noi am avea oarecare drepturi în Italia.

Acum, evident, lucrurile acestea nu se mai spun fățiș. Aceasta din cauza legăturii de alianță, atât de puțin naturală după mine, din așa-numita „axă“ între Roma și Berlin. Dar acestea se cam spuneau când apărea Wilhelm al II-lea la Veneția pe corabia lui albă și se înfățișa ca un fel de moștenitor al lui Frederic Barbă-Roșie, precum, când a fost la Ierusalim, se arăta ca moștenitorul lui Godefroi de Bouillon și, dacă ar fi fost în India, s'ar fi proclamat moștenitorul lui Alexandru-cel-Mare, de și, acolo, nu ar fi avut niciun fel de drept ; dar nu este mai puțin adevărat că se simția în Italia avalanșa aceasta care stătea să se prăvale din ținuturile germane asupra ei. Acuma, evident că lucrurile acestea se ascund și în visita pe care a făcut o la Roma d Hitler, care de sigur a cetit și multă filo-

sofie și s'a deprins a scrie, dar până la discernământul subtil dintre lucrurile ce trebuie spuse, care iese numai dintr'o cultură sistematică, dint'ro obișnuință disciplinată cu cărțile, mai este drum, a amestecat la un moment, în discursul său italian, recent, și amintirea Sfântului Imperiu Roman de națiune germanică cam în felul următor: ai miei au venit aici în calitate de cuceritori ; dar eu nu râvnesc la hotarele d-voastră, granițele care s'au tras sânt granițe definitive: o declar eu aici. Poate să declare granițele definitive, pentru că așa crede el, dar el este un om trecător și poate veni altul, care să aibă alte păreri și care nu se poate angaja la ceia ce a spus înaintașul, dar încă stăpânitorul prin revoluție și fără moștenitor din trupul său și potrivit unei legi, așa cum este Hitler. Pe Italieni i-au cam supărat lucrurile acestea. Ei judecă așa: foarte amabil, Hitler, când ni-a spus că granițele acestea nu se schimbă, pe garanția sa. Dar aceasta este cam așa: ca și cum ai merge într'o pădure și să apară de odată un om grozav care spune: eu, dacă vreau, te desbrac până la piele și, dacă simt nevoie, îți mai frâng și gâtul, însă sânt un om foarte bun, foarte cum se cade și, cum arăți, apoi, a fi un om foarte simpatic, prin urmare să știi: atâta vreme cât conduc eu întreprinderea, poți să mergi și în mijlocul nopții prin pădure. Dar celălalt poate să răspundă: mulțănesc foarte mult de această asigurare, dar nu văd de ce poate să se întâmple ca eu să fiu atacat în pădure, sau de d-ta sau de altul.

Astăzi sânt încă multe drepturi de acestea „istorice“. De exemplu, la Berlin există persoane care își aduc aminte de vremea când Cavalerii Teutoni stăpâneau anumite ținuturi care aparțin în momentul acesta Poloniei. Cavalerii Teutoni nu au însă nimic a face cu Imperiul Roman de nație germanică. Ei erau un Ordin călugăresc de caracter

universal în teorie. De fapt în acest Ordin se putea să între şi un Frances. Căci Ordinele cavaliereşti sânt în esenţa lor internaţionale ; după cum putea să între şi un German în Ordinul Ospitalierilor şi al Templierilor, tot aşa putea să între şi un Frances în organizaţia teutonică. Naţiunea, această era aşa la început, dar nu e şi o stringenţă logică pentru a rămânea aşa totdeauna până la capăt. Şi se mai adaugă : au fost şi alţi cavaleri, Cavalerii ensiferi, „Schwertträger“, aşa-zisii „Purtători de spadă“, cari stăpâneau unde sânt acum Statele baltice care vin între Finlanda şi Polonia, Estonia, Letonia, Livonia, cărora li dorim tot viitorul, căci ele se sprijină pe basă naţională. Aceste State au limbi, pe care nimeni nu le poate învăţa uşor (am primit de curând şi eu o carte despre Estonia, cu costume populare ca la noi), limbi foarte vocalice, însă rar om trebuie să fie acela care să înţeleagă şi să scrie în limba estoniană. Dar Dumnezeu ştie care este viitorul lor. Deocamdată, Germania îşi aminteşte însă că au fost pe acolo şi Cavaleri ensiferi. Şi îşi poate aduce aminte, tot pe basa aceasta istorică, că, înainte de a se forma deplin Rusia de la Chiev şi mult înainte de a se crea Rusia cealaltă, de la Moscova, care aceasta este de caracter mongolic, — lucru care se simte şi acum, ca şi în căciula de la încoronarea Ţarilor, în numele monedei înseşi, în aplecări care se observă şi la Soviete, căci de fapt cetăţeanul Stalin nu este altceva decât cel mai puternic moştenitor al lui Gînghiz-Han, cu deosebirea că nu are niciun fel de religie şi nu este naţional, fiindcă „naţiunea“ aceasta a Sovietelor nu are un caracter naţional, ci unul local întâmplător, — îşi poate aduce aminte, zic, că întemeietorii de la Chiev aveau un nume rusesc, dar în acelaşi timp şi unul scandinav şi pentru anumite planuri pangermaniste de viitor Scandinavia este deci în raza de acţiune a unei întinderi a Germaniei, care se crede chemată să îndeplinească cele mai înalte rosturi în

istorie. Și, atunci, iată, se poate merge la Chiev foarte bine și pe baza dreptului istoric, în numele strămoșilor cari erau Scandinavi și cari au dat o disciplină militară organizațiilor, slave, care erau îm-prăștiate și răzlețe. Deci în numele creatorilor venim și ne instalăm la Sfânta Sofia din Chiev. Orașul a fost supt influența bizantină, dar, dacă nu este nimeni care să reclame ceva acolo, pe baza Bizanțului, Germanii o pot face pe baza originii lor: ca întemeietori ai Statului chievian, cer stăpânirea Rusiei apusene.

În lecția precedentă spuneam că nu este aici primejdia cea mare. Erorile în acest domeniu le pot combate istoricii: ei îndreaptă. De obicei se îndreaptă între dâșii, și, anume, acela care știe mai puțin îndreaptă pe acela care știe mai mult: fiind mai tânăr, își poate permite să aibă acea atitudine, pe care nu a avut-o cel bătrân în tot cursul vieții. Dar istoricii, în puținele puncte în care se înțeleg, pot învăța și pe ceilalți și ei au dreptul de a scutura de mânecă pe cine-și face iluzii. De sigur însă că d. Goering și d. Goebels nu pot merge până acolo încât să se atingă de părerea însăși a conducătorului Statului cu aspirații universale, spunând: la cartea de istorie stă altfel. S'au mai întâmplat totuși rectificări de acestea la Suverani și, fiindcă sântem aici oarecum în familie, amestec și unele amintiri personale cu caracter de anecdotă.

Iată două: una în legătură cu raporturile, de care sânt foarte mândru, pe care le-am avut cândva cu regele Carol I-i, care a fost fără îndoială un mare rege, dar care avea anumite păreri ala sale, la care ținea foarte mult și nu-i plăcea să fie contrazis. Acum, eu sânt un om dintre aceia cari, când am dreptate sau când cred că am dreptate, îmi permit, într'o formă cuvincioasă, orice contrazicere față de oricine. Nu voi uita două discuții de acestea cu răposatul nostru Suveran. Una privia

o carte a lui Pierre de la Gorce cu privire la Domnia lui Napoleon al III-lea. Carol I-iu era foarte bucuros că Memoriile redactate pe baza însemnărilor sale sânt citate în această Istorie a lui Napoleon al III-lea. Vorbind de cartea aceasta i-am spus: „Știu, e cartea lui Pierre de la Gorce“. Regele Carol a obiectat: „Nu e așa“. Ce puteam răspunde! „Iertați-mă, Maiestate, dar există numai o altă carte, tot despre Napoleon al III-lea, care nu se cetește, o carte de polemică gazetărească, a lui Taxile Delord.“ Regele Carol a trecut în odaia de alături, a adus cartea însăși a lui Pierre de la Gorce și mi-a arătat-o. — Maiestate, e Pierre de la Gorce.

A doua amintire, care este și ea în legătură directă cu mine. Se descoperise o scrisoare a lui Vodă-Știrbei, Domn al Munteniei, în care era vorba tocmai de Carol I-iu: se pare chiar că era adresată către dânsul, după ce Știrbei nu mai era Domn. Pentru tipărire trebuia să întreb și pe rege, cum nu se putea altfel, și atunci i-am cerut voia. Mi-a dat-o, iar după aceea a adaus: „A fost un Domn foarte bun, nu sămăna cu Vodă Bibescu, care a fost foarte rău“; și Carol I-iu a explicat: „A fost foarte rău, fiindcă a vrut să mă răstoarne pe mine“. Ceia ce era puțințel adevărat, dar mai ales pentru fiul lui Bibescu, căci fostul Domn, din partea sa, a avut o atitudine foarte înțeleaptă. Apoi a observat: „Știrbei era bun, dar era multă umilință atunci“.

Eu, în materie de istorie românească, nu recunosc epoci de umilință și mă supăram totdeauna când odinioară răposatul Dimitrie Sturza spunea: „S'a făcut România așa de frumoasă din două țărișoare“. Cuvântul acesta de „țărișoare“ îmi suna rău la ureche. Și atunci i-am spus regelui: „De sigur, Maiestatea Voastră a făcut lucruri foarte mari, ajutat și de clasa conducătoare din România, o clasă admirabilă de boieri, dar pe vremea aceea era foarte greu,

fiind o dublă ocupație, și rusească și austriacă, triplă, am putea spune, dacă adaug și pe cea turcească. — Da, dar era o epocă de umilință. Nu știu cât a continuat aceasta.

Alt cas, dar în legătură indirectă cu mine, este acesta: Regele nostru, ale cărui așa de frumoase cuvinte le-ați ascultat la cantină, în telegrama pe care ni-a adresat-o, e socotit că ar fi fost elevul meu. Nu a fost elevul meu, fiindcă eu n'am crescut niciodată pe nimeni în particular, — ca profesor al națiunii, da —, afară de cineva care pentru un moment este bine să nu vorbim de dânsul, cineva căruia îi păstrez multă afecțiune și care venia la mine de multe ori; zburdalnic fiind, mama sa îmi recomanda să-l îndrumez. Îmi făcea foarte mare plăcere că-i dădeam lecții. Nu-i dădeam să învețe pe de rost, ci-i ceream să mi arăte dela cine a auzit. Dacă e de la Ureche, să pună în parentesă: Ureche. dacă e de la mine, să pună: Iorga, iar, dacă e de la dânsul, atunci să pună numele și titlul lui.

Odată, i-am vorbit de Evrei și l-am pus să-mi arăte ce crede despre dânsii. În tesa scrisă spunea: „Fiindcă am făcut războiul și nu ni-a mers bine, cum ni se vor cere despăgubiri de războiu, propun să li acordăm drept despăgubiri pe toți Evreii din România“.

Dar este vorba nu de persoana pe care n'am numit-o, ci este vorba de Regele nostru, care se poate întâmpla să fie chiar rudă de aproape cu această persoană.

Într'un rând, ca Prinț Moștenitor a fost trimis la Berlin, contra părerii mele. Asistase la lecțiile mele de la Universitate, stând pe catedră lângă mine din cauza situației Sale înalte; dar, încă odată, profesor particular n'am fost, fiindcă n'am fost al nimănui și nu există niciun motiv să fiu, prin urmare, în acest cas.

Wilhelm al II-lea știa totul și s'ar putea zice

eeia ce s'a spus de un mare învățat frances, Evreu de origine, dar care ni-a păstrat totdeauna sentimente foarte bune, Salomon Reinach: „Il sait tout, il sait tout à la perfection, mais il ne sait que cela“ („Știe totul, știe la perfecție, dar nu știe decât atât“). Prin urmare, așa este și cu Wilhelm al II-lea. A început să vorbească despre Albanesi.

Împăratul spunea că Albanesii se scoboară din Pelasgi. Prințul Carol atunci a obiectat: „Nu se trag din Pelasgi“, — l-a contrazis deci pe Wilhelm al II-lea, lucru foarte rar — „ci se trag din Iliri“. Atunci marele interlocutor îl fulgeră cu privirea și-i spuse: „De unde știi?“ — „Știu de la profesorul meu, care, când vorbește de o chestiune, o cunoaște“. Cineva care era pe acolo mi-a povestit lucrurile acestea; prin urmare, am convingerea și o pot afirma, că e autentic.

Lăsând la o parte astfel de casuri când un istoric poate corecta pe un atot puternic al lumii, în lecția trecută am arătat primejdia pe care o reprezintă țările care cer „spațiu“ și am enumerat trei, care urmăresc aceleași scopuri. După această teorie, — fiindcă a ajuns să fie una, — se spune că orice popor are o patrie, dar el vrea să aibă, cum cere și omul, o fereastă și prin această fereastă să scoată capul ca să răsuflă în afară. Dar aici este greșala. Ce ar fi, dacă vecinul, care are o fereastă și, din moment ce o are, o poate închide sau deschide pe locul meu și are voie să scoată și capul, ba se poate întâmpla chiar să fie un avantajiu când vecinul sau vecina, mulțămită unor anumite însușiri fizice, ar scoate capul pe fereastă, lucru plăcut de privat, ce ar fi dacă, fiindcă a scos capul pe fereastă, ar zice: vreau să scot și picioarele. Iar, dacă scoate și picioarele, vine și se așează în grădină și spune: acesta este locul meu fizic de expansiune. Când nu-mi este cald, stau acasă la mine; când îmi este cald, mă duc să stau la d-ta în grădină, să-ți um-

blu la ghețarie ori să pun servitoarea să-mi aducă un pahar cu apă și să comand ce-mi mai trebuie mie. Lucrurile acestea nu merg în domeniul particular. Dar în domeniul național sânt persoane care cred că merge, că așa și trebuie, și spun: poporul german are nevoie de „Raum“, de „loc“ și locul îl caută oriunde. Dacă ești în calea lui, e rău, pentru că dispari, sau chiar el însuși, vecinul, te ajută să dispari. Ori te strângi într'un colțișor și devii „Kulturdünger“, adică un gunoier cultural, pe care se ridică o civilizație superioară. Așa spun Germanii noștri.

Va să zică, iată un popor care cere acest lucru, dar alături de acest popor mai sânt unii cari cer aceasta, Iaponesii, cari nu numai cer, dar sânt chiar la fața locului, în grădina vecinului.

Vecinul a dat drumul apelor și a înecat o parte din familia lui numai să se ducă musafirul. Dar Chinezul, când va învăța istoria, va lua lecții de la Iaponesi și va spune: Da, Iaponesii sânt foarte numeroși, dar noi sântem încă mai înghesuiți acasă la noi; locuim doar și în râuri, iar, dacă se va ajunge la o siguranță mai mare în ceia ce privește plutirea în aer, atunci Chinezii vor ajunge să aibă locuinți cu mai multe rânduri acolo în aer, așa încât, când se va uita cineva de jos, în loc să vadă cerul, nu va privi decât mai multe rânduri de Chinezii și peste aceștia mereu alții, până vor ajunge în stratosferă, fiindcă așa cere înmulțirea populației.

În Italia este de sigur prea multă lume, și o lume extrem de simpatcă se înmulțește extraordinar. Acesta este și ordinul d-lui Mussolini, care este urmat de toată lumea, Sânt oameni care trăiesc foarte greu, nu mai știu unde să-si găsească pâinea, dar cu toate acestea, odată ce înmulțirea face parte dintr'un program al d-lui Mussolini, care a făcut atâtea lucruri mari, își spun: noi trebuie să o facem.

Am fost de curând la Veneția; ce copilăret este

acolo nu-și poate nimeni închipui. Li dădeam bomboane pe fereastă, și apoi se adunau foarte mulți, și, de când se sculau, strigau afară: „Padrone, ciocolata!“ până la ultimul copil. Eu mai ostenisem; dar a venit unul din fiii miei de la Roma și a înnoit comedia. Oamenii aceștia evident nu încap; sânt cartiere extrem de aglomerate. Deci, — loc pentru spornici —, iată principiul, pe care nu Italianii l-au pus întâiu în circulație, ci Germanii. Atunci, mi-am pus o întrebare, și am aruncat o formulă, pe care o mențin și o voi explica într'o serie de lecții, care va putea fi și mai lungă: în tendința firească de expansiune trebuie neapărat cucerirea și lupta?

Am dovedit că nu în prima lecție, chiar pe calea istorică, mult mai bună decât calea logică și decât cea romantică, poetică, pentru a rezolvi orice chestiune. Vezi de unde au plecat lucrurile și atunci le înțelegi mai bine.

Nu este vorba de cât ai și cât vrei să ai, și astfel, pentru locul în care simți nevoia a te muta calci peste orice drept, peste orice scrupul de umanitate pentru a te instala. Un popor, de sigur nu are dreptul să arunce o astfel de teorie. Vecinul poate să spună și el: dar dacă îmi vine mie în minte, într'un moment când d-tale ți-e greu, să-ți aplic eu teoria „Raum“-ului? Ce cauți d-ta la mine, să caut și eu la d-ta. Sânt popoare care se înmulțesc și mai mult, lucru la care nu se gândesc Germanii, și statisticile arată o oarecare scădere a înmulțirii populației germane, dar nu arată o scădere a înmulțirii populației polone.

Iar Polonii, cari își amintesc și de ceia ce înseamnă în trecutul lor Gnezno și Poznan, ar putea să aplice Germanilor aceeași teorie.

De altfel, și în interiorul țărilor teoria „Raum“-ului cată a se aplica. Atunci nu mai este vorba de un alt Stat, ci de o anumită categorie din populație, care continuă să ridice anume pretenții. Iată una

care se ridică de multă vreme în Polonia, și acum în urmă, — ceia ce m'a făcut să-mi aduc aminte că am fost antisemit — a început a se face și la noi. Am fost și eu, nu odată, la Varșovia și este recomandabil să meargă cineva acolo, ca să vadă monumente foarte interesante ale unui popor care e azi în plină expansiune, dar nu strică să meargă și în cartierul evreiesc. Este acolo ceva care nu se poate închipui. De dimineață până seara toate străzile și toate fereștile sânt pline de o populație care nu face altceva decât să aștepte un câștig care de obicei nu vine și care, dacă ar veni, se aruncă o sută asupra lui, așa încât clientul se supără și fuge de toți.

La fiecare fereastă iese câte trei, patru capete, și strada este ocupată de bărbați și femei, îmbrăcați în costumele vechi, care la noi nu se mai poartă, se mai întâlnesc doar în Basarabia și în Bucovina, și trebuie să respecti costumul, căci dacă te, uiți curios, omul te privește sfidător ca pe unul care nu apreciezi valoarea estetică a acestui costum. Sânt și femei care-și aplică vechiul sistem, după care, când se mărită, se rad pe cap și-și înlocuiesc părul cu o perucă.

Ei au ajuns a spune: noi avem dreptul să ne întindem și aiurea; nu mai vrem numai acest ghetto. Ghetto-ul ni este patria, iar restul este „Raum“-ul pentru noi.

Așa au făcut și la Veneția. Acolo ei au o veche sinagogă, pe care am vizitat-o și eu. Eram cu mai mulți prieteni și doamne brune cu nasul supțire, care aveau o vagă asămănare cu rasa evreiască, iar eu cu o barbă ca de rabin, așa că într'un moment au crezut că sântem de ai lor și s'au bucurat. Foarte amabili, ne-au încunjurat și ne-au poftit acolo, în sinagogă. În cartier este ceva ce nu se poate închipui, o murdărie fără păreche: toate rămășițele se adună în mormane și nu se răscolesc cu furca,

ci cu degetele. Toți copiii stau pe scări și în stradă. De altfel foarte patrioți: nu e scris nicăiri mai mult decât acolo: „Viva Mussolini“ și toate formulele fasciste. La sfârșit însă, când s’au convins că nu sântem Evrei și au cerut în zădar o plată pentru o conducere pe care noi nu o dorisem, am plecat întovărășiți de inprecațiuni. Dar, îmi spunea un scriitor venețian: în ghetto au rămas numai Evreii cei proști, cei deștepți au trecut în Veneția însăși și au mâncat pe patricieni.

Vă aduceți aminte, mai anul trecut, cum cineva din conducătorii Evreilor de la noi a spus: „Ce vă plângeți voi, Români? Sântem două rase deosebite și este lupta între ele; noi sântem mai spornici, mai harnici, mai economi și noi avem nevoie de spațiu; peste ce avem, osă mai luăm“. Acum am auzit că s’a mutat în Franța de pe urma declarațiilor făcute, la care eu am răspuns cu o serie de articole, publicate supt titlul: „Iudaica“.

Vedeți, teoria se poate aplica de la Stat la Stat, de la un popor care are un Stat față de celălalt, dar se poate aplica și în interior. Dar nu se poate cere nimănui s’o admită. Se poate să răspundă și cel amenințat, cu aceiași teorie, dar în folosul său, nu în folosul celui alt. Dar mie mi se pare că un popor are într’adevăr dreptul să afirme un lucru, vitalitatea sa și să-i tragă consecințele, rămânând ca înțelepciunea acelui popor să găsească și căile pe care se poate duce la îndeplinire idealul care rezultă din constatarea acestei însușiri.

Fiecare om într’o societate, fiecare grupare națională într’un Stat sau într’un complex întreg de State represintă un grad oarecare de vitalitate. Așa ajungem la miezul însuși al lucrurilor, și iată teoria care se opune teoriei „Raum“-ului: teoria vitalității, rămânând să vedem în lecțiile următoare în ce fel până acum s’a manifestat vitalitatea.

Oamenii au putut trăi astfel fără războiu, numai prin

manifestarea vitalității, care nu tinde la uciderea nimănui. Observ însă că aici, în România, ni facem o socoteală foarte greșită în ce privește rolul elementului național.

Să zicem că în țară sânt atâtea milioane de locuitori cari, în curând, într'un număr oarecare de ani, vor ajunge să fie douăzeci de milioane de suflete. Aceasta înseamnă o jumătate din populația Franciei, înseamnă poate mai puțin de jumătate din populația Italiei. Dar noi nu ne îmulțim așa cum se îmulțesc Evreii, Țigarii și Iaponesii. Cu cât credeți că se îmulțesc Iaponesii în fiecare an? Vă voi pregăti o surprisă: cu nouă sute de mii. Anul și milionul.

Dar să zicem că avem o populație de douăzeci de milioane. Sânt însă vre-o treizeci la sută locuitori ai României mai noi, cari trebuie să-și aducă aminte totdeauna că sânt mai noi, de când au binevoit să ne onoreze cu visita lor. Noi nu i-am poftit să stea, dar ei au binevoit să rămână. Însă orice musafir care s'a instalat în casa cuiva trebuie să și dea sama că ușa pe care a venit ar ajunge să fie și ușa pe care poate fi adus să iasă.

Dar, făcând deosebirea dintre cei vechi și cei noi, incapabili de a juca un rol istoric, obișnuim a spune: sântem asigurați, fiindcă avem majoritatea absolută a populației.

Dar nu se face socoteală pe numărul oamenilor, ci pe vitalitatea fiecăruia, pe ceia ce posedă fiecare, în legătură cu însăși dezvoltarea acestei vitalități. Un biet Român de-al nostru care își capătă hrana într'un colț de stradă cerșind, de și sufragiul universal îi dă aceleași drepturi de a conduce țara ca și Regelui sau președintelui Academiei Române, un biet muncitor din fabrică, gata a primi cât îi dai, reprezintă oare, în ce privește vitalitatea și consecințele acestei vitalități, atâta cât reprezintă un mare bancher de la Iași sau de

la Cernăuți? Cât trage în cumpănă unul și cât trage în cumpănă celălalt? Câți dintre ai noștri, așa cum i-am descris, trebuie puși în balanță ca să ajungă la ce reprezintă ca vitalitate în manifestarea actuală, sau în rosturile pe care le pot crea, ajungând la același nivel, ceilalți?.

Ce reprezintă față de un Evreu sau un minoritar cult un biet om de la noi, care, să zicem, își pune o semnătură pe un act, neavând habar de legile țării? S'a întâmplat să știu de un om condamnat la aproape un an de închisoare, fiindcă un vecin de al lui a venit de l-a rugat să iscălească în locul altuia și după lege aceasta înseamnă un număr oarecare de luni de închisoare; și ce consecințe în urmă! Cunosc bine cazul. Nevasta lui, care avea vre-o cinci copii, dintre cari unul pe brațe, s'a dus să se plângă Regelui și ia-m căpătat un ajutor, care a fost mâncat destul de răpede, apoi o bucată de pământ, dar eliberarea bărbatului de la închisoare era imposibilă, potrivit cu legea, fiind o sentință definitivă, și am aflat ce s'a întâmplat în urmă: bărbatul s'a întors, dar bolnav de piept, așa încât nevasta îngrijește acum de copiii ei și de un agonisant, care la închisoare a intrat sănătos și s'a întors așa. Un biet Român care nu știe carte se asemănă deci cu cea ce înseamnă un cunoscător de drept, oricare ar fi originea lui? Dacă am face socoteala cât reprezintă în țara noastră: capital, inițiativă, curaj de risc, alții, am ajunge la rezultate catastrofale. Dar, evident, noi avem datoria să creștem vitalitatea a-lor noștri: acesta trebuie să fie scopul nostru cel mare.

Nu vă puteți închipui, bărbați și femei cari săn-teți aici, ce colosal izvor de energie ascundeți în d-voastră.

Nu-l știți de ajuns: duceți une ori o viață ușoară, de și acele energii zac în fund. Se întâmplă, la un moment dat, către sfârșitul vieții, să aveți de-odată

visiunea a ceea ce ați fi putut să faceți, dar atunci este prea târziu. Mulți îmi fac unele complimente, în parte sincere, în parte mai puțin sincere, pentru ce fac; eu însă sânt convins că numai prin aceea că am exploatat și ultimul izvor de vitalitate din mine am ajuns să îndeplinesc ceva în lume supt toate raporturile, și chiar supt raportul sănătății, căci, când aveam vârsta d-voastră, a celor tineri, nimeni nu credea că pot să trăiesc măcar câțiva ani, așa eram de slab, și, cu toate reumatismele, am ajuns așa cum mă vedeți.

Vitalitatea noastră s'o creștem; vitalitatea altora n'o putem micșora: trebuie s'o canalisăm însă. Vitalitatea noastră are un caracter național plăcut sau neplăcut cuiva. Dar vitalitatea aceasta poporul român o poate manifesta fără a înlocui pe nimeni.

Au fost popoare care au dominat lumea întreagă fără să fi făcut un pas dincolo de hotarele lor, fără să fi zis un singur cuvânt agresiv împotriva altuia. Lumea o poți cuceri, ajutând pe cei cari au fost cuceriți să se ridice și ei printr'o anumită dezvoltare de vitalitate, care aceasta este așa de sus față de „Raum“, cât este cugetarea lui Hegel față de cugetarea d-lui Goering. Între ele este o deosebire, dar Hegel n'a băgat-o de seamă, fiindcă a murit, iar d. Goering n'o bagă de seamă din alte motive.

Prin urmare ce au însemnat manifestările vitalității popoarelor în cursul timpului, va forma obiectul celor câteva lecții cu care mă simt dator în acest an.

III.

Noțiunea de ocuparea necesară a „Raum“ului trebuie să fie înlocuită deci cu altă noțiune, care este și foarte naturală și învederată istoric, cu una care nu supără pe nimeni și permite oricărui popor care este într'adevăr înzestrat, și deci n'are nevoie de o invasiune călcând peste ruine și peste cadavre, să-și afirme drepturile în viața omenirii.

Deci în lecția a treia o să vă vorbesc despre ce s'a făcut de vitalitatea pașnică, de vitalitatea umană și nobilă și înaltă a națiunilor vrednice de acest nume, a națiunilor care nu sânt o aglomerațiune omenească, ci au în ele un suflet, ce s'a făcut pentru a trece nu dincolo de stâlpii de hotar, — și aici o să vă dau câteva lămuriri, ca să vedeți că noțiunea însăși a hotarului n'a fost totdeauna aceea care este acum. Hotarul a avut un sens deosebit de la o vreme la alta, și odinioară sensul hotarului era mult mai natural, mult mai legat de geografie, mult mai în concordanță cu nevoile oamenilor decât hotarul acesta, artificial și crud, pentru care și în jurul căruia se poartă atâtea lupte.

Prin urmare o să caut să vă arăt cum, peste alte hotare decât hotarele artificiale de astăzi popoarele care au avut într'adevăr însușiri mari, care au cuprins în ele mai mult din umanitate, au influențat, chiar dacă nu au vrut, alte popoare, au cucerit pe altă cale decât pe calea atât de sălbatecă pe care se dau astăzi, cu o lipsă de pudoare fără păreche, luptele dintre națiuni, egoism condamna-

bil și, ca să întrebuițez un termen străin căruia nu-i putem pune altul în loc, abominabil.

Deci, înainte de a vă vorbi despre cuceririle acestea care folosesc omenirii însăși și care nu lasă pe urma lor nici bălți de sânge, nici catedrale ruinate, nici populații nenorocite, nici amenințări care durează din an în an și otrăvesc viața însăși a omenirii, înainte de aceasta, voi spune câteva cuvinte despre noțiunea hotarului.

Iată, „hotar” în timpurile noastre este ceva fixat cu cea mai mare îngrijire, geodesic ; hotarul acesta n’are șanțuri și ziduri ca acelea din China, care vedeți că folosesc așa de puțin în apărarea Chineșilor, dar el, care n’are șanțuri și nu este apărat prin ziduri de piatră, este perfect reperat, punct cu punct ; cine se întâmplă de trece ilegal dincolo de hotarul acesta, evident își pune viața în primejdie. Neconținut vedeți prin ziare că se produc conflicte de pe urma cuiva care, cu voință sau pentru contrabandă, ori fără niciun fel de voință, prin accident, necunoscând unde este hotarul acesta, poate să fie expus a primi un glonte.

Așa este hotarul în timpurile noastre ; hotar între Statele care nu mai au hotare în interior sau, cum este în America-de-Nord, hotarul între Statele mai mici, care prin confederația lor formează Statul cel mare. Iată, acolo în America, — acesta este un lucru care vă poate interesa, — ni închipuim, dacă nu cunoaștem bine geografia, că Statele Unite acestea formează un Stat așa cum este Franța sau Italia. De loc. Nici nu doresc oamenii de acolo să dispară acele State, care sânt însemnate pe steagul comun prin stele, atâtea stele câte sânt și Statele confederate. Fiecare ține foarte mult la Statul său. Statele acestea au o legislație deosebită. Legea din cutare Stat nu este legea din Statul vecin. Și hotarele nu sânt trase drept ; ele nu sunt însemnate prin nimic. Le

ştiu numai anumiţi oameni. Prin urmare vă puteţi închipui ce se poate petrece în cazul unei urmăriri judecătoreşti, atunci când cineva, aşteptându-se să primească sancţiunea cuvenită în Statul în care a făcut greşeala, se rătăceşte şi ajunge în Statul vecin. Sânt State care au pedeapsa cu moartea şi State care nu o au, şi sânt asisini de profesie, gangsteri, cari ştiu perfect hotarul acesta, fiindcă ştiu şi aceia că, dacă fac un pas mai departe, ajung pe scaunul electric, pe când altfel ar fi fost condamnaţi numai la un număr oarecare de ani de închisoare.

Dar odinioară hotarul nu era aşa. Nu erau funcţionari financiari, nu erau jandarmi, nu erau puşti întinse împotriva încălcătorului de hotar. Hotarul avea un sens mult mai larg. Cuprindea o regiune întreagă. La un congres de istorie, în care se atinge, natural, şi geografia, — geografii nu caută întotdeauna să cunoască istoria ; noi ni dăm toată osteneala să înţelegem din geografie, din filologie, din ştiinţile ajutătoare, ceea ce trebuie pentru ca să fim bine informaţi —, s'a discutat asupra chestiunii hotarelor. S'a arătat ce însemna un hotar roman. Hotarul roman se întindea, — cum se face socoteala acum pe kilometri, — pe mulţi kilometri pătraţi şi hotarul acesta avea o însemnătate pe care noi nu ni-o putem închipui acum, când două lumi deosebite şi două lumi vrăjmaşe îşi stau una în faţa celeilalte. Era, cum am zice, un hotar fecund, un hotar creator de viaţă, producător de sintesă. Se alcătuia în părţile acestea o lume care fără acest hotar nu s'ar fi putut alcătui, sau nu s'ar fi alcătuit în acest chip.

Dar, cum vă spun, hotarul, ori, în sensul vechiu, ori în sensul nou, să-l lăsăm la o parte, după ce am arătat tot răul care pleacă dintr' insul, şi să venim la acea concurenţă dintre vitalităţile naţionale care permite, cum spuneam, influenţe cât

de adânci și cuceriri cât mai satisfăcătoare pentru mândria celui care le face. Și anume vom împărți materia în două. Vă voi arăta cuceririle acestea de vitalitate fără călcarea hotarelor materiale înțelese în felul cum vi l-am aratat și, chiar dacă se calcă acest hotar, nu se pleacă dela tendința de a călca hotarul, ci călcarea vine de la sine: hotarul se oferă, nu-l cauți d-ta cu de-a sila, cu arma în mână. În vremea veche vom vedea cum a fost acest spor de vitalitate și cum s'a întins viața prisoselnică, revărsată asupra națiunilor vecine, asupra civilizațiilor megieșe, și, după aceia voi arăta cum, în epoca modernă, de fapt popoare care aveau toată aparența că sânt libere, State care se credeau că sânt independente nu sânt. Independența în timpurile noastre a ajuns ceva cu totul relativ ; tot ceia ce încheiem cu vecinii noștri atinge independența înțeleasă în sens absolut și noi avem interesul de a trece dincolo de concepția independenței stricte, pentru că numai așa putem servi adevăratul nostru interes. Popoare care se credeau independente, care credeau, ca într'o dogmă, ca într'o religie, în independența lor, de fapt n'au fost independente, pentru că, atunci când interesul altuia te influențează, ești rob economic fără să-ți dai sama. Poți fi rob economic și altfel: dacă un altul face o marfă mai bună decât cum o faci însuși, cauți marfa acolo, dar, din moment ce ai căutat marfa aiurea, independența economică a fost atinsă. Se fac azi eforturi desperate pentru așa-numita autarchie, care este una din cele mai răufăcătoare prostii din timpurile noastre — nu „autarhie“, ci „autarchie“, dela cuvântul grec „arkein“, care este cu totul altceva decât „archè“. „Arkein“ înseamnă „a-și ajunge“, „a se îndestula“, pe când „archiè“ înseamnă guvernare, stăpânire. Se cheltuiesc silințele cele mai mari, se provoacă adevărate catastrofe economice, se ruinează o țară

într'un domeniu, — tocmai fiindcă se urmăresc câştiguri imposibile în alte domenii, imposibile acolo, la faţa locului, — numai pentru concepţia aceasta de autarchie.

Iată, pentru ca să nu întind prea mult explicaţiile în acest domeniu, vă dau ceva din experienţa mea.

Am fost în Italia, de la începutul războiului abisinian până acum, de mai multe ori. Poate câţiva dintre d-voastră ştiu că, în momentul când multă lume de la noi credea că trebuie să apere pe Abisinjenii, eu am luat cu toată hotărîrea apărarea intereselor civilizaţiei europene, civilizaţiei latine a Italiei, care reprezintă acest interes european şi această civilizaţie latină. Întru cât mi s'a arătat o mulţămire pentru aceasta, e altă chestiune. Unii mai multă, alţii mai puţină. Dar eu am fost dese ori în Italia şi am căutat să provoc manifestatii româneşti care să arăte că inima poporului român nu este de partea nenorociţilor de sălbateci de acolo, ci de partea unei ţări şi mai ales a unui neam de cari sântem legaţi cu toate legăturile. Am văzut şi experienţa autarchiei în Italia. Italia a fost silită la autarchie într'un moment, fiindcă nu avea cu ce să cumpere în străinătate sau nu i se dădea din străinătate, pentru că era blocată, pedepsită pentru războiul ce-l făcea, şi de la noi, de exemplu, nu trebuia să-i vie petrol — ei îl au puţin, undeva spre munţi —, şi atunci Italienii au trebuit, pentru unele materii, să iscodească un „Ersatz“, un simulacru al materiei pe care de fapt ei nu o aveau. De exemplu în domeniul stofelor s'a făcut foarte mult, ca şi în alte domenii care niciodată nu făcuseră parte din programul economic al poporului italian, şi Italienii au cumpărat, din devotament, o marfă mai prost, mai nepriceput făcută, fără aceleaşi mijloace ca în străinătate. Acum în urmă, când s'a mântuit războiul abisinian, când scopul pe care-l urmăria

Italia a fost atins, m'am informat asupra produselor acestora inventate în momente de nevoie. Evident, sentimentul de exclusivism al poporului italian, care osândește marfa străină și nu vrea s'o cumpere, există, dar cumpărătorul caută ceia ce-l satisface mai mult. Și anumite producții care s'au făcut ca pe vreme de războiu nu se mai fac astăzi în aceiași măsură, fiindcă, azi, concurența între națiuni s'a restabilit.

Prin urmare, în vremurile noastre de autarchie se încearcă a se rupe legături care au existat totdeauna între membrii familiei umane. Sânt așa de firești: orice țară vinde unele materii prime sau, având unele tradiții în ce privește fabricarea, care se deosebesc de ceia ce oferă altă țară, cu ceia ce sânt în stare a face oamenii din țara aceia, își vinde fabricatul, și nu poate împiedeca nimeni niciodată pe un popor care face un lucru mai bun de a găsi, în domeniul acesta al schimburilor internaționale, oameni cari, fără să vrea, îi servesc lui.

Un împrumut se face de la o țară la alta. Noi pe vremuri împrumutam foarte mult, în credința că robinetul acesta va funcționa în perpetuitate; și acum sânt persoane care își închipuie că, fiindcă Anglia se interesează, contra pătrunderii germane, de situația economică în Europa aceasta centrală și sud-estică, împrumuturile o să vie către noi. Englesii au dat ceva în Iugoslavia, în industria ei, pentru interesele lor, dar până acum nu ni s'a făcut nouă niciun fel de ofertă, și cred că din partea noastră am avut mândria de a nu mai cerși și la Londra, cum cerșiam odinioară la Berlin și cum am cerșit până mai ieri la Paris, unde era locul împrumuturilor care se socotiau veșnic deschise pentru lipsa noastră de ordine în finanțe și lipsa noastră de economie a fiecăruia, de unde și lipsa de economie și de prevedere a Statului întreg

Am vorbit de producție și de finanțe. Iată, însă, cartea pe care o cetești dumneata, cartea literară a unui scriitor vestit, cartea aceasta trece în original, dacă este vorba de o limbă cunoscută de mai multă lume, sau trece în traducere, dintr'un loc în altul. A scos acum o nouă carte un scriitor italian pentru care n'am o deosebită considerație, Papini, care, fără îndoială, reprezintă una din formele teatrale ale producției literare din timpurile noastre, căutător de lucruri care nu s'au spus, de atitudini pe care nu le-a avut până atunci nimeni. Ei bine, numele acesta este popular în anumite cercuri dela noi și noua carte va fi cunoscută, în italiană sau în traducere. De sigur, idei de ale lui Papini vor rămânea în mintea acelor cari l-au cetit. Oamenii sânt foarte impresionabili pentru orice idee; mai impresionabili când ideea aceasta se găsește în literă de tipar. Litera de tipar capătă un fel de prestigiu deosebit; este ceva sacru înăuntrul. Același lucru pe care, dacă l-ai fi auzit, nu-l crezi, dacă-l vezi în manuscris, îl crezi ceva mai mult, iar, dacă se și tipărește, atunci imediat face parte din ce este mai respectabil în producțiile minții omenești.

Dar noi am cetit atâtea cărți, sânt atâtea idei care merg dela om la om, care idei nu s'au emis întâia oară aici, în România, și Românii, de sigur, nu pot să aibă pretenția de a crea neconținut în toate domeniile. Nu sântem destul de mulți, n'am fost destul de fericiți în istorie pentru ca s'o facem și am întrebuințat rău însușiri pe care, dacă le-am fi întrebuințat mai bine, ne-ar fi putut ajuta și am fi creat mai mult.

Dar sânt State foarte mari care trăiesc cu cugătarea altora. Inutil să se mai spună care. Se scriu cărți întregi, în mai multe volume, despre ce datorește o țară altei țări. Câte o literatură domină lumea, și o să ajungem la dânsule. Se cetește acea literatură

pretutindeni. Ideile cuprinse în ea străbat toate mințile, încălzesc toate inimile: idei care duc la o înălțare a culturii sau la dezvoltarea moralității, sau, din potrivă, idei care aduc scăderea moralității și întunecarea minții. Este o cucerire sau ba, când trăiești cu ideile altuia? Ba bine că nu! De sigur că da. Autarchia intelectuală n'o poate reclama nimeni. Din toate părțile sântem pătrunși de idei. S'ar putea zice chiar că, în acest domeniu, al împrumuturilor neobservate, care rămân în inconștient, se petrece același lucru ca și în tragedia corpului nostru, care este supus la o mulțime de influențe, venind din toate planetele și pe care de sigur medicii niciodată nu le vor putea explica; anumite boli care apar și se înrăiesc într'un anume moment și pe care nimeni de pe pământ nu le poate explica. A fost cineva, la Paris, care a avut ideea bizară de a căuta să dovedească acest lucru la vegetale, încunjurând anumite plante cu niște inele închise și astfel ele s'au dezvoltat mai bine. Sânt oameni serioși cari poartă la gât anumite brățări perfect închise și în felul acesta cred că se apără de influențele astrale. Dar toate acestea nu folosesc la nimic, de și lanțurile și brățările nu sânt peste măsură de scumpe. Dar, cum nu ne putem apăra de influențele care vin de pretutindeni, din adâncul pământului — sânt animale care pătrund cutremurele d'înainte; noi le simțim mai puțin, căci noi gândim prea mult pentru ca instinctele noastre să aibă mijloacele pe care le au animalele, — cum nu ne putem apăra nici de ceia ce este sus și nici de ceia ce este jos, — și Shakespeare, cu geniul lui, fără să cunoască fisica, spunea cândva că „sânt lucruri de deasupra și de dedesupt pe care niciodată nu le vom cunoaște“, — tot așa nu ne putem apăra de ideile străine.

Dar gândiți-vă că noi ne folosim de invenții care

au pornit din alte părți. Invențiile aceste sânt totuși și ele o luare în stăpânire. Iei tehnica unui alt popor și prin aceasta ești, — măcar sufletește, dacă nu material, — vasalul acelui popor, și poporul care inovează mai mult în tehnică exercită fără îndoială o mare influență asupra altora. Poți să cucerești mii de kilometri și, acolo unde ai ajuns cu arma, ajutat și de noroc și de o bună conducere, care poate fi un om, ce este astăzi și nu va fi mâine, este într'o dispoziție în cutare zi, supt anumite influențe fizice, și nu mai are același cap mâine, — poți să cucerești mii de kilometri și cu toate acestea să fii, acolo, supusul celor pe cari i-ai cucerit. Veți vedea îndată, în antichitate, cuceriri de acestea ale cuceritorilor de către cucerțiți. Și sânt popoare care, nu în întregimea lor, dar prin unii oameni din ele, ajung să domine — și nu trebuie numai decât ca oamenii să trăiască în țara aceia: ei pot să se ducă aiurea, însă, dacă poartă numele pe care îl aveau înainte, dacă toată lumea știe de unde au pornit și națiunea căreia îi aparțin, națiunea aceasta nu numai că folosește de pe urma invențiunii lui, pentru că el o ține, natural, dacă este într'adevăr om cum trebuie, mai mult la dispoziția celor din mijlocul cărora s'a ridicat, dar prin singur faptul că se știe că o invenție de care se folosește toată lumea se datorește cutărui om din cutare popor, chiar dacă nu este acasă la dânsul, toată faima poporului acestuia, toată prețuirea poporului acestuia s'a schimbat. Și, când vine după o înfrângere un tratat de pace, se va zice: Să nu pedepsim prea greu greșeala politică sau neizbânda militară a poporului cutăruia, pentru că el a dat omenirii pe cutare om și prin el cutare ajutor al vieții.

Iată, a apărut acum una din cele mai frumoase enciclopedii naționale pe care le cunosc. Văd că, acum, la noi, se face o enciclopedie sociologică

după un exemplu frances și cunosc exemplul, dar este o carte de cetit, nu de consultat, pe când ni trebuie o carte în care să fie cuprinse, alfabetic, noțiunile de care e nevoie. Sârbii au făcut la Belgrad o astfel de enciclopedie, minunat ilustrată, la nivelul tuturor publicațiilor din străinătate. Bietele noastre enciclopedii mai vechi nu reprezintă decât niște începuturi sărace și stângace, E, pe când aceasta este un adevărat instrument de luptă pentru Sârbi și de educație pentru toți membrii familiei acestea iugoslave. E vorba de dâșii în rândul întâiu, până la cei mai mici, și, natural, de Croați, de Sloveni, după aceia vin Rușii, Bulgarii și Cehii, familia slavă, apoi Francesii, cari sânt aliații cei mari, și, pentru moment, cum relațiile cu Germania sânt bune, vin Germanii. La noi, s'a uitat și Regele Carol al II-lea. În ce privește pe Brătienii, ei sânt în trei rânduri toți. Alecsandri nu este, de și Alexandrescu, Eminescu, da.

Cartea este interesantă, nu numai pentru ceia ce cuprinde, dar, în același timp, și pentru scopul căruia-i servește. Însă iată ce vroiam să spun. Înăuntru este o biografie foarte întinsă a cuiva care se chiamă Nicolae Tesla. S'a spus în foile noastre că este din Banat, că am fi putut să-l reținem. Nu este din Banat, ci e născut aiurea, în Serbia propriu-zisă. Om foarte bătrân, căci este născut la 1859. S'a mutat la 1885 în America. A revoluționat tehnica americană. Este fără îndoială unul din cei mari inventatori pe cari îi posedă lumea. Credeți că este indiferent oricui, când se gândește la Tesla, — și, dacă vor, îl reclamă ai lui de acasă —, credeți că este indiferent că din mijlocul acestui popor, dintr'o familie foarte modestă, s'a ridicat cineva căruia știința și prin urmare omenirea întreagă, care se servește de invențiile lui științifice, îi datoresc așa de mult?

Noi toți cucerim fără să vrem și noi toți sântem cucerii fără să ne dăm sama: aceasta se petrece neconștient.

Cu cererea de „Raum“, organizațiile militare perfecte, tehnica înspăimântătoare, pe care n'am văzut-o în timpul din urmă în Franța și în Germania, dar am văzut-o și în Italia în cursul șederii mele acum în urmă acolo, sânt într'adevăr lucruri de uimit. De ajuns un semn pentru ca toate tunurile să bubue, pentru ca toate mijloacele științifice să se îndrepte împotriva adversarului. Așa sânt Incurile în momentul de față, și credem că aici este lucrul cel mare, pe când lucrul cel mare, cum spuneam cu puțină vreme înainte, este aiurea.

Și acum, pentru că v'am spus că vom urmări pe scurt, în antichitate, aceste cuceriri a cuceritorilor de către cucerii și impunerea unei vitalități adevărate, dincolo de toate piedecile chiar, fără să vrea, asupra celorlalte, să începem. Natural, pornim de la civilizațiile cele mari care au fost cândva în Orient. Cred că ar trebui din când în când să ni re-visuim cu toții, și nu la termene prea îndepărtate, cunoștințele în această privință, fiindcă este o vreme revoluționară aceasta, și cea ce era adevăr ieri, peste o trecere de câțiva ani nu mai este. Se fac descoperiri uimitoare, descoperiri care duc la schimbarea ideilor. Pe vremea mea, — o vreme îndepărtată, dar și mai târziu —, în învățământul secundar și chiar în Universitate nu se vorbea despre civilizația cretană. Astăzi civilizația cretană este socotită ca una din cele mai mari ale lumii. În materie de artă sânt acolo lucruri uimitoare. Păcat că nu putem să înțelegem și acele gânduri din care a ieșit o astfel de artă. Caractere le avem supt ochi, dar nu cunoaștem limba. De și se fac oarecare ipoteze, dar ele n'au dus departe. Acum în urmă am văzut chiar, într'o publicație recentă, că învățații au început să nu mai urmărească tainele

care n'au cheie. Și cineva spunea : să lăsăm problema etruscă, să lăsăm problema regiunilor ilirice, fiindcă de acestea ne ocupăm în zădar ; nu avem și poate nu vom avea niciodată mijloacele necesar pentru a le înțelege.

Dar prin civilizația cretană se înțelege un lucru : că Grecii au adoptat, adaptat și armonisat lucruri care vin de aiurea. Lucrurile acestea vin de la marile monarhii asiatice. În Asia nu sânt barbarii superstițioși și bizari pe cari i-a descoperit Herodot, care a înțeles foarte puțin din niște civilizații foarte mari, sau poate intenționat a spus mai puțin decât credea el însuși cu privire la aceste izvoare adevărate ale culturii umane. S'a realizat ca putere, ca varietate, ca sens al simbolului, pe malurile Tigrului și Eufratului, lucruri care uimesc omenirea. Ceia ce s'a găsit în Egipt este foarte puțin pe lângă ce se mai poate găsi acolo. Un învățat belgian care a vorbit și la București și care lucrează de multă vreme în Egipt cu ajutorul banilor puși la dispoziție de către Regina mamă a Belgiei, care se interesează foarte mult de aceste descoperiri, d Capart, spunea în ce privește viitorul descoperirilor din Egipt, lucruri într'adevăr pline de speranțe. Ce s'a găsit până acum este o mică parte din ce cuprinde încă pământul ; sânt deci revelații care pot veni dint'un moment în altul, răsturnând o mulțime de idei de ale noastre.

Acum, se îutâmplă că acolo unde au fost odinioară Babilonienii, acea admirabilă civilizație sumeriană, care era arică, nu semită, — erau Sumeri și Acazi, și în ce privește chiar sensul acestor cuvinte, sânt multe discuții, dar civilizația sumeriană este foarte la modă acum și cea ce s'a găsit acolo se impune admirației oricui —, pe locurile unde s'a dezvoltat această civilizație este astăzi o sărăcie care încearcă greu a se organiza după războiu în formele pe care le-au dat tratatele de pace. Mai ieri nu erau decât ruine, cetăți îngropate,

câmpii acoperite de ape. Sus în munte, unde a fost Asiria lui Asurbanipal și a lui Asur-edil-Ilani, cuceritori de popoare, regii înfățișați cu coamă de leu și aripi de vultur, figuri bărboase acoperite cu „tiara”, care nu este altceva decât „căciula” civilizației noastre populare, acolo nu mai vedeai decât niște triburi rătăcitoare care, din însușirile viteze de odinioară, păstrau numai aplecarea către hoție, către jaf. Numele Asiriei însă a supraviețuit mileniilor. Sânt și astăzi așa-numiți Asirieni cari nu mai cred în religia Asiriei de odinioară, dar se recomandă deosebitelor popoare ce hotărăsc viața lumii, cerând, în numele lui Asurbanipal, să li se dea și lor un statut prin care aceste câteva mii de oameni să poată desvolta o viață politică mai bună decât cea de acum.

Dar, dacă acolo ar fi popoarele de odinioară, cât de mult ar folosi ele de pe urma descoperirilor științifice care arată rolul cel mare jucat în istoria lumii, prin creațiunile lor de poporul babilonian sau de cel asirian!

Acum, în Egipt există un Stat, cu un simpatice tânăr rege, care s'a însurat mai ieri cu o așa de frumoasă tânără regină; există un naționalism, care însă este naționalism arab și turcesc, nu naționalismul felahilor, al vechilor locuitori ai țării, ceea ce este cu totul altceva. E tot așa ca și cum la noi rasa românească ar fi scăzut și n'ar mai fi ajuns nici odată la conducerea țării, și Fanarioții de pe vremuri nu s'ar fi romanizat, ci ar fi rămasce erau la început, iar naționalismul românesc ar fi reprezentat exclusiv de urmașii, rămași credincioși originii lor, ai Fanarioților de pe vremuri. Așa este cu Egiptul.

Dar gândiți-vă că acolo ar fi un Stat cu desăvârșire independent, nu supus neconținut influențelor engleze și având nevoie de sprijin din toate părțile lumii, că acolo ar fi un popor foarte mândru

de sine, în legătură cu tot trecutul său : descoperirile acestea care se fac, ce sus ar așeza și în alte domenii poporul egiptean, presupunând că există în toată puritatea lui de rasă !

Grecii sânt scăzuți mult din rosturile lor de odinioară. Dar nimeni nu va putea răpi poporului grecesc meritul de a fi contopit lucruri venite de pretutindeni și din lucrurile acestea, contopite într'o minunată sintesă, plină de geniul rasei, întru cât se poate vorbi de o rasă grecească, a creat formele de cugetare și de exprimare literară, științifică și artistică ale lumii. Noi gândim grecește și nu ne putem apăra de aceasta. Noi interpretăm natura prin artă în legătură cu idealurile grecești. Chiar o dovadă cât de puternic sântem stăpâniți de spiritul grecesc de atunci, se găsește în faptul că reacțiunea împotriva logicei și armoniei grecești se presintă azi în forme așa de violente și de caricaturale. Toată arta aceasta de negri, toată musica și danțul pe care le am împrumutat de la popoare inferioare, toate statuile făcute din cutii de conserve și din bețigașe care înlocuiau statuile de marmoră și bronz la anumite expoziții, — și cred că se mai întâlnește din când în când câte un modernist de felul acesta, — toată literatura în afară de realitate și contra realității, toată poesia aceasta total sărită, cu care a fost zăpăcită lumea o bucată de vreme și în care se pretindea că se îmbracă un talent supra-natural, — supra-natural ca intensitate, supra-natural și în privința mijloacelor pe care le întrebuințează în contra naturii —, furia aceasta de a combate spiritul elenic dovedește tocmai cât de puternic este asupra tuturor acest spirit. Ura aceasta cumplită contra oamenilor și contra ideilor nu face altceva decât să mărturisească puterea acelor oameni și acelor idei.

Au venit Romanii și au cucerit Grecia. A doua zi chiar Romanii au început să fie altfel. Grecia

împărțită în republici, întiranii, în ligi, etoliană, aha-iană, care aveau o mică armată —, și ce putea însemna această armată față de armata macedoneană a lui Filip și a lui Alexandru, față de armata romană !, — Grecia pe care o călcau în picioare Romanii și care mulțămia smerită când i se făcea o concesie în domeniul unei libertăți care de fapt era pierdută pentru totdeauna, Grecia aceasta a fost stăpâna lumii: o bucățică de pământ sărac, locuit de oameni cari nu se înțelegeau între sine, cari n'au ajuns niciodată la o unitate. Este într'adevăr uimitor cât reprezentau acești oameni cari nu-și păstrasera măcar, ideia morală de odinoară, căci erau atunci un popor demoralizat, stăpânitor însă al unei comori căreia nimeni, din nici o parte a lumii, nu putea să-i opună ceva asămănător.

Au cucerit-o Romanii. „Grecia cucerită a cucerit însă pe asprul ei învingător“, — „Graecia capta ferum victorem cepit“ —. S'a apărât Roma; a interzis filosofilor să vie în ce ajungea a fi Capitala lumii, a căutat să împiedece pătrunderea unor idei, unor sentimente, unor concepții străine de vechiul spirit patriarhal al ei. Totul fără niciun fel de folos. Toată cultura romană se împarte în două. Este vechea cultură populară, care ține până la atingerea cu Grecii, fără a trece chiar în Grecia, — fiindcă Grecii erau în Italia de Sud, în Sicilia —, și după aceia începe altă literatură, altă artă, altă noțiune a legii și a Statului decât aceia care era înainte.

Prin urmare un popor mic, așezat în împrejurări neprielnice, amenințat, din Nord, de barbarii Peninsulei balcanice, din Răsărit de stăpânirea persană și căruia trebuia să-i vină pe cap, de la Apus, Romanii, poporul acesta a izbutit să fie și mai departe stăpân prin spirit al lumii.

Cred că este mai nobil lucrul acesta decât să cauți ceartă vecinului cehoslovac și să-l ameninți

cu o cucerire care n'ar fi în stare nici măcar să dea un hotar. Ce hotar ar fi după ce s'ar trece munții cari formează Cadrilaterul Boemiei? Un hotar tot așa de nenorocit cum avem noi hotarul nostru apusean, care nu merge până la linia Tisei și care se găsește neconținut sucit și învățit, după competența unor geografi cari știu tot, dar cari nu știu ce este un Stat și care sânt nevoile unui Stat.

Prin urmare, în condițiile acestea așa de defavorabile pentru Greci, dispunând de așa de puține forțe omenești și într'o stare de adâncă decadență morală, lumea a trăit totuși „supt regim grecesc”. Sufletește Grecia era stăpâna lumii. Sufletește Romanii n'au căutat să cucerească. Este încă una din ideile greșite care se răspândesc prin manuale: Romanii, stăpâniți de o mare ambiție, ar fi căutat să cucerească. Nu, ambiția este un fenomen contemporan. Pe atunci nu însemna decât o cerere de funcțiuni. „Ambire honores” însemna că erai candidat, te îmbrăcai cu o togă albă și te înfățișai acolo, ca să se știe că vrei să ocupi un post, o funcție. Aceasta era „ambiția”, care nu avea un sens național și moral. La început Romanii erau un popor de moșneni, strâns legați de religia lor veche, de zeii brazdei, trăind în împrejurări de familie, care închideau orizontul. Se consolida viața, dar se închidea orizontul. Ajunge ca să înțelegi de ce au cucerit Romanii fără să trimeată note diplomatice nimănui și fără să pretindă un statut pentru Romanii cari ar fi aiurea, fără să creeze tot felul de Henleini de aceștia cari să oscileze, ca azi, între Praga, Berlin și Londra și să încurce o lume întreagă creînd o teorie groaznică. Căci unde am merge noi dacă fiecare Stat ar avea dreptul să se amestece în rosturile altui Stat numai fiindcă în Statul acesta există un număr, mai mare sau mai mic, de oameni de aceeași limbă cu dânsul? Gândiți-vă: cu sistemul acesta, dacă s'ar așeza la

București o sută de Iaponesi, și la un moment dat ne-am trezi cu intervenția ministrului Iaponiei care ar spune: din moment ce sânt ai miei, am datoria de a interveni și de a impune Statului român să aibă cutare atitudine față de Iaponesii pe cari nu i-a chemat nimeni, ci au venit de la sine și trebuie să se deprindă cu obiceiurile țării în care au venit.

Prin urmare Romanii s'au găsit, — și aceasta se poate spune într'o formulă de explicație foarte scurtă —, înaintea necesității de a lua pe umerii lor imperiul unviersal. Imperiul universal îl avuse Egiptul, îl avuse Haldeia, apoi Asiria, Macedonia, care nu făcea decât să imite monarhiile orientale. Urmașii lui Alexandru-cel-Mare fiecare ar fi vrut să aibă stăpânirea lumii. Nu s'au înțeles, s'au bătut între dânsii, popoarele erau amenințate de o continuă anarhie, și atunci au ridicat mâinile către Roma. Roma a îndeplinit o funcție care i-a fost impusă. Nici o teorie romană nu se găsește la baza existenței Statului roman, întins atâta cât nu călcase un Roman. Câți Romani erau în Dacia în momentul când Domițian, care trebuie scos din oprobriul nemeritat cu care l-a înconjurat istoria, și după dânsul Traian s'au gândit că necesități militare cer să fie cucerite aceste locuri! Romanii au venit pe urmă în calitate de coloni. Cei d'întâiu coloni nu corespundeau unui prea mare număr de Romani acasă. S'au trimes coloni întâi ca o răsplată, am zice: pentru servicii electorale. Gracchii aveau clientela lor, oameni fără pământ. Pe oamenii fără pământ îi așezau aiurea. Dar nu fiindcă erau oameni, de-ai săi aiurea a început Statul Roman să facă o anumită politică. De alminteri, nimeni nu se împotrivește unei pătrunderi de elemente străine profitabile, disciplinate și respectuoase față de vechii stăpâni ai țării, în toate domeniile. Ce, un mare inventator german

l-am răspinge noi, sau un capital german care s'ar adăogi, pe lângă alte capitaluri, ca să se exploateze anumite mine care până acum sânt cunoscute, dar neexploatate, sau în domeniul gazului metan, răspândind pretutindeni o căldură pe care noi o scoatem din disponibilitățile țării, din miile de chilograme de lemne pe care orice gospodărie le întrebuințează pentru a se încălzi.

Iar colonii de mai târziu, cari au venit în Dacia, aceștia n'au fost trimeși, cum se credea, din Italia, de Traian, ci s'au deschis posibilități de câștig și atunci oamenii au venit la minele de aur și la alte rosturi de acestea și de sigur Statul roman a căutat să potrivească oarecum desimea de populație dintr'un loc și din altul, dar niciodată Romanii n'au spus: voim să cucerim lumea întreagă, și s'o romanisăm pe urmă. Dar aceasta n'a împiedecat ca toată lumea să fie supusă legilor romane, spiritului roman, ca din aceste legi și din acest spirit juridic al Romei să iasă obiceiuri populare care conservă ce era cuprins odinioară în formele legale, și într'o limbă care nu se mai știe acum, în condiții care sânt cu totul deosebite decât acestea de acum.

Roma n'a stăpânit prin legiuni în rândul întâiu, ci Roma, care a recurs de alminteri și la vitejia supușilor pentru a-și apăra granițele, așa cum v'am caracterizat granița, Roma a guvernat înainte de toate printr'o altă înfățișare sufletească față de nevoile practice ale lumii și de condițiile în care societățile omenești puteau trăi.

Și la sfârșitul antichității lumea s'a trezit înaintea unei minuni mai mari și decât minunea grecească. Iată un popor nenorocit, împărțit în două, stăpânit economic de Fenicienii de pe malul Mării, amestecat în toate colțurile Răsăritului, poporul evreiesc, care se întorsese din captivitate cu sufletul transformat după ideile Mesopotamiei, unde și-a petrecut robia. În Vechiul Testament este o parte evreiască, dar

partea aceasta evreiască este adăugită, „fasonată”, am zice, după idei de la cuceritorii în țara cărora fuseseră strămutate masele populației evreiești. După aceia a venit civilizația grecească, elenismul, cu Alexandru-cel-Mare și din elenismul acesta a ieșit o transformare totală a spiritului evreiesc. Saul, Sfântul Pavel de mai târziu, după convertirea sa, era un Grec în ce privește sufletul. Alexandria ajunsese una din marile capitale ale Evreilor, supuși unei civilizații elenistice și tot o dată influențați de toată moștenirea vechiului Egipt, și trebuie să mai adăogim pe lângă acestea influențele care veniau cu caravanele din India, care devenise budistă, cu respectul sărăciei, cu ura pentru bunurile lumii, cu o concepție de frăție umană. Și din mijlocul poporului acestuia evreiesc călcat în picioare, desprețuit, cu capitala arsă, supunându seacum la orice semn al proconsulului care întreținea de formă pe câte un Irod, care nu avea niciun fel de acțiune asupra vieții Statului, de aici a eșit o idee, o idee populară, un folklor ebraic, din lumea rurală pe care n'o atinsese niciuna din marile influențe de civilizație, și ideea aceasta, care este ideea creștină, a adus răsturnarea tuturor noțiunilor de ierarhie, prin așezarea oamenilor pe aceiași treaptă de frăție umană, supt un Dumnezeu care trebuie să se întrupeze în om și să sufere ca om pentru a se apropia de umanitate, un Dumnezeu conceput ca părintele tuturor, cu Fiul său așezat între noi și pus pe cruce pentru mântuirea celorlalți oameni. Aceasta este cucerirea unui mic grup, de oameni, cotropiți supt toate raporturile, incapabili de a exista ca Stat și de a se afirma ca națiune.

Trei mari cuceriri a cunoscut lumea până în evul mediu, și cea de a treia cucerire a stăpânit tot acest ev mediu, până în timpurile moderne, pentru că o mie și mai bine de ani de la așezarea creștinilor înseamnă civilizația nu a națiunilor, ci a ideii

creștine, învârstată cât se putea cu ideia romană și păstrând ascuns undeva tezaurul elenic. Sânt trei culturi care merg până în pragul timpurilor noastre. Trei culturi dominante, am zice : un despotism al unei vitalități superioare, ieșită dintr'un număr de oameni cari nu se socot după câți sânt, ei se socot ca intensitate a activității lor sufletești. Cultura grecească, cultura romană apoi, primind toată moștenirea vechilor Eleni, și cultura creștină care, într'o nouă sintesă, primește toate elementele acestea și care, tocmai fiindcă primește influențele venite de pretutindeni, ajunge să stăpânească și pe toți acei cari exercitaseră o influență asupra ei.

Iată cât de ușor ajunge cineva stăpân al lumii și cât de bucuroasă poate fi lumea că a primit o astfel de stăpânire. Pe când unei alte stăpâniri, tot ce este mândru și demn în ființa umană se prop-tește pentru a-i rezista până la capăt.

IV.

Deci o vitalitate muncitoare și onestă, simpatică, a unui popor ajunge de la sine, prin cultură, dar și prin producțiuni industriale, prin activitate de comerț, a se impune. Și, în materie de comerț, pentru antichitate s'ar fi putut aduce înaintea casul Fenicienilor. Câți erau Fenicienii? Pe un mal de mare câteva orașe, Tir, Sidon, Arad, și așa mai departe. Foarte puține centre de acestea și așezate în așa fel încât în interior nu se puteau întinde, fiindcă erau la spatele munții. Și Fenicienii aceștia au împânzit lumea întreagă. Îi întâlnește cineva făcând negoț în toate părțile: în vechile monumente egiptene, se văd între altele vasali înfășurați în stofe scumpe feniciene; nu era loc în care să nu fie cunoscuți. Au luat Marea Mediterană către Apus, o parte din Sicilia a fost feniciană, s'au întins pe coasta Africei de Nord și de acolo au răsbătut până la coloanele lui Hercule. Au descoperit sticla și văpseaua roșie a purpurei. Va să zică, pentru o foarte puternică activitate de comerț și pentru că făcuseră unele descoperiri în domeniul creațiunii industriale, răsună istoria antichității de activitatea Fenicienilor. Erau o mulțime de barbari la spatele coastelor, în Asia, în Europa. Barbarii aceștia nu aveau niciun fel de „patrie”, și nu s'ar fi gândit nimeni să răsară de odată cine știe cine, care să spună: da, este foarte adevărat, Fenicienii sânt niște oameni foarte isteți, foarte înuți, foarte inventivi în materie de comerț, au gă-

sit atâtea lucruri și mai pot găsi și altele, dar, iată, la dânsii este loc de întins ; ni trebuie și nouă Marea, vrem să vedem și noi întinderile acestea largi ale valurilor. Și pe temeiul acesta să înceapă o întreagă activitate care să strivească un popor care pe locul lui avea dreptul la traiu, fiindcă își îndreptăția existența prin serviciile pe care le aduce civilizației.

Încă un exemplu care se poate adăugi la celelalte.

Prin urmare, ceia ce astăzi „îndreptățește“ o putere brutală, care presintă statistica numărului capetelor și al chilometrilor, câți sânt, și face socoteala că pe atâția kilometri sânt atâția oameni și prin urmare trebuie să treacă aiurea și aceasta pare că-l îndreptățește să o facă peste vecinul ei, ar fi părut în antichitate o adevărată nebunie. Antichitatea este dominată de idei și de instinctul valorii umane și al valorii popoarelor. Am pomenit pe Fenicieni, dar așa se putea pomeni și poporul evreiesc, în el însuși, supt alt raport decât acela de creator al crștinismului. Ce însemnau toate aceste formațiuni, Fenicieni, Evrei, Filistenii, față de mișcarea marilor imperii asiatice? Cu toate acestea oamenii puteau trăi, puteau să desvolte o activitate, puteau să facă descoperiri, să emită idei, fără ca neconținut să simtă ceia ce simțim noi în momentul de față, să aibă icoana supliciului celui mai grozav în așteptarea morții: cineva închis între patru pereți, cari încep a se mișca și acel care se găsește în mijloc vede că se apropie momentul când pereții aceștia se vor împreuna asupra trupului său strivit. Căci noi toți așa trăim față de pretențiile acestea de a se întinde ale oamenilor mulți la număr, trăind pe puțini kilometri și cari, pe lângă aceasta, au o organizație militară capabilă să-i ducă până la scopurile lor.

Acum, noi sântem ceva mai departe, dar vecinii noștri de la Apus, Ungurii, cred că încep să vadă cum se mișcă pereții. Dintr'odată Germanii au făcut sal-

tul cel mare peste Austria și au dus pe represin-
tații teoriei „Raum“ului în apropierea Capitalei în-
săși a Statului național unguresc.

V'am arătat prin urmare cum au fost epoci în
care era alta valoarea umană, valoarea omului în
sine, valoarea unui popor față de alte popoare și
în care orice putere ce se desvolta într'un organism
național se putea valorifica pe o altă scară decât
pe scara aceasta a amenințărilor continue sau a
stăpânirilor brutale.

V'am citat, ca ultimă dovadă de vrednicie a unui
popor mic, din care a ieșit ceva capabil de a tran-
sforma lumea însăși, crearea creștinismului, răpedea
întindere a noii credinți, fără războaie, fără revo-
luții, strecurându-se în adâncurile umile și nenoro-
cite ale societăților pentru a duce acolo o altă con-
știință de viață și o altă interpretare a legăturilor
dintre oameni și a acelora dintre omenirea întreagă
și divinitate.

Evul mediu, care a ajuns a fi mai bine cunoscut
acum decât înainte, toată partea aceia, cam de la
anul 500 până la 1500, mîia aceasta de ani, care
constituie evul mediu, mult mai bine cunoscut acum
în amănunte, este prețuit — sau, mai bine, fiindcă
schimbările acestea de judecată se fac pe încetul —,
„ajunge“ a fi mai bine prețuit acum decât odinioară,
și fiindcă e o epocă în care forța brutală se mani-
festă mult mai puțin și elementele materiale nu
sînt acelea care cîntăresc mai greu în cumpăna
puterilor, nu hotărăsc asupra vieții tuturor neamu-
rilor împreună.

Este adevărat că el apare altfel atunci cînd pri-
vește cineva întinderea aceasta mare a evului mediu.
Și nu în Răsărit, unde era Imperiul bizantin, adecă
Imperiul roman care devenise creștin, care își în-
sușise cultura elenică, dar care în fond rămăsese
tot Imperiul roman de odinioară, și Imperiu roman

aceasta însemna: concepție juridică, lege, ierarhie, autoritate, însemna lucrul acesta scump, cel mai scump lucru pe care îl poate da omul: supunerea raționată, contrară supunerii de sclav, dar contrară, în același timp, și libertății care nu recunoaște niciun stăpân, chiar acolo unde elementele umane și juridice ale stăpânirii se impun mai mult. Acest Răsărit rămâne roman și popular, și aici este un lucru foarte frumos: și autoritatea romană și, în același timp, viața liberă a mulțimilor. Noi, Românii, așa ne-am ținut în evul mediu. Ne gândeam la Imperiul care fusese, pe care îl doriām, care nu se putea întoarce, pe care totuși îl așteptam. Iar, pe de altă parte, mulțimile țărănești trăiau într'o democrație mult superioară democrației de teorie și de constituție, democrației de agitație neconținută și de improvisație a unor oameni fără valoare, din timpurile noastre. Pe Împărat îl vedeam în fundul trecutului, îl zăriam venind într'un viitor care nu s'a întâmplat ; a venit Împăratul supt altă formă, supt forma turcească, fiindcă Sultanul nu este altceva decât continuatorul, cu altă religie și cu altă rasă, a ideii romane, peste Imperiul bizantin. Dar, încolo, țărani noștri erau oameni liberi, cari-și căutau de rosturile lor. Ceva mai frumos decât democrația contemporană ; am spus-o și în America, unde n'a prea plăcut: „dumneavoastră reprezentați democrația teoretică a lui Jean Jacques Rousseau, noi am avut o altă democrație, fără scriitori celebri, fără cărți mult cetite, fără metode“. Acum evident că nu i-am putut convinge într'o conferință, dar în această comparație eu aveam dreptate.

Dar, lăsând aceasta la o parte, dacă se întoarce cineva în Apus, acolo vede de la un capăt la altul numai o „aparență“ de confuziune. Sânt foarte multe fapte mărunte care nu se deslușesc dacă se pleacă numai de la fapte. Știți, sânt confuziuni a-

parente care cu ideia care a produs faptele se deslușesc, precum sânt lucruri care par foarte limpezi, dar, dacă se coboară cineva la principiul de unde vin, își dă sama că această liniște aparentă este mai rea decât confusia cea mai evidentă la prima căutătură.

Vedem, în evul mediu apusean, pe seniorul cutare în luptă cu alt senior ; o viață de castel fără distracții; funcționarii lipsiau: toată această epocă se deosebește înainte de toate prin lipsa funcționarului. La început erau numai delegați. Carol-cel-Mare nu avea funcționari. El trimetea pentru un anume scop un anume delegat, un anume „trimes al Domnului“, al stăpânului, „missus dominicus“. Și ispravnicii noștri de odinioară erau tot așa. Noi nu aveam dregători permanenți, dar, când era nevoie de un anume lucru, Domnul trimetea o carte domnească cuiva și-i spunea: vei face un pod, vei ridica o biserică, vei aduna provisiile, și după aceia trimesul primia o mulțămită din partea Domnului și se întorcea acasă la dânsul. A fi funcționar din vreme în vreme pentru că te-a ales din anume motive stăpânul țării este mult mai bine decât a fi funcționar pe totdeauna pentru a îngriji hârtie fără niciun folos pentru societate. Nu existau în acel ev mediu occidental funcționari, nu existau nici cancelarii; hârtia era foarte scumpă din fericire, oamenii cari știau să scrie, foarte puțini, iarăși din fericire; idolatria nouă a petecului de hârtie nu se produsese încă. Și, atunci, seniorul fără ocupație pornia la războiu. Și, dacă nu ține samă cineva de ce însemna războiul atunci față de ce înseamnă războiul astăzi, plânge pe socoteala oamenilor evului mediu. Bieții oameni, iată, ei nu făceau altceva decât se frământau!

Se frământau câțiva oameni, de-asupra. Dede-supt trăia cineva în liniște. Țăranul nu mergea la

războiu, doar în casuri excepționale. Oriunde era Biserica, ea impunea pacea. Era, pentru a o menționa, afurisenia. Sfânt lucru afurisenia aceasta de odinioară ; când cineva ieșea din toate rosturile sfinte și legale ale societății, cutare represintant al Bisericii avea dreptul să stingă lumânările, blăstămând numele celui afurisit, și toată lumea se feria de dânsul ca de un ciumat. Găsiți astăzi mijlocul, atunci când cineva nu-și află astâmpăr, când, pentru a-și păstra o situație pe care a luat-o cineștie cum, priotr'o mișcare revoluționară, are nevoie să creeze neconținut zgomot în jurul lui și care prin urmare nu lasă lumea să lucreze și nu permite să se vadă în viitor, găsiți mijlocul de a-l face să fie părăsit de toată lumea, fiindcă o autoritate mai mare decât toate autoritățile celelalte l-a scos în afară de comunitatea oamenilor de treabă. Nu există ! Din potrivă, el privește de sus pe oamenii de ispravă și continuă, în paguba altora, pe cari îi întâlnești în cale, sistemul de violențe căruia îi datorește până și stăpânirea sa în țara unde se găsește.

Dar peste lucrurile acestea o să vedeți în acest ev mediu „ideia” stăpânind sub diferite forme. Veți vedea că în lumea aceasta care este dominată de două idei, dintre care una vine chiar din cealaltă, — deci unitatea ideii care capătă două forme și este mai bine decât să fi găsit două idei care se ciocnesc neconținut —, veți vedea cum în această lume distracțiile de lupte ale celor de sus înseamnă nesfârșit mai puțin decât acțiunea continuă a acestor idei.

Cea d'întăiu idee: Hristos stăpânește lumea. Toți formează Biserica Domnului. Ceia ce pleacă dela Domnul prin apostolul Petru, prin puterea pe care o are de la dânsul Papa, stăpânește toate neînțelegerile și poate să împace toate dușmăniile. Împăratul înșuși are delegație dela Papa. Deci Papii

cari se schimbă, au delegație continuă dela Isus Hristos.

Astfel o putere sacră cuprinde lumea întreagă, și puterea aceasta derivă de la o idee pe care toții o primesc. Și astăzi sânt ideologii. Ideologia e una, ideia e alta. Ideologia e foarte adesea ori pedantă și nesinceră, pe când ideia este o putere onestă și activă, care poate să ajungă a stăpâni permanent pe oameni. Astăzi este ideologia fascistă. Ce înseamnă ideologia fascistă pentru un alt popor decât poporul italian? Ideologia autorității. Autoritatea se poate forma și impune însă pe multe căi. Se poate foarte bine prin convingere, se poate prin mijloace culturale și este mult mai durabilă. Ce înseamnă ideologia democratică? Une ori, a răsturna o societate. a arde bisericile, a omorâ lumea cu grămadă, — pentru ce? Pentru ca la urmă să aibă cineva dreptul de a vota în alegeri fără să știe de ce este vorba și fără să cunoască oamenii pe cari i-a votat, pentru ca, și mai la capăt, din votul acesta al continuei nepriceperi să iasă desordinea permanentă a societății. Este nevoie să vă mai amintesc ceia ce a fost până ieri și ceia ce nu trebuie să mai revină niciodată? Odată la patru ani, odată la trei ani, la doi, la un an, la câteva luni de zile, la câteva zile, se chiamă oameni cari nu știu carte, n'au știut niciodată sau au știut, și au uitat, li se pun înainte problemele cele mai grele și bieții stau așa întrebându-se unde să pună pecetea. Iar de aici, din pecetea pusă de mâinile tremurătoare ale unor oameni foarte cum se cade, dar total simpli și nechemați pentru această misiune, să resulte toată puterea în Stat, — așa zice teoria, —, timp de patru ani, dacă nu intervine o disolvare! Dar în patru ani câte lucruri nu se pot întâmpla? Dar, iată, se însoară cineva și seconvinge după o bucată de vreme că nu poate trăi așa. Există oare în toate legislațiile privitoare la căsă-

torie impunerea de a sta împreună două persoane timp de patru ani? Ei bine, supt regimul politic se poate. Se poate ca aleşii să dovedească de a doua zi totala lor incapacitate, şi cu toate acestea pot rămânea patru ani dacă nu are Suveranul curajul de a-i trimete la plimbare.

Oare ideia fascismului, înţeleasă de imitatori în formele cele mai brutale, pentru care nu este responsabil Mussolini, care şi a scăpat ţara prin singura doctorie care se putea pentru o astfel de boală şi pentru halul în care ajunsese ea, sau ideea ca a democraţiei roşilor dela Valencia şi Barcelona se pot pune alături cu ideia lui Hristos stăpân nevăzut al lumii întregi, care este represintat prin Papa în virtutea transmisiunii autorităţii divine de către apostoli şi apoi prin binecuvântarea Împăratului de către Papa?

În împrejurări de acestea, cu spuma de-asupra, care se mişcă la orice bătaie de vânt, — societatea feudală de sus —, şi cu stratele adânci liniştite, cărora nu li se cere vîotul, care nu sînt invitate la revoluţia şi care pot crea orice fel de forme, cum li convine, fără să se întrebe dacă articolul cutare de constituţie dă voie, sau fără să li se ceară un ordin pecetluit cu număr din partea unei autorităţi, societatea acestă medievală trăieşte, munceşte şi se impune partea aceia care are într'însa mai multă viaţă. Şi atunci vede cineva lucruri foarte curioase, pe care noi nu le putem înţelege. Vede pe regele Franciei, care era un rege sărac, cu puţin pămînt la îndemînă, şi care avea în faţa sa pe vasalul său, ducele de Normandia, care cucerise Anglia şi era rege în Anglia, şi totuşi dreptul celui d'întăiu rămânea. Regele Franciei nu putea impune în Anglia nimic, fiindcă vasalul ţinea Anglia în virtutea dreptului său de cucerire. Dar cum se putea impune autoritatea suzeranului slab faţă de vasalul tare? Iată, pentru ca ducele Gulielm de Normandia să

stăpânească Anglia, a trebuit să-și caute anumite drepturi: că un rege anglo saxon l-a voit pe dânsul ca moștenitor, — dreptul de moștenire —, că s'a dus un proces înaintea Papei și Papa a hotărât că el, Gulielm de Normandia, trebuie să aibă Anglia. Prin urmare acesta venia în puterea dreptului care pornea din hotărârea supremei autorități. De aceea a și rămas Anglia, supt dinastia aceea normandă, legată de Sfântul Scaun. Sfântul Scaun dăruise regatul, Sfântul Scaun era acela care păstra oarecare drepturi asupra lui.

Puternic și bogat, regele Angliei, din dinastia normandă, reprezintă rasa cea mai vie care exista pe vremea aceea. Normanzii erau în Norvegia, în Suedia, în Danemarca, în Anglia, în Franța-de-Nord, în Italia-de-Sud, în Sicilia, în Peninsula Balcanică, în serviciul Împăratului bizantin, până prin văile Asiei. Un grup de oameni supt deosebite forme, nu numai decât cuceritori. În Bizanț ei intrau în serviciul Împăratului. Legitimitatea Împăratului și puterea de viață a Normanșilor făceau o alianță. Acest soi de oameni se întâlnea în toate părțile, erau elementul de inițiativă în toate locurile. Dar, cum spuneam, când este vorba de ducatul de Normandia, care a fost dat înaintașului lui Gulielm de regele Franciei, regele Angliei ascultă de regele frances. Când nu asculta, suzeranul întrebuița anumite forme de drept, îl da judecată și îi putea lua Normandia. Ioan fără Țară, rege al Angliei pe la 1200, a pierdut Normandia fiindcă a făcut anumite păcate față de nepotul său, care dispăruse, și se credea că l-a omorât el, și mai erau și alte greșeli față de dreptul feudal, față de dreptul uman, care se întrupa în dreptul feudal. Dat fiind în judecată, i s'a luat Normandia prin proces. Ia gândiți-vă dumneavoastră să dea cineva în judecată pe acela care are puterea supremă în Germania; un proces al unui mic Stat împotriva domnului Hitler! Ce

ar mai râde lumea de la Berlin, toți acei cari în momentul acesta păstrează puterea acolo!

Știți că, la un moment dat, a fost vorba de judecarea altcuiva, a lui Wilhelm al II-lea. Cu dreptate sau fără dreptate, se credea că Wilhelm al II-lea, și nu cei cari l-au împins, a provocat marile războaie. Și atunci opinia publică a celor cari fuseseră năvăliți și izbutiseră să biruie până la sfârșit, cerea să i se facă proces. Dar cine să i facă proces? El stă acum foarte bine în Olanda, unde taie lemne. Acum se zice că e vorba să se mute în Elveția, unde materialul acesta cu care se distrează fostul Împărat este mult mai bogat decât acolo: păduri întregi care îl așteaptă.

Iată ce putea face regele Franciei. Pentru ce? Pentru că, la început, el crease situația de drept. Eu îți dau dumitale un lucru. În momentul acela eu sânt puternic, dar se poate ca urmașii miei să nu mai aibă putere și ai dumitale să fie atot puternici. Fiindcă însă lucrul pe care îl ai ți-a venit de la înaintașul meu, dumneata trebuie să ascuți de mine, legătura de drept de la început fiind în favoarea mea.

Este sau ba acesta un element de adevărată idee juridică, de și nu în sens roman? Este unul din elementele morale, ideologice, în bunul înțeles al cuvântului, prin care se ține o societate? Fără îndoială că da. Ai recursul, ai un mijloc de a te îndrepta la cineva a cărui autoritate nu se poate tăgădui de nimeni. Care este nenorocirea cea mare în timpurile noastre? Este că n'ai la cine să te îndrepti, orice s'ar îneâmpla. Într'un moment de entuziasm mai mult sau mai puțin zăpăcit, Austria a chemat dominația germană, pe care o simte astăzi cât este de grea. Dar să zicem că Austria n'ar fi vrut de loc Anschluss-ul. La cine se puteau adresa Austriei? La Societatea Națiunilor? Societatea Națiunilor este un cerc pentru oratori, cari,

oratorii aceştia, dacă sânt vechii avocaţi de mari însuşiri, ajung să atragă acolo privirile tuturor. Sau la Tribunalul de la Haga? Toate naţiunile au delegaţi la Tribunalul de la Haga. Câte procese au fost hotărîte de Tribunalul de la Haga? Şi, odată ce s'a rostit sentinţa, cine este acolo care să facă să fie executată?

Pe când în evul mediu, pe lângă sancţiunile feudale, pornia imediat sentinţa Bisericii; era apelul suprem la dânsa. Te-a nedreptăţit cinva, cutare Împărat, care primise în linia a doua autoritatea ce purcedea de la Hristos? Te adresai Bisericii.

În condiţiile acestea s'a dezvoltat o civilizaţie originală, civilizaţie care nu se sprijinia, cum se crede, pe robia muncitorilor, serbi ai pământului, căci erau foarte mulţi oameni liberi în evul mediu, mult mai mulţi de cum credem noi. Erău societăţi întregi, la noi, în Elveţia, în multe părţi de la Marea Baltică, care se bucurau de o libertate umană desăvârşită, mult mai mare decât libertatea constituţională şi legală din timpurile noastre.

Dar în oraşe, care erau o creaţiune organică, în cetăţile care se răscumpăraseră şi se liberaseră singure, în cetăţile acestea s'a alcătuit una din cele mai frumoase din civilizaţiile lumii. În timpurile noastre, cutare gânditor de un mare elan a putut să pună alături Parthenonul din Atena cu catedrala din Reims, care acum, după sălbătăcia din timpul războiului, a revenit la întregimea şi la splendoarea ei de odinioară.

Aşa s'a mers până în aşa-numita epocă modernă. Aici s'a întâmplat un lucru care a schimbat felul de a judeca ai oamenilor. Dar, în schimbarea acestui fel de a judeca aducând urmări care nu se pot caracteriza decât ca rele, ei au găsit imediat un corectiv, care a venit tot din posibilitatea de a-şi valorifica oricine puterea sufletească, vita-

litatea spirituală, putința de a crea și de a răspândi creațiunea sa.

În tot evul mediu Roma a fost cunoscută și admirată: se găsea mijlocul de a împăca realitatea contemporană, respectul realității contemporane, care era creștină, cu respectul față de Roma, care era păgână. Cu foarte multă dibăcie și naivitate, — naivitatea și dibăcia sânt de cele mai multe ori forme ale aceluiaș lucru, — s'a ajuns la această împăcare.

Prin urmare Roma a trăit în sufletul oamenilor totdeauna. Însă de odată, pe la 1300-1400, oamenii au crezut că au descoperit-o întreagă și adevărată; aceasta se chiamă Renașterea. Și, cum nimic nu este mai ușor decât să înțelegi forma și să ți-o însușești, și nimic mai greu decât, peste forma aceasta, peste iluziile acestei forme, să găsești fondul, atunci și-au zis oamenii de la sfârșitul evului mediu: Noi am trăit rău până acum, fiindcă Romanii trăiau astfel. Nouă ni trebuie deci o republică așa cum a fost republica romană sau republicile grecești.

Deci în forma acestei republici, care de fapt se sprijinia în antichitate pe tot felul de nedreptăți: sclăvie, mase populare fără nici o acțiune, oligarhie restrânsă dominând în toate, pe baza acestei credințe s'a încercat să se transforme lumea. S'a slăbit în felul acesta principiul de viață al evului mediu, adevărata democrație medievală. Și atunci Suveranii au profitat de această slăbire a principiului dominant până atunci și s'au creat așa-numitele monarhii moderne. Cetatea nu mai este autonomă, drepturile de odinioară nu se mai respectă, începe să apară funcționarul, funcționarul permanent care este delegat al monarhului. Viața se restrânge la Curte. Câțiva oameni cari sestrâng acolo hotărâsc toate lucrurile. Acela este mai puternic dintre Suverani care are la îndemână toate mijloacele naționale și care nu mai recurge la nimănui pentru aceasta. Englezii au păstrat Parla-

mentul, dar ei trăiau mai la o parte. Și, dacă se uită cineva mai de aproape chiar la viața parlamentară a Englezilor, se convine că nu are a face întru nimic cu iluzia parlamentară din timpurile noastre. Când s'a stabilit regimul parlamentar în sensul modern în Anglia cele două partide, conservatori și liberali, whigs și tori s'au nu faceau altceva decât îmbătau pe alegători în chipul cel mai fățiș și mai grosolan pentru ca pe urmă să au mai fină samă de dânsii. Câteva mii de oameni conduceau tot. În secolul al XIX-lea Anglia este țara pe care o domină „cei zece mii de sus“, așa încât să nu ni facem iluzii în privința aceasta,

Va să zică, Suveranii s'au trezit având în mână lor toată puterea.

Pede altă parte, li s'a părut oamenilor de atunci că principiul care trebuie să domine pe un Suveran, care trebuie să-l îndemne la acțiune, este gloria. A apărut Suveranul ambițios, tipul lui Ludovic al XIV-lea, care fără îndoială, — știm aceasta din memoriile lui, care s'au păstrat și publicat — este mult superior părerii pe care o avem noi, obișnuit, despre el. Așa încât avea și alte motive în ceea ce privește acțiunea lui, avea: sentimentul interesului Franciei, avea instinctul datoriei pe care orice stăpânitor de oameni o are față de Dumnezeu, — elemente nobile în figura lui Ludovic al XIV-lea, Dar, în sfârșit, nu poate tăgădui nimeni, nici cei mai călduroși apărători ai lui, faptul că el a făcut războaie, războaie de glorie, că i-a plăcut să fie admirat și a urmărit hegemonia asupra Europei întregi. A făcut o serie întreagă de războaie. Vorba e: la capăt a fost — ce? Nu ceea ce și în h'puie oamenii războiului pentru interese materiale se pesteag și păstrate cu mijlocul de îndestulare Franța, la sfârșitul domniei lui Ludovic al XIV-lea a fost mult mai slabă de cum era la început. Războaiele acestea au istovit o de amănunțit și de bani.

S'au aruncat pietre asupra sicriului marelui rege. Prin urmare, iată un faliment petrecut atunci și care se poate prevedea și acum pentru acțiuni de felul acesta. Dacă pornești pe această cale, dacă afișezi aceste principii, dacă turburi lumea pe această basă, isprăvești cu osânda propriului tău popor. Nu o să trăim noi poate până în momentul când se va vedea dacă aceia ce se cere în momentul de față de la poporul german, aceia ce se cere și de la atât de iubitul nouă poporul italian, dacă aceste cereri sânt sau ba pentru dezvoltarea sănătoasă a națiunii înseși. Nu ține coarda unui popor până la nesfârșit. Iată în evul mediu au fost popoare viteze, energice, pornite la războaie, cum erau Sârbii și Bulgarii. De la anul 1400 înainte nu mai era nici Stat sârbesc, nici Stat bulgăresc: căzuseră supt Turci Pentru ce? Pentru că Sârbii și Bulgarii, șefii lor din evul mediu, urmăreau ideia de a domina în Constantinopol, de a fi Împărați romani. Era prea mult pentru puterea acestor popoare. Și, după o frământare de câteva secole, au căzut supt stăpânirea turcească.

Sau gândiți-vă ce a cerut un om de geniu, fără îndoială, un om de geniu în ce privește acțiunea, de la poporul grecesc, puțin la număr, dar foarte vioiu, entusiast, gata de sacrificiu atunci când este vorba de ideia națională. Din nenorocire noi sântem acei cari dăm mai puține sacrificii în ce privește ideia națională, — noi, cei de sus, pe când cei de jos dau din instinct. În ce privește pe cei de sus, este o lungă și tristă experiență; societatea pentru dânsii, nu ei pentru societate până la capătul puterilor lor.

Dar s'a cerut Grecilor ce nu puteau da. La un moment dat, Asia-Mică era grecească. Resultatul: a venit revoluția turcească, înfrângerea din Asia-Mică, aruncarea Grecilor de acolo; nu numai aruncarea înapoi a armatei grecești, dar, prin înțelegerea

făcută cu Turcii, au trebuit Grecii să-și ia pe ai lor, cari trăiau, din depărtata antichitate, acolo, în orașele din Asia-Mică, să-i așeze prin Macedonia ca să cultive acolo bumbac, tabac și să facă, întocmai ca în patria veche, covoare. Dar, natural, erau mai deprinși să facă lucrul acesta unde neam de neamul lor trăise decât acolo unde, cu ajutorul Europei, au fost colonizați. Este o minune că s'au putut menține. Iar astăzi nu este în Asia-Mică o singură biserică în care să se facă slujbă: sânt transformate toate în grajduri, în casărmi.

Iată ce se întâmplă când se cere prea mult de la un popor. Nu se poate ținea un popor în stare de friguri furioase lună de lună și an de an. Este mult mai bine, decât să-l îndemni la acțiuni care-i întrec puterile, să lași ca puterile lui cele mari să stea acasă și pe căile tradiționale să desvolte o civilizație, care civilizația aceasta, dovadă de vitalitate națională, ajunge ea însăși să capete permanent lucruri pe care o cucerire nu le poate căpăta decât trecător, plătindu-le pe urmă cu sângele și cu vloga sa proprie.

În secolul al XVIII-lea însă, Franța, regatul lui Ludovic al XIV-lea cel învins, domină lumea. La Stockholm, la Petersburg, la București, la Iași, ca să nu vorbim de centrele cele mari din Europa mijlocie și apuseană, la Constantinopol chiar, în anumite cartiere, pretutindeni este cartea francesă, pretutindeni se joacă piesa de teatru francesă, pretutindeni se impune moda francesă. Un portret de întâie tinereță al lui Dimitrie Cantemir, Domnul Moldovei, îl înfățișează într'un costum foarte curios, pe care probabil mulți dintre d-voastră l-au văzut fiindcă a trecut și în cărțile de școală. Poartă turban după modă răsăriteană, e îmbrăcat într'o haină de brocard răsăriteană, însă haina aceasta e tăiată strâns pe trup; are o cravată cum se obișnuia la Curtea lui Ludovic al XIV-lea; tânărul poartă muș-

tăcioara introdusă odinioară, înainte de epoca lui Ludovic al XIV-lea, în societatea Apusului. Se vede că, în ciuda elementelor orientale care se găsesc în costumul lui, el e un om care sufletește se simte occidental. Se vedea, de alminteri aceasta, cu toate elementele de formă orientală, din scrisul lui Dimitrie Cantemir. Iar, pe urmă, prib agul moldovean în Rusia s'a dat după noua modă francesă de acolo, după ce Petru-cel-Mare li a tă'at boierilor ruși bărbile și li-a înlăturat rochi'le, si ' du-i să învețe aritmetică și geometrie, fiindcă așa era ordin de la Curte. Pretutindeni deci forma francesă se întâlnește.

Dar pe toți oamenii aceștia de carte francesă, pe toți acești scriitori ca și pe acești artiști nu i-a creat Ludovic al XIV lea. Ei au împodobit d mnia lui. Avem a face iarăși cu vitalitatea unui popor. Francesii nu sânt totuși poporul cel mai numeros din Europa. De multă vreme ei socot ca posteritatea lor să fie atâta și nu mai multă, fiindcă este vorba de o anumită împărțire a averilor. Nu e deci un popor numeros, care să caute întinderea aiurea. Din potrivă, cu multă greutate de-a lungul secolilor Francesii apără, fiind p tîni la număr și amenințați să se îpușineze, ter tor'ul acesta venind de la înaintași. Totuși, de și Francesul nu avea în cap pe atunci ideia francesă, fiecare se îmbracă în formă care sânt formele franceze. Fiecare petrece așa cum se petrece la Versailles și la Paris. Fiecare părăsește datinele sale pentru a adopta datinele franceze. Boierii noștri aduc preceptori din Franța. Orice Frances pribeg găsește pâne la noi. În familiile aristocratice este cîut t ca iarba de leac Francesul, cu ideile cu manier le lui franceze. Și astăzi la țară gîsește cineva adm rabile biblioteci franceze care nu se pot a mîna cu b bliotecile pe care le adună așa-nămitii oăme i culți din timpurile noastre, cari iau cartea ce f ce mai mult zgomot și n'o îngrijesc, pe cînd aceia legau frumos

cărțile lor alese. Biblioteca de la Stânca a lui Conachi și a Roznovăneștilor, biblioteca rămasă în mare parte la București și acum, a lui Vodă Știrbei, toate arată cât de mult erau stăpâniți oamenii aceia de civilizația franceză. Se publică astăzi, — va apărea în trei volume și va fi o carte foarte interesantă și pentru lectură, — corespondența familiei Golescu, Goleștii dela 1820, Iordachi Golescu, Dinicu Golescu și pe urmă copiii lor, pe la 1848. A găsit-o undeva d. Gheorghe Fotino și o tipărește. Toți aceștia scriu o franceză pură pe la 1830. Oameni de la București, întâia generație care se îmbrăca nemțește, care părăsise haina orientală, și rămâne cineva uimit când cetește scrisorile bătrânei Zinca Golescu, în acea franceză impecabilă. Ea se ocupă de lucruri de politică înaltă, discută probleme care se pun înaintea bărbaților culți din Europa. Am întrebat pe d. Fotino, care mi-a adus corectura volumului întâiu, a cui fată era Zinca Golescu, — mi se pare că auzisem cândva, dar uitasem. — A lui Farfară. Cine știe ce Fanariot venit la noi și rămas aici; deci nu-i vorba de o mare tradiție de cultură. Dar, iată, fata lui Farfară, măritată cu Golescu, gândește și scrie întocmai ca o nobilă doamnă franceză de la Versailles.

Când Francesii au încercat deci prin monarhia războinică a lui Ludovic al XIV-lea, ei au dat faliment și s'au usat. De aici slăbiciunea lor politică în secolul al XVIII-lea și de aici și Revoluția franceză. Mai puternic făcător de revoluție franceză și răsturnător de regalitate este Ludovic al XIV-lea decât Robespierre și Danton. Aceștia sânt oamenii pe cari i-au ridicat valurile, dar Neptunul care a biciuit valurile d'înăuntru și a făcut să se ridice pe ele tot felul de scânduri putrede sau lemne pe jumătate tăiate, ca acești revoluționari, este Ludovic al XIV-lea, luptătorul cu imposibilul.

Franța aceasta învinsă păstra însă vitalitatea ei

anterioară, și vitalitatea aceasta a stăpânit toată Europa.

Dar să treacă cineva puțin mai departe, la această Revoluție. Revoluția franceză a cucerit foarte mult. Pe urmă a venit Napoleon, care a făcut cuceriri în stil încă mai mare, cu o brutală sinceritate genială. Dar, vedeți, nici revoluționarii, nici Napoleon n'au pus niciodată astfel de planuri în program. N'au spus: „avem dreptul să facem aceasta pentru cutare motiv.” Din potrivă, Revoluția franceză a declarat: Noi ducem vestea desrobirii la popoarele care sânt supuse unor guverne absolutiste; noi, cari sântem „cetățeni” prin revoluție, ducem puțința de a fi „cetățeni” și altora, fără ca ei să se supună primejdiei unor mișcări proprii. Noi sântem desrobitorii.

Pe urmă „instinctele” au biruit, dar declarația de la început a fost aceasta.

Napoleon nu era un om care să ia lumea în piept, să se ducă, așa cum a făcut Alexandru-cel-Mare, până în India,— de și vorbea și el de India, dar pentru a lovi pe Englesi în această colonie a lor. El spunea: Am un sistem, sistemul roman. Vreau să aduc vechea Romă și Roma aceasta trebuie să fie o Romă de pace. Supremul gând al lui Napoleon a fost deci, nu războiul continuu pentru războiu, ci întrebuințarea războiului, momentan, pentru a instaura o eră ca era romană de odinioară. Și în pacea aceasta popoarele să se cultive, să muncească.

Napoleon a fost, astfel, deschizător de drumuri. Activitatea lui, și în Franța, și în provinciile cucerite, a izbutit să taie căi de acestea, în industrie, în comerț, pentru viitorul generațiilor de negustori cari vor veni să exploateze produsele unei industrii care se răzima pe descoperirile cele mari în materie de țesătorie, de întrebuințare a metalelor din Anglia. El este mai mult decât „omul de la Auster-

litz“, omul „Codurilor Napoleon“. Și Austerlitz, cu victoria lui, a rămas acolo, efectul acestei victorii a ținut numai o bucată de vreme, dar legile lui Napoleon, bune, rele, și până astăzi țin. Prin urmare este în noi gândul lui Napoleon.

Noi sântem supuși lui Napoleon cel mort încă de mai bine de o sută de ani, fiindcă trăim în formele de drept pe care le-a impus el tuturor și ne resimțim în orice fibră a noastră de acestea.

Prin urmare să nu se pună acel care doar-me astăzi în mormântul său de porfir supt Domul Invalizilor din Paris alături cu toți Göringii și Goebelsii din timpurile noastre, cari neconținut încălzesc dorința unui mistic de a mâna națiunea sa pe drumuri care, pentru însăși această națiune, nu sânt cele mai bune, fiindcă fac odioasă lumii întregi o națiune plină de atâtea însușiri. Dacă s'ar cucerii, după Austria, și Ungaria, și țara noastră, și Peninsula Balcanică, și regiunile rutene din Rusia, dacă ar nerge până în fundul stepei energia germană, pentru ca să se fărâmițeze acolo în lupta cu imposibilul, dacă s'ar întâmpla lucrul acesta, nu va avea pe departe poporul german puterea de creațiune a lui așa cum o avea pe vremea când era împărțit într'o sumedenie de State, unele foarte mărunte, — Napoleon a desființat pe foarte multe din ele, dar au rămas destule până la 1840, și după 1870, după întemeierea Imperiului, încă au rămas Statele deosebite; numai Hitler este acela care le-a desființat. Dar azi nu se stă multă vreme pe gânduri. Tot ce a fost Austria s'a măturat foarte răpede cu mașina dela Berlin. Viena nu mai este o adevărată capitală, nu mai e nimic care să deosebească, după câteva luni, după câteva săptămâni, Austria de celelalte țări germane. „Land Österreich“, cum Bavaria este „Land Bayern“, cum Württemberg este „Land Württemberg“, cum și noi am ajunge „Land Moldau“, „Land Walachei“,

ca și tot ce ar intra în această teribilă combinație ideologică a hitlerismului.

Dar, cum vă spun, poporul german era fărâmițat și servia foarte adeseori stăpânilor străini. Soldații germani erau vânduți de șefii lor pentru a purta în America războaiele Angliei. Și, cu toate acestea, în vremea când Germanii nu aveau măcar o industrie, când comerțul german nu însemna nimic, când bogăția germană era un lucru foarte relativ, când se trăia o viață patriarhală, pe vremea aceea s'a format o cugetare germană, care până astăzi, peste hitlerism și supt hitlerism, hrănește nația. A apărut acea admirabilă filosofie metafizică, aceia care, începând de la Kant, trecând prin cea d'intâiu generație de gânditori după dânsul, a mers până la Hegel. Hegel a însuflețit gândirea tuturor popoarelor. Și astăzi în concepțiile de Stat ale tuturor națiunilor este ceva din filosofia hegeliană. Sântem astfel supușii lui Hegel, chiar acei cari n'au auzit de dânsul. Dacă examinăm fondul conștiinței noastre, trebuie să spunem: este o idee venită de la Germanii. Germanii aceștia deci, trăind în centre patriarhale, fără unitate, fără forță militară, fără posibilitatea de a se apăra într'o țară câmp de luptă pentru toate ambițiile din Europa, au stăpânit lumea. După aceia a venit vremea Francesilor, totul a fost câștigat de civilizația franceză, dar ce câștigase cugetarea germană a rămas. Dacă urmărește cineva apoi istoria mai nouă, a timpurilor noastre, rămâne uimit cât de mult se supun popoarele cuiva care răsare de odată cu un fel de a gândi ce nu fusese înainte, sau face anumite descoperiri capabile de a crea un nou comerț sau fixează un nou program în domeniul activității umane, cât de mult i se supun toți cu bucurie, aclamându-l și închinându-se lui.

Eu am apucat, în lunga mea viață, astfel de influențe trecând de la popoare care ori nu erau

numeroase, ori nu reprezentau în totalitatea lor gradul cel mai înalt de cultură. Pe vremea când generația mea avea douăzeci de ani, noi eram pătrunși toți de ideile ruse în deosebite forme. Unii erau stăpâniți de ideologia revoluționară a rușilor. Răspândiam la acea vreme broșuri revoluționare cu copertă roșie, de-ale lui Cropotchin, în care era cugetarea adversarilor țarismului, de la 1850-60 până la începutul secolului al XIX-lea. Și eu le-am împărțit, și eu am ținut conferințe despre „Capitalul” lui Marx. În același timp eram suptul sufletesc al lui Karl Marx, care nu era altceva decât un ucenic al lui Hegel prin forma de cultură franceză care se strecoară între Hegel și dânsul, — ideologia lui Marx este hegeliană, dar categoriile economice ale lui vin de la cugetarea economiștilor francezi din timpul Imperiului al doilea —, și tot odată răspândiam broșurile acestea roșii în care se exprima un alt revoluționarism, care nu avea, evident, același caracter ca ideologia germană.

Dar nu numai atât. Pe lângă cărțile care se citeau mai mult atunci împreună cu cărțile engleze: Dickens, George Elliot, până la Gaskell și atâtea alții, o întreagă producție a povestitorilor englezi despre viața engleză, în spirit englez, care a influențat și ea lumea întregă, noi eram și ucenicii lui Turgheniev, lui Dostoievski, lui Tolstoi. Nu știam un cuvânt rusesc, niciun Cazac nu trecuse Prutul, nu se încercase nicio influență, ca pe vremea Regulamentului Organic, de către Ruși asupra lucrurilor de la noi, și noi, în traduceri franceze și prin mijlocirea Francezilor traducători, intram în felul de a fi al altui popor. Uitam și teroarea, deportările în Siberia scandalurile din familiile marilor duci și risipa care se făcea cu averea unei societăți întregi, starea de necultură a unei mase imense, uitam toate acestea și respiram larg atmosfera curată care venia din scrisul uman al marilor Ruși

dintre anii 1350 și 1880. Și, puțină vreme după aceasta, se mai cetia romanul engles realist, se mai cetiau romanele rusești pătrunse de ideologia acesta aproape mistică, dar iată un Bjoensterne Bjoernson, care este un Scandinav, și un alt Norvegian, Ibsen, au ajuns să aibă stăpânirea — și ce însemnau Scandinavii, unde erau, ce gesturi cuceritoare ar fi făcut ei în restul Europei asupra tuturor? ; aceasta era prin anul 1900. Dramele lui Ibsen erau represintate pretutindeni și anumite procese de conștiință care se puneau acolo, ca în „Casa de Păpuși“ sau „Nora“, ajungeau să fie procese de conștiință pentru toată lumea. Nu mai ascultați acum la teatru „Nora“, dar acolo se pune o teribilă problemă: dacă doi oameni cari se găsesc împreună, legați prin toate legăturile sociale, au sau ba dreptul, odată ce se pune un proces de conștiință, de a se elibera, chiar cu prețul nenorocirii amândurora, fiindcă aceia ce este cerință morală trebuie să se îndeplinească, și cu orice preț. Aceasta însemna însă o zguduire revoluționară a întregii alcătuiți sociale și morale de atunci.

Și era aproape să aibă o influență asămănătoare mai târziu, un cugetător răsărit din Olanda, Multatuli, cel mai mare negator al tuturor convențiilor, biciuitorul tuturor ipocrisiilor, călcând în picioare tot orgoliul societății sale, care nu se gândește la pericolul pe care îl deschide, pentru a proclama o credință de sinceritate.

După aceia, este foarte adevărat că de pe la 1900 înainte fiecare a rămas închis în naționalismul său: nici într-o țară nu s'au ivit gânditori mari sau scriitori de un foarte mare merit.

Iată, acum, Germania a realizat unitatea, având pe Bismarck — și ce opusă e, în problema austriacă, gândirea lui Bismarck de a ceea ce va fi politica hitleriană! — pe marele creator de Stat Bismarck, pe omul care spusese că nu se conduce lumea cu idei,

ci cu sânge și fier, „Blut und Eisen“, atitudine de ciocoiu de pe Elba, care nu trebuie luată, literar și fiind la dânsul fără îndoială și un anumit instinct poetic, care crea formule, cum o făcea, la noi, cutare care a dispărut abia, când se ilusiona de propria sa elocvență. Bismarck era socotit ca stăpânul lumii, care putea aduce pe oricine înaintea tribunalului de la Berlin. Rusia învingătoare la 1787 a trebuit să vină și ea acolo, înaintea lui Bismarck, pentru ca să cedeze o parte din cuceririle ei împotriva Turcilor. Toată lumea avea o sfântă frică de dânsul. Wilhelm al II-lea a încercat și el să se bismarciseze. Nu se vedea posibilitatea altui sistem. Aceasta era situația politică a Germaniei în lume.

Dar în ce privește literatura, cine cetia cartea germană de la 1890-910 și așa mai departe până la marele războiu? Carte de consumație internă. Cine o traducea? Ici colo câte un roman de Paul Heyse, de Hackländer, cu scene din viața militară din Prusia. Cine a tradus un poet german în vremea aceia? În ce domeniu de artă au biruit Germanii, afară de Wagner, care a fost o înfățișare cu totul individuală, personală, fortuită, care nu are nimic a face cu viața normală a unui popor?

Va să zică Germania de la începutul secolului, împărțită într'o mulțime de State, fără armată, fără conștiință națională, fără tendință către unitate, domină prin cugetarea ei lumea. Și vine vremea când Germania are toate mijloacele materiale de a se impune, și în viața omenirii, supt raportul moral, nu este amestecată mai de loc.

Se întâmplă însă că la acest popor, admirabil ca putere de muncă și disciplină, care supune usinei pe inginerii cari se formează teoretic în universități și din această unire fericită rezultă lucruri pe care alte popoare nu le pot face, la poporul acesta să se strămute, după exemplul american și după exemplul, luat tot după America, al Franciei lui Napoleon al

III-lea, o concepție de civilizație materială extraordinară. Ajunge Germania să fabrice pentru toată lumea și orice, după dorința clienților, spre mare deosebire de Franța, care înțelege ca ea să impună cumpărătorilor ceea ce este obișnuită a face. Nu vorbesc de Germania aceasta de acum, care face ce i se spune, dar pe vremea când era un Împărat, și nu făcea cineva ce spunea Împăratul, între altele fiindcă el nu se amesteca în anumite domenii, — când doria cineva să aibă un fabricat din Franța, răspunsul era: nu-l facem, fiindcă nu se fabrică la noi. Dacă se adresa în Germania cu cererea cea mai absurdă, i se spunea: ne vom ocupa și în câteva săptămâni veți avea răspunsul. Treceau alte săptămâni și Germania primia comanda, fie și după gustul cel mai curios. Cum nu se mai pomenise până atunci. Și, cum era o ordine perfectă în fabricare, se făcea foarte răpede.

Francesii păstrau vechile căi de comunicație. Germanii făceau linii duble și triple. Pentru ce? Pot fi folositoare de acum în cizzeci sau o sută de ani. De ce, când facem odată, să nu facem lucrul pentru mai multă vreme? O concepție pe care, o avea cândva și un Român, Dinicu Golescu, care întrebat, când clădia casa care este acum Palatul Regal, natural transformat cu totul, dar păstrându-se linia de la început, întrebat: de ce clădești la vârsta d-tale, o astfel de casă?, — a răspuns: Eu clădesc pentru viitor. Nu avea în vedere nici unirea Moldovei cu Muntenia, nici Statul național român, nici dinastia din Apus, dar el clădia pentru viitor. Și toți ar trebui să ne învățăm să facem așa: un superfluu ieșit din munca noastră, care pentru moment n'are niciun fel de valoare, dar are pentru viitor, — ca acela, din fabulă, care, la optzeci de ani, sădind copaci, spunea că o face ca să aibă umbră nepoții!

Prin urmare Germania s'a transformat cu totul.

Produsul german a mers pretutindeni. Îți trebuia o marfă relativ bună, — nu peste măsură de bună, — dar cum vrei dumneata și în momentul când vrei și câtă o vrei, te adresai Germaniei. În felul acesta a ajuns lumea să fie tributară Germaniei. S'a produs lucrul curios că bursa banilor, acolo unde te duceai să împrumuți, fusese odinioară la Paris, în țara ciorapului de lână și a economiilor neconținute, dar era acum la Berlin. Și România, când avea nevoie să se împrumute, se ducea la Berlin, la Bleichröder, bancherul evreu de acolo. Ceia ce Francesii nu puteau să întrebuițeze pentru a fructifica banii acasă la ei, ajungea la Berlin, la acela.

Și, în avântul acesta extraordinar, Germanii au ajuns să domine toate piețele. În materie de industrie, de exemplu, nu cuceriau anumite regiuni franceze, unde erau materii prime folositoare industriei lor, dar făceau astfel de socoteli, prin convențiile lor, încât Franța trimetea materia primă la fabricație în Germania, cum trimeteam și noi lână și grâul, cum fiecare popor trimetea la această mare usină de fabricație pentru toată lumea care ajunsese a fi Germania și care în felul acesta domina lumea. Englesii, în domeniile cele mai engleze, întrebuițau marfă din Germania; de și li-au impus Germanilor să scrie pe obiect: „făcut în Germania“, pentru ca să facă un apel în felul acesta la patriotismul Englesilor, — nu cumpărați, pentru că este „made in Germany“; dar multe erau făcute în Germania și nu mai era pusă înștiințarea, — chiar când aceasta era, marfa fiind bună și ieftină, o cumpărau Englesii, în ciuda unui sentiment de egoism național atât de pronunțat la ei.

Înainte de Marele Războiu, fostul meu profesor de la Universitatea din Lipsca, unul dintre cei mai mari gânditori, al cărui spirit trăiește și astăzi în doctrina lui Goering, fiindcă „Statul tentacular“, care se întinde în toate părțile, brutal, se lungeste

în toate direcțiile, este o idee a lui Lamprecht îmi spunea, la 1913, la congresul istoric din Londra: „încurând comerțul german va fi la înălțimea comerțului engles“. Am spus-o regelui Carol I-ii, care era foarte German, și nu-și mai putea reveni de bucurie. Mă tot întreba: „a spus Lamprecht? Comerțul german este în curând la înălțimea comerțului engles?“. Era una din cele mai mari satisfacții pe care le-am văzut vre-o dată pe figura lui.

Dar Germania nu făcea războiu, nu anunța că strivește toate națiunile. Nu era vorba de nicio concepție, nici de rassism, nici de totalitarism. Muncia acasă la dânsa, se gândia acasă la dânsa. Prin gândirea ei nu mai ajungea să stăpânească așa cum stăpânise odinioară, fiindcă nu mai erau marii cugetători. Dar prin producția ei stăpâna lumea. Școala germană și astăzi este cercetată pentru tehnică. Merge cineva la Charlottenburg, ca și la Zürich și în Italia, și foarte rare ori în Franța, ca să facă inginerie. Dar pe vremea mea o educație complectă fără stagiu în Germania nu era de închipuit. Eu aveam, în condițiile în care am fost trimes cu bursă, datoria să iau anumite titluri de la Paris, dar să nu mă întorc fără a fi doctor în filosofie din Germania. Și sânt doctor de la Lipsca. Trebuia să fiu de la Berlin, unde iarăși am lucrat, dar acolo erau condiții pe care un străin nu le putea primi, mai ales una, care nu vă interesează, anume aceia de a face jurământ că nimeni nu a ajutat în ce privește redactarea tezei și toată lumea trecea peste aceasta, când nu era German, dar eu am socotit că ar fi contra conștiinței mele. Și pe atunci nu era o Universitate germană închisă, ci pentru toată lumea. La Universitatea germană, mergeau și Francesii. Se socotia oarecum că omul cult nu este deplin până nu face și Universitatea germană.

Acum poate să cucerească d. Hitler lumea în-

treagă, dar n'o să se ducă nimeni să învețe o știință care este dominată de anumite scopuri politice, de cucerire, care este aservită, deci înjosită, din cauza acestor scopuri de cucerire. Eu nu mă duc ca să învăț a fi rob la acei cari-mi dau o știință falsificată. Aceasta omoară prin urmare prestigiul însuși al unei înalte civilizații.

Mai este nevoie să trag o concluzie? Dar ea iese limpede ca lumina zilei din ce v'am spus:

Oricine, oricât de slab ca aparență, printr'o viață trăită cum trebuie, printr'o viață închinată unei religii a muncii, orice popor inteligent și muncitor poate, fără să scoată un singur soldat, influența conștiința lumii. Și poate să adune cineva milioanele, să le tiranizeze, să le pornească hotărâte a distruge orice fel de piedecă, el va putea să-și instaleze soldații, funcționarii și exploataorii oriunde, dar cugetarea lumii nu-i va aparține.

V.

Am socotit, mai ales după răsunetul pe care eu nu l-am căutat, dar care s'a produs, al conferințelor dela început, despre mijloacele pe care le are un popor inteligent, harnic, înțelept de a-și căpăta o faimă în lume și un loc, dacă nu pe pământ, cel puțin în mintea oamenilor, am socotit că ar fi bine, — pentru că subiectul se vede că a interesat și alte cercuri decât cercul, atât de simpatic, care ascultă aici, — să arăt în propria noastră istorie, în istoria Românilor, cum s'a putut ajunge fără niciun fel de intenție și realizare de cucerire, care, dat fiind și că noi nu am fost niciodată un popor prea numeros, n'ar fi putut să ajungă la capăt, la anumite realizări de întindere a vitalității, cum deci ceia ce era, n'aș zice: un prisos în noi, dar ceva care putea fi cheltuit dincolo de hotarele noastre, a putut să răsbată de multe ori până în regiuni foarte depărtate.

Prin urmare, în alte patru conferințe voi căuta să arăt această întindere fără a cuceri, ceia ce nu era nici în mijloacele noastre, dar mai înainte de toate nu era în dispoziția noastră sufletească. Fiindcă fiecare popor are o dispoziție pe care n'o poate schimba. Un popor necuceritor, ori cât l-ar îndemna cineva, nu va face cucerire, și un popor predispus prin tainele ființei sale intime către cuceriri va trebui înfrânat prin tot felul de hotărâri de tratate, de pacte, de desarmări, cum s'a făcut cu Germania, fără niciun fel de folos, căci, îndată după alt războiu, va trebui iarăși împiedecat de a răspunde acestei nevoi

de cucerire care se găsește în adâncul ființii sale,

Prin urmare, în ceia ce ne privește pe noi, voi arăta dacă am avut vre o dată intenția de a cuceri, dacă se întâlnește în trecutul nostru ceva care să semene cu dorința această de a întinde hotarele noastre și în locuri unde nu era poporul nostru. Ba adaug că noi nu am căutat să ne întindem nici în locuri unde ne chema existența poporului nostru și chiar în acelea unde viața poporului nostru, supus la un regim neprielnic de prigonire, era amenințată. Și, după ce se va lămuri dacă noi am voit vre-odată o cucerire, câtând a ne întinde peste hotarele noastre, după ce voi dovedi că noi, străini de ideia de cucerire, n'am luat nimic de la nimeni, nesprijinind niciodată existența și dezvoltarea Statului nostru pe astfel de tendințe, vă voi lămuri cum, fără a lua arma în mână, fără a face să fluture steagurile în vânt, fără să ne impunem unor oameni cari nu ne voiau pe pământul lor, am fost în stare să întindem vitalitatea noastră ca să influențăm viața popoarelor vecine cu noi. Se va dovedi fără multă greutate cu totul altceva decât ceia ce se spune cu privire la noi, că adecă viața noastră nu este altceva decât rezultatul unor acțiuni venite de la alte popoare, că am fost un fel de massă incapabilă de a avea un suflet al ei, de a-și crea o cultură, de a da culturii acesteia un avânt, așa că tot ce avem vine din grația unora sau a altora.

Teoria aceasta mi se pare că trebuie să o înlăturăm nu numai fiindcă este neconținut presintată din străinătate împotriva noastră, dar fiindcă foarte adesea s'au găsit și oameni de la noi cari, neavând încredere în propriul lor popor și neputând vedea lucrurile cum sânt, au admis faptul că am fost materia supusă unor influențe care ne-au transformat cum au vrut. Astfel, înainte de a începe ceia ce vreau să presint în această conferință, deschid

a parentesă, pentru a vă arăt cum une ori istoria noastră a fost tratată așa. Vă asigur că aceia ce spun nu este altceva decât reproducerea însăși a lucrurilor cum-au fost. Veți fi cetit și d-voastră cărți de istoria Românilor, proaste, care au ajuns, din prostia publicului, și la a treia ediție, în care cutare scriitor, aruncându-se în sintesă la un moment când nu știa nici materia din care trebuia scoasă sintesa, vorbește de pornirea vechii generații de a falsifica istoria în folosul poporului nostru. Iar apoi să fi venit generația aceasta nouă, din ce în ce mai puțin nouă, fiindcă sânt acum alții, mai noi, cari pot să facă, data aceasta cu succes, ceea ce, fără succes, a încercat generația care merge către patruzeci de ani față de noi.

Dar noi niciodată nu am fost romantici, nu am fost sentimentali. Mie nu mi se poate aduce această învinuire, între altele fiindcă eu sânt profesor de istoria universală și studiile mele sânt de istoria universală. Am scris istoria Românilor din iubire față de poporul meu, față de poporul căruia-i aparțin după tată de cel puțin patru generații. Acum în urmă am aflat o prostie, mărturisită de el, a bunicului meu, Costachi Iorga, care, ca să-și capete dreptatea la consulatul englez, a declarat că, de și născut și trăit la Botoșani, este de origine Cefalonit din Insulele Ionice, și pe vremea aceia Cefalonii ajunseseră a fi supuși englesi, prin urmare, dacă te făceai Cefalonit, aveai sprijin la Englesi. Dar tatăl lui Costachi Iorga, căruia i se zicea Galeongiul, — „galeongiu“ însemna soldat de marină, soldat în armata Sultanului, — era pe la Botoșani la anul 1730, și s'a făcut acolo, din marinar împărătesc, băcan. Raiarele nu puteau fi soldați, ci numai comunitățile naționale autonome, cum erau Românii și Albanesii; cine servia pe galelele Sultanului ar fi putut fi, de altfel, repartizat și la Cefalonia, fără a fi originar de acolo. Cefalo-

niții, marinari numai, — și de aici interpretarea — nu se fac niciodată băcani ; Românii din Macedonia se fac, și tot Balcanul e plin de astfel de Români din Șud. Deci din iubirea aceasta a unui om care-și are patru generații în pământul românesc și nesfârșit de multe după mamă, am făcut Istoria Românilor, care nu este însă specialitatea și catedra mea. Dacă e să trateze cineva istoria Românilor obiectiv, în legătură cu istoria tuturor neamurilor, apoi acela e profesorul de istorie universală. Și, apoi, să se vorbească de subiectivitate poetică, romantică, la Dimitrie Onciul, care făcea parte aproape din generația mea, de și mai în vârstă decât mine, aceasta înseamnă să nu-l cunoască pe Onciul, omul cel mai precis, cel mai păzit, cel mai ferit, cel mai străin de orice formă poetică literară. Iar Ioan Bogdan, cel de al treilea din tovărășia noastră, era un filolog care introducea toate scrupulele filologiei și în materie de istorie.

Ce vă spun eu aici, nu face parte deci din tradițiile unei detestabile școli de sentimentali, de subiectiviști și naționaliști, nedrepți față de alte popoare, ci este, ca de câte ori am vorbit de istoria Românilor, adevărul însuși.

Și atunci, voiu căuta să învederez, pe basa unei obiectivități absolute, dacă noi am fost vre-odată cuceritori sau nu. Și, pentru aceasta, să ne gândim la înseși condițiile de întemeiere ale Statelor noastre.

Să considerăm cel mai vechiu din aceste State românești, acela care se chema „Domnia a toată Țara-Românească”, titlu pe care îl cred original și cuprinzând un instinct național, popular, patriarhal, țărănesc. Mi s’a obiectat că așa se zicea și la Sârbi, Statul sârbesc: „a toată Țara Sârbească”. Faptul că se întâlnește și acolo un astfel de nume nu înlătură de loc părerea că noi, la noi, am putut fi originali în acest titlu și, supt aceleași împrejurări, altcineva, dincolo de Dunăre, au putut fi

originali luând pentru poporul lor un titlu asămănător. Cel mai vechiu din aceste State este „Domnia a toată Țara-Românească“, căreia, apoi, Moldovenii i-au zis „Muntenia“, dar, în ce privește Domnia însăși, Domnul n'a purtat niciodată titlul acesta de „muntean“, care vine, — n'ar fi nevoie să vă spun de ce, — de la cele d'întăiu Scaune care sânt în regiunea muntelui, de unde s'a făcut coborîrea către șes, iar Moldovenii, pe vremea aceea, mergeau către Nistru și erau deci într'o regiune de văi deschise către stepă, așa încât ceilalți li se puteau părea „munteni“. Dacă ia cîmeva Statul cel mai vechiu, care este al Țării-Românești, acest Stat nu s'a făcut în jurul unei idei politice și unui program nou. Țara noastră este ieșită, în forma aceasta d'întăiu a ei, dintr'o necesitate a rasei, dintr'o necesitate a timpului, dintr'o necesitate a vecinătății, a complexului de împrejurări în care se găsea poporul nostru la începutul secolului al XV-lea. Dar Statele cuceritoare sânt acelea care vin dintr'o idee și care au pornit cu un program.

Iată câteva casuri:

Statul lui Carol-cel-Mare a purtat o mulțime de războaie: Împotriva Germanilor păgâni, împotriva Avarilor, împotriva unor anumite triburi slave supuse autorității avare. Pentru ce? Pentru că Statul acesta era o creațiune a Sfântului Scaun roman, fiindcă Sfântul Scaun roman, pe baza tradiției Împăraților Romei de odinioară și pe a unei tradiții creștine, a vrut să întemeieze o formă politică, de caracter militar în rîndul întăiu, care să aducă pe necredincioși la dreapta credință cu sabia. Și de aceea „Sfîniul Imperiu Roman de națiune germanică“, numit așa mai târziu, a trebuit ca neconținut să facă războaie, ori de a vrut, ori de nu a vrut. Și ideia aceasta, că este Sfântul Imperiu Roman, care întrebuițează rasa germană pentru a răspîndi, odinioară, civilizația creștină, iar, în tim-

purile noastre, civilizația de rasă, așa cum se înțelege la Berlin acum, ideea aceasta a trecut de-a lungul veacurilor până la o formă care nu mai este creștină, căci, în momentul de față, este păgân Statul d-lui Hitler, fiind tocmai în războiu aprig cu Papa, și Papa are dreptate de câte ori intervine pentru a arăta ce este naționalismul adevărat și a denunța că naționalismul de la Berlin este un mijloc de a sămăna ura între popoare, de a aduce ruina civilizației, așa că nu corespunde câtuși de puțin cu tradițiile cele mai vechi și cele mai nobile ale umanității.

Împărații aceștia sânt înfățișați cu globul pământului într-o mână, cu sabia în cealaltă. Împărații cei vechi romani n'au fost presințați niciodată așa. Dar semnele acestea ce înseamnă? Globul înseamnă dreptul pe care și-l atribuie acești Împărați de a lua în stăpânire toată lumea. Iar sabia înseamnă mijlocul prin care credeau că pot să ajungă la acest rezultat.

Prin urmare, iată un Stat întemeiat pe o idee și care capătă o misiune. Misiunea aceasta creiază apoi un program, și programul acesta se preface într-o serie de acțiuni, care, acțiunile acestea, alcătuiesc o tradiție. Și tradiția este un lucru teribil, de care nu poate scăpa nimeni. În privința aceasta nu trebuie să ne înșelăm; nu este unul din noi care să nu fie în mare parte servul unei tradiții foarte vechi, de care nu-și dă sama. Ne credem liberi, dar, cu toate acestea, sântem supuși la atâtea influențe, și una dintre cele mai puternice este a tradiției.

Prin urmare, iată un Stat care-și are rostul său cuceritor, un Stat care nu se poate concepe altfel decât cuceritor, fiindcă aceasta este ideea lui generatoare, ținând la cucerirea altor State.

De la o bucată de vreme s'a văzut însă că Împărații aceștia germani nu sânt în stare să con-

vertească toate neamurile. Dinastia s'a vestejit ; oameni slabi, nevrednici, au înlocuit pe Carol-cel-Mare. Cu toate acestea la Roma papală continua conștiința că lumea trebuie făcută creștină și cu de-a sila și că lucrul acesta trebuie îndeplinit printr'un Stat în fruntea căruia să steie o dinastie binecuvântată și, cu sabia aceasta blagoslovită, dinastia aceasta să meargă până unde poate ajunge.

Și atunci s'a creat regatul apostolic al Ungariei, care nu este nici teritorial, nici național. Dar, când s'a dat coroana regală aceluia care, înainte de a se chema Ștefan și de a deveni Sfânt al Bisericii catolice, nu numai al poporului său, se chema Voevodul Vajk, — nume pe care l-am luat și noi de la Slavi, fiind strămutat după 'regulele limbii, căci vine de la „vâlc“ care înseamnă „lup“, așa încât viitorul Ștefan a fost la început „Voevodul Lupu“, într'o formă slavă —, când, din Voevodul acesta cu titlu slav și cu nume slav de Vajk, s'a făcut un rege apostolic, Sfântul Scaun a avut aceiași ideie ca și în momentul când a făcut Împărat pe regele Francilor Carol-cel-Mare, anume ideia că toți oamenii trebuie să trăiască în creștinătate, că această creștinătate nu poate fi cea din Răsărit și aceia a Papei, că orice mijloc trebuie întrebuintat pentru a se salva în felul acesta, cu sabia, sufletele oamenilor cari până atunci au trăit în păgânătate.

Și, atunci, regii Ungariei, sau din vechea dinastie arpadiană, sau din noua dinastie, angevină, de Anjou, regii aceștia au trebuit neapărat să cucerească. Nu aveau voie să se oprească în loc. Un Stat pacific condus de dânsii, mărgenindu-se în anumite hotare, aceasta era o imposibilitate, fiindcă nu era în ideia generatoare, nu era în programul dela început, nu era în misiunea care li fusese încredințată.

Din cauza această poporul unguresc a trebuit să cheltuiască foarte mult din sângele vinelor sale pentru urmărirea unor scopuri care erau imposibile. Au vrut să domine până la Dunăre, să ia în stăpânire ceia ce a fost pe urmă Țara-Românească și Moldova ; s'a așezat stăpânirea regilor unguri în Galiția, Statul Rusesc al Haliciului și al Vladimirlui, de unde Galiția și Lodomeria de mai târziu ale Austrieilor. Și vă puteți închipui că nu venia regele Ungurilor în Galiția pentru ca să rămână acolo, ci era începutul de aducere la creștinismul catolic a Rușilor ortodocși, după cum stăpânirea regilor unguri până la Dunăre era începutul supunerii, până în marginile acestea dunărene. a creștinilor ortodocși, de un ortodoxism patriarhal, cari erau strămoșii noștri.

Dar, supt regele Andrei al II-lea, care a luat crucea și a mers și în Egipt, regalitatea ungară a vrut să ia pentru dânsa cruciata, care urma să fie condusă, prin urmare, nu de Împărat, ci de aceia cari, fiind regi apostolici, aveau același drept de a conduce toată creștinătatea.

Pe de altă parte, pe vremea când catolicii, supt forma seniorilor apuseni, mai mult francesi, și supt forma Venețienilor, au cucerit Constantinopolul și au făcut Imperiul Latin de Constantinopol, care a durat o jumătate de secol, regele Ungariei, același Andrei al II-lea, a trebuit firește să se gândească : de ce să vie din Apus, tocmai de la Marea Nordului, Baldovin de Flandra, ca să fie împărat la Constantinopol ? Nimeni nu i-a dat această misiune. Chiar cucerirea Constantinopolului se făcuse contra voinței Papei, care a trebuit să fie îmblânzit, îmbunat pe urmă, făgăduindu-i-se venituri din Răsărit ca să uite de călcarea îndrumării date de dânsul. De ce să nu ajungă regele Ungariei la Constantinopol, de ce să eu fie el Împărat latin al Răsăritului ?

Nu se poate un program mai frumos. Dar nu

se poate să se ceară fără ispășiri grele unui popor atâtea sacrificii, când este vorba de atingerea unui scop foarte înalt, dar care stă dincolo de marginile puterilor acestui popor. Ca și Românii și mult mai mult decât Românii, Maghiarii au fost o nație mică. O nație mică nu poate servi scopuri de asemenea imperiale, care să treacă dincolo de Constantinopol și să ajungă până la Ierusalim și până în Egipt.

Dar misiunea aceasta se păstrează, misiunea de cucerire care vine din condițiile înseși în care s'a întemeiat Statul.

Ceva din aceasta trăiește deci și până astăzi. Când s'a cerut, după războiu, după sfărâmarea vechii Ungarii, refacerea acestui Stat, s'au adus înainte, între tot felul de motive de politică generală, că poporul unguresc are o anumită misiune, ca și pe vremea Sfântului Ștefan, că misiunea aceasta nu o poate îndeplini decât el, că misiunea această internațională nu poate fi începută și condusă decât cu o condiție: aceia de a avea ca basă teritorială tot Statul care a fost tot odinioară.

Astăzi, dacă ia cineva lucrarea cea mai nouă de istorie ungară, de exemplu cea, foarte întinsă, cu multă filosofie înăuntru, pe care a dat-o d. Hóman, fost ministru al Instrucției în Ungaria, și tovarășul său, d. Szekfü, întâlnește iarăși ideea aceasta a unei misiuni.

La noi așa ceva n'a existat niciodată. Statele noastre n'au plecat de la o idee și n'au avut un program. Vă voi arăta, îndată, și în Domnia Țării-Românești, și în Moldova, că așa a fost. Poporul românesc nu și-a atribuit o misiune. De câte ori a venit cineva cu o misiune de istorie universală, de atâtea ori bunul simț al acestui popor a răspins-o și a râs, a glumit.

Iată un poet a cărui situație în istoria literaturii

românești nici până acum nu este cu desăvârșire lămurită, fiindcă omul a avut și foarte multe slăbiciuni, supt raportul literar fiind și foarte inegal, dar a avut și o viață personală curioasă — este vorba de Macedonski. Macedonski era fiu de general, nepot de fiu al lui Macedonski din vremea lui Tudor Vladimirescu, acela care, împreună cu Hagi-Prodan, l-a trădat pe Tudor. Prin urmare, era ceva militar în el. El a spus într'un moment: „Eu sânt fiu de militar, și m'am născut între stindarde“. Foarte frumos! Dar, având conștiința aceasta militară și văzând militărește lucrurile, a scris și aceste două versuri, pe care le-am citat de mai multe ori ca să le ironizez:

„Căci Roma ta e în Orient,
Constantinopol capitală“.

Prin urmare să reclamăm Constantinopolul, să ne așezăm acolo ca domnitori ai tuturor popoarelor din această regiune.

Dar aceasta nu corespunde cu ființa noastră. Noi sântem o nație discretă și modestă, care face mai mult decât spune. În general cei cari spun, aceia nu fac nimic, noi nu spunem, ci facem. Noi sântem așa, de putem spune în fiecare moment: „o făcurăm și pe asta“, și, pe urmă, nu mai vorbim de dânsa.

Domnia Țării-Românești s'a făcut din alipirea întâmplătoare a unei vieți de văi, care, văile acestea, aveau individualitatea lor, cum se vede și în costume. Cine cunoaște bine țara, știe că toate costumele sânt pe văi. De exemplu, Dâmbovița este vecină cu Muscelul și Muscelul este vecin cu Argeșul, dar este un costum argeșean și un costum muscelan, — de și aici nu este o nouă vale, ci numai locul între două văi, care formează acest „muscel“ sau „muncel“ —, un costum dâmbovițean.

De multă vreme, într'o formă populară, existau aceste formațiuni țărănești. Formațiunile acestea

țărănești s'au desvoltat. Când s'au găsit rămășițele Domnului dela Argeș, care cred că este însuși Băsărabăcel d'întăiu, — cei mai mulți dintre d-voastră n'ați văzut această apariție neașteptată a unui trecut atât de îndepărtat, care este însuși corpul, încă înveșmântat în parte, al Domnului de pe la 1330-50, și vă recomand chiar să căutați a vedea pe mortul din Argeș, fiindcă noi închidem, prin Septembrie, sicriul pentru totdeauna —, când s'a deschis sicriul acesta, am rămas puțin mirați, văzând ce strălucite sânt podoabele cu care a fost înmormântat: brățările, inelele, cingătoarea.

Prin urmare viața aceasta țărănească evoluase, dar rămăsese totuși în fond tot viață țărănească. Mai multe organizații de acestea patriarhale, foarte vechi, de caracter rural, s'au alipit. S'a făcut și alipirea cea mare între ceia ce era de o parte a Oltului și ce era de cealaltă parte. Legenda păstrează încă amintirea a doi Domni cari-și stăteau față în față, — numele sânt, firește, inventate —, și cari, la un moment dat, s'au unit. Dar nimeni, nici un om, nu a spus la un anumit moment, supt o anumită influență, de la noi sau de aiurea: va fi un Stat și Statul acesta va face cutare lucru. Nu!

Dar, odată ce acestea sânt condițiile în care s'a întemeiat România „a toată Țara-Românească“, fără ideie, fără program, fără misiune, noi n'am avut caracterul cuceritor. Dincolo de Dunăre, în momentul acela, se deschideau cele mai largi perspective: Împărăția bizantină stătea să cadă, fiind vasală Turcilor. Împăratul stăpânia numai Constantinopolul și câteva puncte în împrejurimi și în peninsula Moreia, Statul bulgăresc era pe sfârșite, Sârbii dăduseră Împărăția lui Ștefan Dușan, dar, în urma unei așa de mari efortări, ajunseseră să desfacă regatul de odinioară în mai multe formațiuni, care și ele erau să cadă la cea d'întăiu lovitură a năvălitorilor, și aceștia, Turcii, n'au ve-

nit cu caracter imperialist, ci erau niște mercenari cari stăteau în serviciul Împăraților bizantini ; de obicei se duceau acasă, dar, de la o vreme, Împărații bizantini i-au ținut în lagăr și de acolo au început să prade, luând drumurile și căutând pe negustori, pentru a-i supune la desbrăcare, ceea ce se numește o dromo-crație ; ajunseseseră până în Albania, și de fapt nu stăpâneau nici măcar un teritoriu destul de mărgenit față de punctul de unde plecaseră. Așa fiind de jur împrejur, un popor care-și are chemarea cuceritoare se aruncă imediat, căci nu se pot întâlni condiții mai potrivite decât acestea pentru cucerire: regiuni bogate, de mare faimă istorică, care sânt deschise oricărei pătrunderi.

Dar Domnii noștri ce au făcut? Au căutat, în adevăr, să ia Vidinul, au ocupat la un anumit moment Nicopolul ; au ajuns să stăpânească gurile Dunării și Dobrogea, împreună cu Silistra, dar aceasta nu însemna cucerire, ci însemna „asigurare”. Cine are malul stâng al Dunării caută să aibă malul drept, și cine are malul drept vrea să aibă capete de pod pe malul celălalt.

Era gardul tras în jurul gospodăriei și, pentru ca acest gard să fie bine tras, trebuia stăpânirea cetăților acestora de pe malul drept al Dunării.

Moldova s'a întemeiat prin faptul că peste o viață populară au venit câțiva nobili din Maramurăș, căroro li s'a zis boieri și fiilor „coconi”. După ce s'au așezat în Moldova, unde regele Ungariei căutase a-și crea un fel de „marcă”, un marchisat în părțile acestea contra Tatarilor, — casul lui Dragoș, apoi a venit Bogdan, care de la sine, căci nu-l trimesese regele Ungariei, a înlăturat seminția lui Dragoș și a făcut „Țara-Românească a Moldovei” pe sama lui.

Totul îi era deschis și lui înainte, fiindcă stăpânirea tătarească, întinzându-se din fundul Asiei până la Carpați, era în lichidare ; prin urmare putea

merge Domnul Moldovei unde ar fi vrut. De aceia s'a și întins Moldova atât de răpede: în vre-o treizeci, patruzeci ani a pătruns de la Baia până la Nistru și la Dunărea-de-Jos, ajungând astfel Domnul român al Moldovei vecin cu Domnul Țării-Românești. Era stăpân până la Nistru și putea merge și dincolo de Nistru cât ar fi vrut.

Ce au făcut Domnii Moldovei? N'au cerut nimic, ci, ca orice răzeș, ca orice moșnean, ca orice proprietar român, au vrut să-și asigure numai marginile gospodăriei. Prin urmare au luat cetatea de la Hotin, cetatea de la Tighinea, au luat Cetatea-Albă de la vărsarea Nistrului în Liman. Exact aceleași lucruri pe care le-au făcut Domnii munteni pe linia Dunării, cu deosebirea că ei n'au trecut nici măcar dincolo de Nistru, când era foarte ușor să o facă.

Veți întreba: ce era acolo? Era sfărâmarea vechii stăpâniri podolene, din Podolia, din regiunile rusești vecine, de supt regele polon, care era Mare Duce al Lituaniei, care se creștinase și, din Iagello, luând în căsătorie pe Hedviga, fiica de rege ungar, devenise Vladislav. Dar centrul Lituaniei este departe, și Vladislav avea atâtea de făcut, de nu putea păzi Nistrul. Se puteau întinde ai noștri dincolo, cum s'au și întins la 1681, dar nu prin voia noastră, ci a Turcilor, căci veți vedea că noi am avut o parte din Ucraina; Ucraina vestică a fost a lui Duca-Vodă, dar n'am luat-o prin cucerire, și noi sântem cei d'întâiu creatori acolo ai unei vieți economice mai înaintate, prin locuri unde mai înainte era numai Cazacul și buruiana, începându-se creșterea vitelor și agricultura prin Moldovenii de la 1681.

Prin urmare, iată ce au făcut Domnii Moldovei: nu s'au amestecat în rosturile polone, în rosturile lituano rusești.

Veți zice: dar Pocuția, dar Sepenicul, cu Cernăuții, adecă Țețina, — fiindcă Țețina este Cernăuții, „țâțâna ușii“, — ca și cu alte două cetăți, Hotinul

și Hmilovul? S'a luat Șipințul, de unde noi am făcut și Șerpenița, nume de moșie în Dorohoiu, apoi a venit Pocuția, „țara din colț“, unde armatele noastre au fost la sfârșitul Marelui Războiu, — și sânt și timbre militare românești din Pocuția. Aceasta nu înseamnă întindere? Nu. Aceasta înseamnă un negoț. Regii poloni aveau nevoie de bani, iar Domnii noștri aveau drumul cel mare care ducea în Crimeia și aveau deci și bani genovesi, „galbeni tătărești“, și astfel au împrumutat pe regele Poloniei, care li-a dat în schimb ținuturile acestea și, cum noi, Moldovenii, sântem gospodari, și de obicei foarte zgârciți, până la Ștefan-cel-Mare, până la Petru Rareș, până la Iancu Sasul, pe la 1580, neconținut regii poloni au fost trași de haină: ce e cu împrumutul acela de pe la 1380, pe care nu l-ați plătit?

Prin urmare, vedeți, aceasta nu înseamnă cucerire, ci afaceri. Afacerile le fac azi, în Moldova, Evreii, dar a fost o vreme când le făceam noi, și mult mai bine.

Așa și cu pământul străin pus amanet.

Dar vine Ștefan-cel-Mare. Nimic mai caracteristic în această privință decât Ștefan cel-Mare.

El a luat Chilia de la Vlad Țepeș. Pentru ce a luat-o? Fiindcă Vlad Țepeș o stăpâna în numele Ungurilor și era pe punctul s'o piardă în mâinile Turcilor. Așa ceva nu se putea îngădui. De exemplu am un vecin cu care mă impac. Dar el așează acolo în casa lui niște bandiți. Ce pot eu să fac? Să mă iau la războiu cu vecinul și să-l dau afară și pe vecin și pe bandiți, pentru că acest vecin este capabil, a doua zi, să aducă alți bandiți, cari să mă jăfuiască.

Aceasta este explicația politicii lui Ștefan-cel-Mare față de Vlad Țepeș.

Dar de atâtea ori Ștefan-cel-Mare a cucerit Țara-Românească, Muntenia. A anexat-o? Nu! El își făcea socoseala lui de răzeș: stăpânesc moșteni-

rea părinților, strămoșilor miei; el, Domnul muntean stăpânește moștenirea strămoșilor săi. Cum să întru eu în moșia altuia, unde n'am niciun titlu de drept? De aceea el, care putea face unitatea românească a neamului, nu a făcut-o nici pe pământul românesc.

Astfel un Domn așa de puternic nu a încercat să-și așeze stăpânirea în Muntenia.

Niciodată Ștefan-cel-Mare nu a provocat, apoi, pe Turci; totdeauna s'a apărat numai față de dânsii. Niciodată, după ce a câștigat o biruință, nu a încercat să treacă dincolo.

Moare Mohammed al II-lea, marele lui dușman, învingătorul de la Războieni ~ Valea Albă. Pentru tron se luptau cei doi fii: Baiezid și Gem. Era foarte ușor să se amestece Ștefan-cel-Mare între aceștia și să capete ceva dincolo de Dunăre. N'a făcut-o.

A bătut pe Ioan Albert, regele Poloniei, care voia să facă din Moldova un Palatinat pentru un frate al lui, îndemnat fiind de ideile Renașterii, care a creat iarăși State cuceritoare. tot pe basa Imperiului universal al lumii de odinioară; l-a bătut, și l-a bătut rău. Îndată însă ce regele Ungariei a încercat împăcarea, a întins mâna pentru această împăcare. Nu a cerut nici Pocuția. Țara Sepenicului o avea de multă vreme, — dar nu a cerut Pocuția.

Ștefan-cel-Mare avea legături multe în Orient, și sânt unele pe care le-am găsit acum. Astfel, D oamna Evdochia de la Chiev, una din nevestele lui, avea un frate acolo, la Chiev, și acesta s'a ridicat contra regelui polon. Ștefan cel-Mare era înțeles cu dânsul, care era înțeles și cu stăpânitorul din Moscova, rudă a lui Ștefan. Dar rici prin cap nu i-a trecut cândva acestuia să se întindă prin aceste părți.

A avut legături cu Crimeia: a doua soție a lui, Maria din Mangop, venia de acolo, și

Crimeia a fost apărată de soldați români, și din Moldova, și din Muntenia: aceasta este cea d'întăiu manifestare de vitalitate militară a noastră, fără scopuri de cucerire, dincolo de granițele noastre. Dar Ștefan-cel-Mare nu a vrut să se întindă mai departe în aceste regiuni; s'a oprit la Cetatea Albă.

Intr'un rând niște oameni de acolo, din Cetatea Albă, s'au dus până la Nipru, — Niprul se chema Lerici la Italienii genovesi din Crimeia, unde stăpăniau aceștia. Îndată ce a venit plângerea lor înaintea lui Ștefan, el și-a consultat harta din minte și s'a întrebat: face parte aceasta din răzeșia mea? Nu. Atunci, cei cari s'au dus acolo, să iasă și să reîntre în moșia lor.

Nu se poate concepție mai frumoasă decât concepția aceasta de drept, pe care se sprijină la noi întreaga societate și tot Statul. Noi sântem un popor care am moștenit de la Roma, poate și de la înaintașii traci, nu de la Slavi, această concepție de drept: am dreptul, mă amestec; nu, orice mi s'ar oferi, nu primesc. Știți vechiul dicton: ai carte, ai parte. Dar ce înseamnă „carte“? — „Carte“ înseamnă documentul care stabilește dreptul. N'ai „carte“, n'ai titlu de drept, nu te amesteci, nu reclami nimic nicăiri. Dar, dacă ai drept, nu-l lași până la moarte.

Anume procese din Moldova sânt adevărate epopei în mult mai multe cânturi decât Iliada sau Odiseia. Sărăcesc generații întregi, dar omul nu se lasă pentru o șuviță de pământ. În fiecare din noi este acest sentiment.

De câte ori vaca vecinului intră la noi să mănânce o frunză, noi dăm de moarte; dar, în același timp, nu trimetem vaca noastră în vecini. În privința aceasta poporul nostru este un model de conștiință juridică și aceasta înlătură ideea de cucerire: nu o avem, nu o putem avea; orice ni s'ar oferi răspingem, dar orice ar încerca să se iea din moșia noastră, o apărăm până la sfârșit.

VI.

V'am arătat în prima conferință din ciclul cel nou că Românii nu au fost niciodată un popor cuceritor. V'am învederat de ce nu au fost un popor cuceritor, exemplificând aceasta și prin felul cum s'a întemeiat Statul românesc, fiindcă nu a plecat dela voința unui om, care, omul acesta, mânat de ambiții sau de capricii, să fi avut o idee, să fi văzut un teritoriu, pe care ar dori să-l aibă, să fi adunat forțele necesare pentru a cuceri acest teritoriu, să fi avut mijloacele de a stăpâni teritoriul pe care l-a cucerit, unul care să fi făcut un program și acest program, cu mijloacele pe care le avea la îndemână, să-l ducă la îndeplinire. Nimic din toate acestea nu s'a întâmplat.

Noi nu am fost poporul care să caute ocaziile de a încerca o cucerire, chiar atunci când ni se prezintă ocazia, ci ocazii ni s'au prezentat și ocaziile acestea le-am răspins.

Ați văzut că pentru Muntenia, pentru Domnia a toată Țara-Românească, era perspectiva balcanică, drumul la Constantinopol, în a două jumătate a secolului al XIV-lea și în secolul al XVI-lea. Puteam merge într'acolo și n'am făcut-o. Nu ne-a atras acea ispită a Constantinopolului, care a făcut să se piardă atâtea silințe, să se verse atîta sînge. Am știut să resistăm. S'a deschis pentru Moldoveni, cari sînt către Răsărit, puțința de a trece Nistrul, de a merge până departe în stepă. N'au mers, nu li-a cerut inima trecerea pe pămînt străin.

Vechea concepție răzeșească a omului care este

așezat pe un pământ și nu-l dă, dar dincolo de dînsul nu cere nimic, această concepție ne-a stăpînit ; totdeauna am trăit în dînsa.

Prin urmare, refuzul acesta de a porni o operă de cucerire vine din însăși intimitatea, din însăși esența sufletului nostru. Nu sîntem apucători, cum iarăși nu sîntem lăsători, iar, în ce privește aventurile, acestea ne sperie, cea ce nu înseamnă că la noi lipsesc din când în când aventurierii, cari încearcă aventuri, dar, observați bine, li merge numai până la o bucată de vreme: ei cred că își vor ajunge ținta, dar de-odată se petrece ceva, de se prăbușesc, nu pentru că nu ar avea anumite însușiri, pentru că nu a fi îndrăzneți bunăoară sau nu ar avea spirit de sacrificiu, dar, cu toate acestea, fiindcă nu este în firea noastră să încercăm aventurile, ne dăm instinctiv înapoi, îndată ce simțim ceva aventuros.

Observați-vă fiecare din d-voastră și o să vedeți foarte bine cum ați resistat, într'un anume moment, la seducțiune în direcția aceasta. Mergeți până ce aveți visiunea aventurii: cum o aveți, vă retrageți înapoi.

Ideia însăși de a face un lucru zgomotos, un lucru extraordinar, care nu s'a mai făcut, un lucru pretențios și obraznic, ideia aceasta este cu totul străină de noi ; ni acoperim fața și ni spălăm mâinile: de așa ceva nu avem nevoie.

Am căutat să vă învederez în cea d'întăiu conferință că este un fel de datorie, pe care și-o simt unele popoare, aceia de a se pregăti pentru o acțiune imperialistă. Fiecare vrea să capete cât se poate mai mult din scoarța pământului și din adîncul lui. Până și în aier se va duce lupta pentru partea fiecăruia și, după ce-și vor fi împărțit pământul, vor merge și în stratosferă, să vadă dacă nu ar mai fi ceva de anexat ; păcat numai că nu se poate împlînta steagul în aier, în eter.

Dar, în afară de aceasta, de lucruri pe care nu

le avem și pe care nu ni le putem oferi, pentru că sânt străine de firea noastră, și aceasta ne face să fim mai puțin politicoși față de națiuni așa de mari, cum este națiunea germană, sau de națiuni așa de iubite, cum este națiunea italiană, îndată ce națiunile acestea schițează un program de cuceriri imperialiste și de dominație universală, cred că se poate aplica și la noi ceia ce spusesem în prima serie de conferințe, adică: fără ca un soldat să treacă granița, fără a împușca peste hotar, fără a face ceia ce fac în momentul de față sovieticii și Iaponesii, cu flotilele aeriene care plouă în capul dușmanului un număr oarecare de bombe, fără toate lucrurile acestea, care sânt urâte, căci viața omenească este așa de scurtă încât e păcat să-și cheltuiască cineva silințele ca să scurteze viața aproapelui, vitalitatea firească a unui popor, lucru care se face de la sine și care nu se poate împiedeca, aceasta, și în ce privește poporul românesc, s'a exercitat oare sau nu s'a exercitat? Iar, fiindcă noi am refuzat încălcările, fiindcă noi am desprețuit aventurile, fiindcă Domuii noștri nu au fost cuceritori, am rămas oare închiși în țarcul nostru cel vechiu, așa cum stă o oaie blândă, care se teme, dacă iese cumva de acolo, că o încolțește lupul? Sânt mulți cari, în timpul din urmă, au părut a spune că avem obiceiul acesta rău de a ne mărgeni, de a ni pune un hotar, de a ne feri să facem un lucru mare după o concepție energetică, pe care și o anume filosofie de la noi a predicat-o.

Uu conferențiar universitar, care în momentul de față are o locuință pe care nu și-a ales-o singur, nu făcea înaintea studenților săi de la Universitatea din București altceva decât să-i îndemne: porniți oriunde o fi, ca să faceți și voi ceva, fiindcă o nație nu se ține decât numai prin dovada aceastei de energie neconținut îndrăzneță.

Dar oare am fost noi osândiți, fiindcă am refu-

sat cuceriri și nu ne-au încântat aventurile, am fost noi mărgeniți la viața aceasta închisă ca un fel de temniță, în care cineva se anchilosează și putrezește sau, totuși, prin însăși vitalitatea noastră am făcut ceva dincolo de hotarele țării?

La aceasta trebuie răspuns: da, am făcut multe lucruri dincolo de hotarele moșiei noastre. Aceste lucruri s'au făcut prin mersul normal al vitalității, pe căile acelea de afirmare a energiei, cu respectul a tot ceia ce este uman, care se potrivesc cu popoarele în adevăr nobile, popoare care sânt nobile nu numai în gândire, dar și în ce privește psihologia populară. Fiindcă în orice popor se pot ivi oameni foarte înzestrați, firi foarte nobile, dar fi-rile acestea nobile sânt pentru ele. Națiunea însăși nu e pe aceeași treaptă, nu se ridică la același nivel, nu ajunge la aceeași înălțime ca oamenii aceștia dăruiți de Dumnezeu cu mijloace excepționale. Evident că oamenii foarte nobili sânt vrednici de toate laudele, de toată închinarea, dar națiunea însăși folosește mai puțin, și este mai bine ca până la un anume nivel să se ridice o națiune întreagă, chiar dacă nu se află o personalitate care să întrecă foarte mult acest nivel, decât să fie personalitatea care întrece nivelul, iar biata nație să stea foarte jos față de dânsa.

Eu cred că vă pot dovedi în această conferință, și încă în două care vor mai veni, că noi am realizat opera aceasta de trecere, prin vitalitatea noastră, dincolo de hotarele restrânse. Și anume: în conferința aceasta va fi vorba de ce am făcut noi în domeniul popular. O altă conferință va arăta ceia ce am făcut noi în domeniul cultural dincolo de graniță, iar la sfârșit va fi una în care voi învedera ceia ce am făcut prin prisosul nostru de vitalitate în domeniul politic.

În felul acesta patru conferințe cu privire la noi vor sta în fața celor patru conferințe de priviri

generale, cu care am deschis cursurile din anul acesta. Mi se pare mai necesar decât oricând să afirm lucrurile acestea, și ar fi posibil ca măcar partea aceasta din urmă, prelucrată, să fie tipărită și într'o limbă străină mai răspândită, pentru a se cunoaște lucruri, care de obicei sânt ignorate, fiindcă, iată, prin deosebire de realității și cumiinții Maghiari din țara noastră, se încearcă la Budapesta, într'un anume cerc, o nouă campanie zădarnică împotriva oricărui rost al poporului românesc, și, într'o formă care să nu jignească pe nimeni, — și noi ținem să nu jignim pe nimeni, — avem datoria, astăzi mai mult decât oricând, să învederăm ceia ce am făcut: ceia ce am fost noi și ceia ce am ajuns în stare să îndeplinim.

Astfel, prin ziarul „România” de ieri, am aflat că d. Domanovzky, profesor universitar la Budapesta, pe care-l cunosc foarte bine, căci sântem în Asociația Universală de Istorie și pe care-l văd la fiecare congres, a găsit cu cale să tipărească o carte în limba francesă, de trei sute și ceva de pagini, în care îmi face o onoare, pentru care îi sânt recunoscător, carte care se chiamă „Metoda istorică a d-lui Nicolae Iorga”. Aceasta înseamnă că vrea să dovedească faptul că această metodă consistă în a falsifica, și eu, prin urmare, sânt un mare falsificator. Falsific texte, explicații, și toate acestea ca să dovedesc lucrul, care pentru d. Domanovzky este absolut inadmisibil și anume că Românii au existat pe malul stâng al Dunării. Adeacă, după a sa metodă, nu a existat niciun singur Român pe malul stâng al Dunării, iar, dacă totuși ar fi existat, l-ar admite cel mult până la Carpați, fiindcă, dacă ar merge dincolo de Carpați, ar fi o monstruositate și trebuie un falsificator ca mine, cu „metoda mea”, ca să iscodească lucruri de acestea, care nu au existat niciodată.

Cartea are, am zis, trei sute și ceva de pagini.

Multă osteneală pentru. Domanovszky și mai puțină politeță, pentru că trebuia să-mi trimeată cartea și mie, ca să văd și eu cum am falsificat. Cartea putea să-mi folosească la ceva. Am telegrafiât să mi se trimeată ca să răspund și eu, care nu am conștiința că sânt uu falsificator.

Adaug că, după a mea credință, putem trăi în cele mai bune raporturi între Români și Maghiari, chiar dacă Românii ar fi existat pe malul stâng al Dunării. Nu este cine știe ce crimă față de interesele națiunii maghiare, dacă au existat Români și în Ardeal. Iată, din partea mea îi dau voie d-lui Domanovszky să spună că au existat Maghiari în Peninsula Balcanică sau în Grecia, în Asia-Mică, fie și în America. Ce păgubesc eu, dacă îi dau voie să spună așa? De ce o atât de grozavă supărare, cuprinsă într'o carte de trei sute de pagini, în care să-mi facă o așa de mare reclamă, în loc să zică: problema existenței Românilor pe malul stâng al Dunării, fără legătură cu „metoda istorică a d-lui Iorga“.

Căci niciodată nu mi s'a făcut o reclamă mai mare. S'ar fi convenit să-mi pună și portretul. Voiu cere neapărat ca la o doua ediție să figurez, supt aspectul care să arăte și mai clar că eu sânt născut pentru a fi falsificator.

Dar, în puținul timp pe care mi l-am fixat astăzi, voiu căuta să vă arăt, chiar în legătură cu unele argumente pe care le pregătesc d-lui Domanovszky, — fiindcă sânt așa de grăbit, încât, de și cartea 'nu am văzut-o, dar eu îmi închipui ce poate să spună d-sa înăuntru, și am început polemica, tot în frauțuzește —, în ce privește pătrunderea noastră populară aiurea, că ea s'a săvârșit în două feluri: primul fel, care este mărgenit la un teritoriu foarte restrâns și numai la un număr oarecare de ani, așa încât de dânsul o să vă vorbesc în legătură și cu întinderea noastră politică, fiindcă este

o consecință a acesteia. Am făcut agricultura, într'un moment, și dincolo de hotarele noastre, și anume la două epoci deosebite, așa încât, cum există o agricultură românească dincolo de hotarele românești, cea d'întăiu pătrundere a plugarilor noștri dincolo de unul din hotarele pământului românesc o cunoaștem și din conferința precedentă, în care v'am spus că, după 1680, noi am avut o parte din Ucraina, regiunea de dincolo de Nistru. A fost o Ucraină Moldovenească, cu o cârmuire a Moldovenilor, în care au stat dregătorii lui Duca-Vodă, în care au păzit soldați români și dincolo de Nistru s'au scris acte în românește, dintre care unul s'a și păstrat. Astfel marea agricultură ucrainiană, care s'a alcătuit supt influența unui German în ultimele decenii, — veți fi auzit de numele unui Falțfain, care a venit cu idei foarte îndrăznețe și acolo, în stepă, a introdus nu numai agricultura, ca Moldovenii, ci și o creștere a vitelor, așa de inteligent condusă și urmărită cu toată străduința, încât a creat, prin încrucișări, tipuri de vite care nu existau înainte ; iar, pe urmă, a venit revoluția rusească și a stricat și aceste gospodării, ca și altele și familia a fugit de acolo, sărăcită cu desăvârșire, rătăcind pe Marea Neagră lângă granița noastră, și nu știu ce s'a ales de dânșii.

Același lucruri le-au făcut și plugarii români, nu numai decât din ordinul lui Duca-Vodă. Căci oamenii noștri au o foarte mare curiozitate: totdeauna vor să vadă ce este „dincolo“. Ei au tendința de nebiruit, de a scociori și de a descoperi ceva.

Mai târziu, în secolul al XVIII-lea, Rușii și-au închipuit că pot păstra Moldova. O ocupaseră și ar fi dorit să treacă și în Țara-Românească. Ei au socotit deci că nu vor ieși din Moldova și, atunci când au văzut totuși că tratatul de pace îi invită să se întoarcă înapoi acasă, au amenințat că, dacă Turcii vor neapărat să aibă Moldova, o

vor avea, dar fără locuitori: luăm locuitorii de acolo și-i ducem pe toți aiurea. Era greu să ducă pe toți locuitorii, dar au îndemnat pe foarte mulți țărani de-ai noștri să treacă dincolo, cum i-au îndemnat și pe Sârbi. Este o întreagă regiune din Rusia apuseană plină cu acești Sârbi, Serbia Nouă. Din acești Sârbi s'au ridicat și oameni foarte însemnați, cum este generalul Miloradovici, care probabil venia din regiunea aceasta a Serbiei Noi.

Astfel s'a creat și o Moldovă Nouă. Moldova aceasta Nouă de la 1740-90 trăiește și până astăzi. Sânt sute de mii de Români dincolo de Nistru, la cari noi ne gândim foarte puțin, cari merg la Bug și unele elemente chiar până în Crimeia și în Asia. Acolo unde sânt, — și o știm, din mărturisirile aceloră dintre Români cari și în timpul războiului: Români din Bucovina, din Ardeal, au locuit în părțile acestea, și așa au fost siliți să locuiască acolo, între Ruși, preoții C. Moiaru și I. Agârbiceanu —, sânt cei mai buni gospodari, până la kolkhozurile sovietiste, care li-au distrus avutul. Nu era până atunci câmp mai bine îngrijit, nici vite de rasă mai frumoase, nici ordine mai deplină în gospodărie decât la Români, și chiar Românii represintau un fel de clasă superioară față de țărani ruși. Un țăran rus, dacă ajungea să se însoare cu o Moldoveancă, o socotia ca o înălțare în rang, căci Moldovencele de obicei nu se coborau până la o căsătorie cu țărani ruși.

Prin urmare, iată o a doua mișcare cu caracter popular, pe care nu a poruncit o Statul moldovean, prin care o parte din populația noastră, ca agricultori, și-a mutat dincolo de graniță vechea așezare și acolo a făcut o operă de civilizație, care dărează până în momentul de față în Ucraina. Mai sânt Români prin părțile acelea, foarte mulți Români, pe cari nimeni nu-i va desnaționalisa, și pe basa existenței acestor Români s'a creat repu-

blica aceia caraghioasă, care este Moldova Sovietică, de care se ocupă de atâta vreme unul dintre Transnistrienii, așezat la Iași, ca funcționar, d. Smochină, care și-a făcut din cercetarea acestor locuri, de unde a plecat el, obiectul studiilor sale. Apare acum și o revistă „Transnistria“.

Acolo se întrebuințează limba românească. Școlile românești sânt cu litere cirilice. Am avut și eu în mână cărți pentru școală tipărite acolo. Sânt în ele versuri, de obicei destul de proaste. Dar și o literatură populară care nu este peste măsură de rea. Și e încă interesant să se vadă cum această republică moldovenească, în care se scrie românește cu litere chirilice și în școală se cultivă limba românească, de și nu i se zice românească, este încredințată unor autentici represintanți ai speței semitice, adică Evrei. Evreii sânt stăpâni, supușii sânt Moldovenii.

Acești Transnistrienii sânt foarte numeroși, dar nu ne gândim să-i anexăm; nici prin cap nu ni poate trece să schimbăm granița așa de bună pe care o avem la Nistru, râu foarte larg și frumos. Doar dacă unii oameni politici umblă cu astfel de rătăcirii. Într'un rând: înainte de războiul balcanic, Ion Brătianu mă întreba, dincolo de Dunăre, până unde merg Românii. Visa poate, ca și tatăl său la 1877-8, o întindere peste fluviul de graniță, ceia ce ar fi o primejdie pentru noi. Noi știm foarte bine că există această republică moldovenească și oamenii de acolo pot să rămână, dacă vor, iar, dacă nu vor să rămână, pot să se întoarcă în Basarabia, și putem chiar să facem un schimb foarte folositor. Iată, de exemplu, pentru gospodarii aceștia minunați noi să dăm o parte, dacă vrea cineva chiar întreaga populație evreiască din Moldova: o convenție foarte favorabilă cu Rusia Sovietică: pentru un Român de acolo o sută de Evrei de la noi, Ca populație, pierdem, dar

avem și alt punct de vedere decât acela al numărării capetelor, fie cu perciuni, fie fără perciuni, care în fond sânt tot capete omenеști.

Deocamdată avem deci o înaintare a agriculturii noastre, care a trecut dincolo de graniță.

Vă mai dau încă un cas:

Malul celălălt al Dunării este plin de Români. Când mă întreba Ion Brătianu: dincolo de Dunăre până unde merg Români, i-am spus: trage o linie de la un capăt al Dunării-de-jos până la celălalt și, granița fiind compusă din înaintări ale malului drept asupra malului stâng, toată pătrunderea aceasta a Balcanilor către noi este umplută de la sine de elementul românesc. Elementul acesta se întâlnește până foarte departe. Eu l-am întâlnit până aproape de Macedonia, în satele acelea care nici nu sânt însemnate ca având o populație românească pe hărțile noastre, și nici nu a fost vorba, cred, de dănsle niciodată.

La un congres de bizantinologie m'am dus și eu să văd una din cele mai frumoase clădiri bisericеști ale Sârbilor din evul mediu, clădiri pe care ei le au mai mult decât noi, și noi am învățat foarte mult de la dânsii. Nu este peste măsură de plăcut să o recunoaștem, dar e o datorie de onestitate să spunem când așa este. Nu și-au făcut o mare reclamă Sârbii, până în timpul din urmă, dar au început și ei să scoată înainte biserici mult mai vechi și chiar, în genere, mai frumoase decât ale noastre.

Și acolo am găsit Români. Când i-am întrebat: „dar d-voastră de când santeți aici?“, mi-au răspuns: „sântem aici de totdeauna; n'am venit de nicăiri“.

Când am fost în campania din Bulgaria, regiuni întregi prin care treceam noi erau numai de Români. Se pot vedea, nu după costum, fiindcă unii au părăsît vechiul costum oltenesc. Căci sânt foarte mulți Olteni: dacă Bulgarii au intrat în Muntenia la noi, noi am trimes pe Oltenii noștri dincolo,

două mișcări paralele, numai cât noi pe Bulgari i-am desnaționalizat, iar Bulgarii, cu toate mijloacele lor polițienesti, n'au putut să desnaționalizeze pe Olteni. Dar, unde nu era portul, îi recunoștea cineva foarte ușor prin mila de oameni. Veniau soldații obosiți, hămesiți. Dacă treceau printr'un sat bulgăresc, ușile și ferestrele erau închise; dacă treceau printr'un sat românesc, pe marginea drumului era așezată apă pentru drumețul care trecea. Era un semn care nu putea să înșele niciodată. Gospodarii cei mai buni din părțile acestea sânt Români. Nu vă vorbesc de Macedoneni, cari represintă o altă ramură, ci de Români din Oltenia noastră, întru totul asemenea cu cei ce sânt pe malul stâng al Dunării. În această privință, chiar astăzi i-am pregătit un argument d-lui Domanovszky. Dacă Români de aici au venit din Peninsula Balcanică, de ce vorbesc un alt dialect românesc decât Români din Macedonia? Ar fi trebuit ca noi să vorbim ca și ei, de vreme ce ne-am dus de acolo pe la 1300; dar știți că dialectul macedonean este așa de deosebit de limba noastră, încât nu ne putem totdeauna înțelege.

Dar d. Domanovszky vorbește de un popor pe care nu-l cunoaște, de o țară pe care nu o cunoaște, de o viață pe care nu o cunoaște. Numai cu câteva documente în mână nu se pot discuta lucrurile acestea. Până când nu cunoști țara, nația, limba și o mulțime de alte lucruri, nu poți să vorbești cu temei.

Iată deci o migrație românească de Olteni. De ce s'au dus ei acolo? Fiindcă erau mai ușoare condițiile de viață acolo decât în Oltenia lor. În părțile noastre trebuiau să dea tribut Turcilor, trebuiau să dea provizii Turcilor, trebuiau să rabde multe de la Turci. Dar erau și boierii, și era și Domnul. Când e vorba să sugă sângele un parazit, nu e plăcut, dar e mai suportabil decât să vină

parasiții unul peste altul și Turcul, și boierul, și Domnul. Pe de altă parte, Turcului îi era milă de ai lui, dar nu-i era milă de ai Domnului; prin urmare, de la cei cari erau în curte la dânsul el lua mai puțin decât de la cei cari stăteau supt oblăduirea Domnului creștin.

Pe urmă, la noi era o administrație în sens european, cu lucruri scrise: cu funcționarii te înțelegeai mai greu. La Turci lucrurile nu se făceau cu scrise, te înțelegeai cu funcționarul și înșelai pe Sultan. Era mai ușor să înșeli pe Sultan dincolo de Dunăre decât să înșeli pe Domnul de dincoace de Dunăre, care te căuta la catastif și vedea că trebuie să plătești

Dar aici avem a face cu o trecere de element românesc, model în ce privește gospodăria, dincolo de Dunăre. Ei au fost niște învățători în materie de agricultură. De ce? Fiindcă Sârbul este războinic, este haiduc, și este și păzitor de porci, Bulgarul este cârciumar, băcan, cămătar. E și țăran, dar nu țăran în rândul întâiu. Adevăratul țăran e însă omul nostru. A fost, astfel, ca și în Ucraina, și dincolo de Dunăre o pătrundere de element românesc românesc din punct de vedere al gospodăriei agricole. Dar cei cari au jucat rolul cel mai mare în ce privește expansiunea noastră dincolo de granițe au fost ciobanii, păstorii.

D. Domanovszky spune: Românii au fost ciobani și își închipuie că „cioban“ înseamnă ultima expresie a inferiorității omenești. Dar nu e așa. Ciobanul este de obicei deprins să lupte cu primejdia, păzind turma; el e mai viteaz și mai drept decât plugarul. Plugarii, ce i drept, se cred mai presus de ciobani. Din cauza aceasta, de exemplu, și pe valea Teleajenului au fost totdeauna ciocniri între elementul mocănesc și elementul celălalt, așa-numiții Cojani. Cojanii vin cu carele lor, de aduc porumb de jos, și Mocanul știe când vine Cojanul cu po-

rumb fiindcă aude scârțâind carul cu legături de fier care pentru Mocan nu are importanță: la el importante e calul; sânt deci oamenii carului și oamenii calului. Două spețe deosebite, și râde și Mocanul de Cojan, și Cojanul de Mocan. Astfel, pe aici în sus, este un sat care se cheamă Râncezi. Numele vine de acolo că Mocanul are cămașa scaldată în zer, ceia ce împiedecă îngrămădirea parasiților. Cămașa nu este frumoasă, dar e foarte comodă, permițând să fie multă vreme purtată. Dar, natural, miroase a rânced. Râncezii nu înseamnă deci altceva decât un număr de Mocani, cari s'au așezat acolo. Astfel Mocanul este sufletește un om superior plugarului în ce privește imaginația și sentimentul. De ce? Fiindcă el trăiește în mijlocul naturii. Natura îl inspiră. În fiecare moment el este cu stelele de-asupra capului; el este cu toate tainele firii de jur împrejurul lui; toate superstițiile, toate icoanele fantastice represintă tovarășii și vecinii lui. E deci în stare de inspirație continuă. Pe de altă parte el nu strânge bani, nu face socoteli. Numără oile, îngrijește de câinii și măgarul său, pe când acel care stă pe pământul său e într'una prins de socotelile acestea, care-i taie orizontul.

Poesia populară vine, în cea mai mare parte, și în partea cea mai grea, balada, de la Mocani. Mocanii aceștia nu numai că au creat poezia aceasta, dar au răspândit-o, fiind marii agenți ai cântecului popular, din care cauză cântecele ardelenesti se cântă dincolo de Nistru și cântece moldovenesti se pot întâlni și'n cutare regiune din Peninsula Balcanică, fiindcă ei treceau prin Dobrogea și se duceau până la Varna cu turmele lor. Acesta e un răspuns pe care pot să-l dau d-lui Domanovszky. Dar pot să-i mai observ un lucru.

D-sa crede că păștorul este un om de cutare loc. Dar, el fiind un om de orizont, îl afli pretutîn-

deni. El n'ar avea casă, dar nu este adevărat că e un vagabond. D. Domanovszky crede că ciobanul este un sărăntoc și un prost. Pe când, nefiind prost, el e une ori bogat ; ca teritoriu de acțiune, el își știe perfect drumul. Așa a fost și în Peninsula Iberică, unde sistemul acesta se chiamă „mesta“, așa a fost și în Italia veche. Scriitorii latini povestesc de ciobanii cari veniau din Nord și treceau prin munții Abruzzi, fiind supuși la un regim special. Ai noștri mergeau de la o fântână, de la un puț, la altă fântână, la alt puț. Crucile pe care le vedem în Bărăgan nu înseamnă că a murit cineva prin accident acolo, ci ele servesc pentru orientarea ciobanilor. Când vin zăpezile cele mari, crucile acestea încă răsar, pentru ca să arăte drumul. Așa este și în Asia. Acolo ciobanul turanian, care vine în Iran, merge pe o anume linie. Pe ea nu sânt puțuri, ci cisterne, unde se adună apa de ploaie, și, dacă nu le știe Turanianul acesta transhumant, om cu două locuințe, una de vară și alta de iarnă, și se rătăcește puțin, îi mor oile de sete. Aceste cisterne sânt într'un anume loc și nu se poate găsi altceva care să înlocuiască apa, multă ori puțină, bună ori rea, care se găsește în ele.

Ciobanii aceștia, pe cari i-am descris așa de pe scurt, creatori de musică și de cântece, care merg împreună, — una din rătăcirile cele mari ale moderniştilor noștri este că sânt dușmanii muzicii în poezie, și de aceea fac versurile acelea lăbărțate, evitând tot ce este armonios, fără a-și da sama că poezia este une ori pe trei șferturi musică și pe un șfert cuvântul care se întrebuințează. Ei sânt un fel de cavaleri, de nobili. Duc lupta cu fiarele. Este o dușmănie luptătoare chiar și între ciobani, ca în „Miorița“, unde cei trei ciobani, veniți din trei regiuni, se bat între dânșii, ori caută să-și fure oile. Din aceștia se pot face apoi foarte buni ostași. Când vin ei cu bâta lor, ea poate

să facă mai multă ispravă decât o armă perfecționată, dacă acel care poartă pe aceasta nu știe s'o întrebuințeze. A lovi în numele Tatălui drept între ochi e un lucru pe care îl știe orice cioban.

Acești ciobani ai noștri au cutreierat toate țările, în toate direcțiile. Au trecut peste munți, peste vadurile apelor, au amestecat toate stăpânirile. Ei reprezintă un element, care în esența sa însăși este trecător de hotare. Ignorează hotarul, care nu are nicio valoare pentru dânsii. Au existat totdeauna regimuri de Stat care permiteau ciobanilor să circule. O singură dată s'a încercat să se împiedece aceasta, pe vremea când Monarhia austro-ungară ni arăta colții și când un anume regim din Ardeal căuta să desnaționalizeze pe Românii de acolo. Pentru aceasta trebuia ca acești ciobani de la Nordul Carpaților să nu aibă legătură cu noi. Eram deputat în momentul când s'a presintat o convenție care cuprindea, în ce privește pe Mărginenii noștri de la Săliște, despre cari mai am să spun un cuvânt, o clausă care trebuia să-i distrugă, să-i sărăcească. Se dăduse ordin majorității ca ea să nu proteste împotriva acestei clause. Eu mi-am făcut datoria și am protestat, dar raportorul, care era un om foarte de treabă, Emanuel Porumbaru, avea însărcinarea de a trece peste greutatea care se făcea păstorilor români de dincolo de munți. Și este adevărat că de pe urma acestei convenții au sărăcit foarte mulți dintre Mărgineni.

Dar este o mare greșală, pe care o face oricine își închipuie că păstorul este condamnat să rămână totdeauna păstor.

Nu este adevărat. Plugarul nu poate să devină păstor; băcanul nu poate să pască oile. Dar posibilitățile umane ale ciobanului sânt nesfârșite. Dovada o aduc toate așezările acestea de plugari de astăzi, ai căror bunici au fost ciobani.

Dobrogea cuprinde astfel două elemente românești. Un element pe care l-a adus Statul român, care nu-l știe îngriji: colonizații aceștia chiar din anul următor ai împrumutat adesea de la Bulgari, cari erau vechi gospodari; unii dintre dâșii au intrat și slugi la acei Bulgari și s'au bulgarisat în curând. Dar, pe când Statul, ca totdeauna, s'a dovedit de o lipsă de prevedere, de o stângăcie, mai ales de un defect de observație asupra lucrurilor pe care le-a făcut —, pentru că nu este de ajuns să plantezi un pom, trebuie să te și îngrijești o bucată de vreme, până ce el poate trăi numai prin vlaga lui —, care sânt extraordinare, pe de altă parte este plin malul celălalt al Dunării de coborători direcți ai Mocanilor. Aceștia sânt elementul cel mai serios, cel mai trainic, cel mai vrednic de stimă dintrn toți Românii cari se găsesc pe acolo, de la Nicolițel până la Ostrov.

Dar nu numai atât. Nu numai că acești ciobani cari treceau granița se duceau une ori și pătrundeau, cum v'am spus, în Bulgaria până la Varna, nu numai că din păstor se poate face un plugar, dar din același păstor poate ieși un negustor. Fiindcă omul se duce să-și caute un cumpărător pentru produsele sale. El vine cu cașul lui, cu lâna oilor lui pentru a găsi clienți. La Ragusa, pe malul Adriaticei, pe la 1300 și ceva, „caseus valachicus“, brânza noastră, se vindea pe piață, și locuitorii slavi, de origine romanică, aveau contact cu ciobanii noștri. Aceiași păstori se duceau și spre Chalcidică, până ce călugării de la Athos s'au temut, nu cumva să se turbure visurile lor prin cunoștința nevestelor și fetelor ciobanilor, fiindcă aceștia veniau cu familia lor întreagă, și s'a luat măsura care-i înlătura. La Dunăre, la gura Ialomitei, unde o Petra sau un Petrea avea o piuă (de unde „Piuă Petrei“, nu „Pietrei“), Mocanii vindeau, în „târg“, „floci“ de la oile lor (de unde: Târgul de Floci)

Prin urmare, ciobanii ajung a fi negustori chiar fără voie, și toată lumea care cunoaște Oltenia și în special județul Vâlcea, știe un lucru: Mărginenii de la Săliște au trecut dincoace. Râmnicul este plin de familii de acestea, precum familia Simian: unii au rămas dincoace, s'au așezat în oraș și i-au dat aspectul orânduit ardelenesc pe care foarte multe din orașele unde nu au pătruns astfel de elemente nu-l au. Este acolo credința că, dacă vrei să nu te înșele negustorul, să te ferești de Grec, să te ferești de Evreu, dar pe toți îi bate Mărgineanul, mult mai priceput în materie de comerț.

Om din toate părțile, om din toate domeniile, cuprinzând în sufletul său toate elementele care se pot desvolta, acesta este admirabilul cioban al nostru, pe care nu trebuie să-l judece cineva după cămașa lui neagră, nici după viața lui în aparență așa de săracă, ci după toată comoara ce se cuprinde în dânsul.

El domnește din Maramurăș până în fundul Balcanilor și acolo își dă mâna cu elementul păstoresc transhumant din Macedonia, care merge până la capul Tenar, în fundul Peloponesului, chiar dacă acum nu mai știe românește.

Prin urmare elementul românesc prin ciobani a ajuns până la ultima limită a continentului european. Și în regiunile acestea grecești oriunde se întâlnește cineva cu dânsul. Și, în Peninsula Balcanică, îndată ce are cineva nevoie de o călăuză, trebuie să se adreseze la acela care este chervanagiul, omul ce conduce caravana. Pe la 900 și ceva se pomeneste de uuii drumari, „hodiți” în grecește, despre cari se credea că sânt niște tâlhari, dar ei sânt acești chervanagii, cari pot fi și călăuzele cele mai credincioase, dar, în același timp, când nu se înțeleg cu cineva, pot deveni și aceia cari așteaptă la strâmtoare pentru a omorâ.

Dar cine conduce caravana înțelege cât de folo-

sitor poate să fie a se așeza la un popas, devenind acolo hangiu. Hangii și bacani în toată Peninsula Balcanică sânt Românii Macedoneni, așa încât Oltenii, cari s'au coborît în Serbia, întâlnesc, în anumite regiuni, un om de la margenea drumului, vânzând băutură și dând locuință călătorului, care este, de și vorbește altă limbă românească, tot cineva din neamul lui.

Peste atâtea popoare străine, deci, prin rătăcirile ciobanilor, ca și prin pătrunderea agricultorilor, prin înaintarea chervanagiilor și prezența hangiiilor din Macedonia se întâlnesc cele două părți ale poporului românesc.

Iar, pentru a a ajunge la acest rezultat, nu am vărsat o picătură de sânge a altui om, pe care să-l socotim ca dușman, ci viața din noi a fost în stare să facă lucruri pe care cuceririle le îndeplinesc poate mai larg, dar care nu au niciun viitor, când se sprijină pe ură și pe violență.

VII.

Am spus în cea de a doua din aceste conferințe că o să vă arăt cum poporul românesc, ieșind din hotarele sale stricte, a putut să exercite o influență și altfel decât prin partea din ciobanii noștri, din agricultorii noștri care s'a îndreptat dincolo de linia Dunării și dincolo de linia Nistrului.

Și, în cea ce privește această întindere culturală de care este vorba acum, este bine să o punem în legătură cu trei noțiuni, care acestea domină toată opera pe care am putut-o îndeplini dincolo de granițe.

Întâiu, a fost o operă de luare în stăpânire a altui orizont, — fiindcă de acesta este vorba —, prin puterea misterioasă, prin taina de simpatie pe care o cuprinde într'însa limba românească. Limba aceasta românească a fost prin urmare pentru noi mai bună decât sabia și decât celelalte arme agresive ale altor popoare. Noi am cucerit printr'însa.

În momentul de față este un naționalism foarte pronunțat, foarte ascuțit, foarte violent, foarte puțin păzit și ca echilibru mintal și ca mijloace de expresiune, care face ca această întindere să fie tăiată. Lumea se apără acum împotriva limbii românești, după ce unii dintre ai noștri, clasa domnitoare de la noi, a alunecat spre grecește, spre franțuzește, și, după războiu, cum Francesii sânt foarte simpatici, se alunecă din nou către franțuzește, așa că s'a făcut o spărtură în cea ce privește domeniul limbii românești chiar în clasa conducătoare, cea ce este un foarte mare păcat,

pentru care pe vremuri am făcut și o bucăjică de „revoluție“, dar nu-mi va părea rău nici până la sfârșitul zilelor mele, împotriva celor cari gonesc limba românească din rosturile românești.

Dar, supt influența supernaționalismului, se caută acum împiedecarea acestei pătrunderi a unui suflet românesc dincolo de hotarele României. Iată, acum mi-a sosit cartea d-lui Domanovszky, și i-am cules toate injuriile, ba chiar mi-a făcut o deosebită plăcere să le culeg pe toate. Totuși, când vorbește franțuzește, d-sa este mai păzit, când a vorbit însă într'un ziar din Budapesta, și-a dat drumul. D. Domanovszky este Polon de origine, prin urmare se crede mai obligat de cum ar fi un Maghiar de pur sânge să apere ceia ce pentru d-sa este o convingere, dar pentru mine o ilnsie. Am putut să văd până unde duce pasiunea unui om de vârstă și de situația d-sale, cu naționalismul acesta intransigent, trecând peste orice limite. Eu merg de la „falsificator“ permanent până la „dibaciu jongleur“. Acum, vă puteți închipui ce mai poate să fie pe dedesupt. Dar îmi fac o deosebită plăcere din aceasta: nu-mi aduce nimeni un mai mare serviciu decât când mă injură. Injuria lui intră în capitalul meu, atunci când eu nu am niciun fel de vinovăție.

Dar, vedeți, este un naționalism în timpurile noastre care nu admite interpenetrații, străbateri de la o țară la alta, care erau îngăduite odinioară. Până unde se merge în momentul de față cu acest ultranaționalism, ați putut vedea în ce privește războiul contra cravatei. A început în Italia. S'a zis: să umblăm cu gâtul gol, fiindcă influența francesă se ascunde în cravată. Din fericire, alte piese de îmbrăcăminte nu sânt numite cu cuvinte franceze, pentru că altfel ar ajunge cineva la nudismul absolut. Și îndată câțiva ziariști de la Budapesta au și strigat: „lepădăm și noi cravatele, odată ce le a

lepădat Roma", fiindcă, de sigur, Traian n'a purtat cravată, și nici Arpad. Însă s'au cam păcălit, și iată de ce: „cravată“ știți d-voastră ce înseamnă? Înseamnă „legătură de gât croată“. Cravata este deci croată, și prin urmare cei cari cred că poartă războiu cu Francesii, poartă războiu cu Croații. Dar Frances este una și Croat alta.

Am spus că avem ca mijloc de penetrațiune dincolo de granițele noastre limba.

Vă voi arăta de ce limba noastră a putut să fie instrument internațional, — fiindcă există un internaționalism al limbii românești, pe care nu-l știm în de ajuns, nu băgasem sama la dânsul și nu ni scoteam niciun fel de merit din aceasta, acordându-i recunoașterea la care are dreptul.

Pe urmă vine însă o anumită concepție religioasă a noastră în felul cum am înțeles noi ortodoxia. Acesta iarăși a fost un element de pătrundere pentru noi dincolo de granițe.

În sfârșit, noi am fost așezați unde ne găsim, ca un popor în țara căruia se poate străbate ușor, și din Apus, dincolo de Tisa, de-a lungul Olteniei și pe urmă al stepei muntene, și pe la Nord, pe vechi drumuri de negoț. Se poate coborî cineva foarte bine și din Nord-Vest și din Nordul curat, în Moldova. Chiar drumurile noastre de apă, râurile noastre, îngăduie această pătrundere. Aici bat vânturi din multe părți, și mai prielnice și mai puțin prielnice, și atmosfera noastră fizică vine din aceste vânturi care vin din diferite direcții. Cu atmosfera noastră morală e tot așa: vânturile culturale bat din deosebite direcții. Vântul Apusului bate la noi mai des și cu mai mare intensitate de cum poate bate în Peninsula Balcanică. Noi nu facem parte din Balcani, fiindcă sântem Carpatici și, dacă sântem Carpatici, nu putem fi Balcanici, iar, dacă am fi Balcanici, ar trebui să evacuăm

Carpații. Numai în Italia se întrebuințează expresia aceasta de „Balcania“, care merge de la Capul Tenar până în vârful Carpaților, dar este cu totul nepotrivită.

Deci popoarele balcanice au luat anumite influențe apusene prin noi. Nu de la noi: este o deosebire între una și alta. Noi nu avem pretenția de a fi creat o cultură proprie a noastră. Și, de câte ori vedem pe cineva care pretinde că este creator de cultură fără niciun împrumut de aiurea, nu ne putem împiedeca de a zimbi, chiar dacă acela pe șama căruia am zimbi, cum este cazul d-lui Domanovszky, se supără și ne injură puțin.

Căci d-sa are o idee care mi se pare imposibilă. Zice că, înainte de a veni Ungurii în Panonia, încă din Lebedia, din stepa rusească, ei aveau o conștiință politică și națională deplină, ceea ce este absurd. La niciun popor nu se poate spune pe vremea aceea, înainte de 800, că are un simț de unitate națională. Să-l aibă la 800, când acestea sânt lucruri de la 1800.... Și pe lângă aceasta ar fi avut și sentimentul monarhic, care n'a existat atunci, fiindcă, de fapt, când au venit semințiile maghiare cu Arpad, a trebuit o mulțime de vreme până ce regalitatea, cu ajutorul Sfântului Scaun, să capăte influență asupra separatismului șefilor de triburi. E de toată evidența.

Dar idei de acestea, de extremă definire a unor concepții care au venit mai târziu, ni sânt nouă cu desăvârșire străine.

Prin urmare, noi nu vom pretinde niciodată nici că am avut conștiință națională la 800, nici un sentiment de unitate națională tot la anul, 800, nici sentimentul monarhic așa cum este astăzi, la 800, nici că am creat o cultură la 800. Dar prin noi au pătruns anumite culturi. A fi creator de cultură este fără îndoială mult mai mult decât a fi mijlocitor de cultură, dar și a fi mijlocitor de cultură

poate fi un lucru foarte onorabil pentru sine și foarte folositor pentru alții.

Deci, resum: Noi am putut să exercităm o influență culturală, — așteptând conferința din urmă, în care va fi vorba de influențele politice, — pe trei căi: prin limba noastră, prin concepția noastră despre religie și, al treilea, prin sarcina de mijlocitori ai culturii apusene, Bună sau rea, căci eu nu zic că a fost bună totdeauna și că rezultatele au fost fericite, dar, în sfârșit, cultura aceasta apuseană a pătruns în aceste locuri de veche cultură patriarhală și de cultură orientală, prin noi, și în această calitate am exercitat a treia influență culturală.

Să le luăm pe rând.

Întâiu, limba. Noi nu ni dăm sama în de ajuns ce mare comoară este limba noastră, fiindcă, dacă ni-am da sama, atunci fără indoială n'am strica-o într'un sens sau în altul. Limba românească se poate strica prin prea multe neologisme, și mai ales neologisme nemistuite, fără folos. Dar limba românească se poate strica și printr'un exclusivism arhaic care să ne trimeată la anumite cuvinte vechi care sânt veștede, moarte. Bune pentru a împodobi literatura, ele pot fi potrivite pentru o expunere istorică, dar aceasta nu înseamnă că trebuie să izgonim neologisme de origine latină, ca să introducem toate turcismele, toate maghiarismele, toate sla ismele, care în momentul de față nu se mai întrebuințează. Să zici neapărat „a făgădui“ totdeauna, atunci când poți zice, une ori, și „a promite“, și așa mai departe.

Îi scapă din vedere unui om foarte inteligent, care duce o campanie folositoare prin „Universul“, un lucru: că noi avem interesul ca limba noastră să aibă cât mai mult contact cu alte limbi, fiindcă aceasta deschide drumul către noi Neologismele sânt deci fericite, fiindcă vine cineva, un Latin,

Frances, Spaniol, sau un alt Apusean care cunoaște una din aceste limbi, mult mai răspândite și mai capabile de a produce literatură, până acum, decât limba noastră, vine către noi: el recunoaște unele cuvinte și cuvintele acestea îl ajută să cunoască altele. Limba joacă multe roluri și joacă deci și rolul acesta de a câștiga prietenii, de a deștepta simpatii, de a deschide drumuri către noi.

Limba e bine să o lăsăm în sama ei. Toate normele pe care le dă unul și altul, sprijinindu-se pe idei generale sau invocând argumente de bun simț, pot să aibă un rost, dar limba este un lucru viu, care merge, înlătură cuvinte, primește cuvinte, scade importanța cutărui cuvânt, crește importanța altui cuvânt, creiază din materialul pe care-l are o mulțime de nuanțe, care nu existau înainte. Se zbate tot sufletul unei națiuni în limbă.

Ce poate să știe un gramatic, un filolog, un critic literar despre toate lucrurile acestea? Cel care face dicționare adună vocabulariul, indiferent dacă merg sau nu merg cuvintele, dacă merg mai mult sau mai puțin. Dar, în sfârșit, poporul, în întregimea lui, în chip obștesc și pe căi misterioase, este necentenit elaborator de limbă. Nu există o limbă românească permanentă ca aceia din acest moment în care vorbesc eu. Iată, să zicem, găsesc eu o expresie fericită. Această expresie poate trece în literatură. Astfel s'a schimbat un lucru. Tot așa, ideile pe care le exprim aici pot să fie împărtășite de cineva, să-l influențeze în ce privește judecarea acestei chestiuni a neologismelor.

Limba, prin urmare, este un râu care merge, care-și sapă mai adânc albia, care se mută dintr'un loc în altul. Ceia ce era pat al undelor ajunge a fi de la o bucată de vreme numai o grămadă de pietriș sau o insulă de mâl.

Limba noastră este prețioasă supt foarte multe raporturi. Este prețioasă, mai întâiu de toate, fi-

încă poți face dintr'însa ce vrei. Foarte puține sânt limbile potrivite pentru așa ceva. Se poate întâmpla chiar ca o limbă să fie prea mult cultivată, și prin aceasta înțepenită în anumite forme, care te urmăresc ca niște stafii sau ca niște semne de băț pedagogice de pe o catedră, care te împiedecă, fiindcă neconținut vezi pedagogul în fund care-ți face semn cu bățul.

Zicea cândva un om foarte inteligent, care a avut un sfârșit foarte trist, după multe greșeli, și ale lui, zicea cândva Alexandru Davilla, care a scris „Vlaicu-Vodă“, și „Balada Strămoșilor“, zicea, vorbind de felul meu de a scrie, pe care multă lume nu l-a primit atâta vreme și erau persoane care credeau că-mi fac un compliment spunând: „Ce ușor te poate urmări cineva pe d-ta când vorbești și ce greu este când trebuie să te cetească“, zicea așa: „Îmi place la d-ta lucrul acesta, că, de unde începe frasa, tot iese la capăt!“

Nu este un merit al meu, ci al limbii românești, care se pretează la așa ceva. Poate îmbrăca orice idei, poate da expresie oricăror sentimente, în ea se pot oglindi orice instincte. Toate elemente musicalității pot intra în mijloacele pe care ea le are la îndemână.

Nu cunosc o altă limbă care să aibă aceste însușiri. În alte limbi sânt cuvinte, sânt întorsături care există în dialecte, dar nu le poți introduce în limbă ilterară, fiindcă acela care te cetește nu cunoaște dialectul. La noi avantajul cel mare este că, în afară de dialectul macedonean, care este la o parte, de dialectul istrian, care în momentul de față nu înseamnă decât felul de a vorbi al unui mic grup, pe cale, din nefericire, de dispariție, dar în afară de acestea nu există dialecte. Orice poți lua, din orice regiune, și poți introduce în limba vorbită de toată lumea.

Dar limba aceasta mai are un avantaj, pe

lângă că este potrivită pentru orice, și pentru glumele cele mai groase, cum le face une ori Creangă, care nu e un scriitor de salon — ,acum în urmă d. Călinescu, criticul care a ajuns profesor la Universitatea din Iași, s'a apucat să scrie o carte de impietate față de Creangă, povestind toate nenorocirile din viața lui, cu aplecarea d-sale către istoria romanțată, și, în același timp, denegându-i lui Creangă orice altă calitate decât a autenticității (prin el auzi pe țăranul român din cutare regiune, însă n'ar avea nici o valoare artistică) — , și ea poate îngădui oricărui cugetător, oricât de original și de îndrăzneț, a vorbi despre orice subiect, de filosofia cea mai înaltă, afară poate numai de „spațiul mioritic“ al d-lui Blaga. Dar orice cugetare clară și sănătoasă poate fi înțeleasă de un Român care n'a făcut nici patru clase primare. Eminescu se poate înțelege pe trei șferturi de orice Român știe într'adevăr românește și are mintea deschisă pentru idei și sentimente noi. Este limba cea mai democratică și cea mai aristocratică tot de odată, limba cea mai savantă și limba care n'are nevoie de niciun fel de savantlăc pentru a o înțelege. Pentru a ști un străin bine franțuzește trebuie să-și facă o anumită minte, De unde, din o sută de persoane care vorbesc franțuzește, la noi, și în aparență destul de convenabil, poate fi una singură care înțelege într'adevăr ce înseamnă a vorbi această limbă. Și, dacă e vorba, apoi, de limba grecească vorbită cândva la noi, ce nu cere limba grecească în ce privește înălțarea cugetării, pentru ca să te găsești bine în formele ei! Cândva, la Sorbona, d. Mario Roques, care atâta vreme a fost tălmăcitorul față de Francesi la Paris al limbii române, explica, la o lecție la care asistam și eu, că nimic nu-i mai ușor decât să te orientezi, în ce privește formele verbale, în românește. În franțuzește formele verbale neregulate sânt așa de numeroa-

se, încât îi trebuie mulți ani cuiva ca să se poată descurca într'însele, pe când în românește lucrul este transformat așa, traco-iliric și țărănește, încât n'are nevoie să se zbată cineva în atâtea forme și rosturi morfologice. Și aici este într'adevăr un mare avantaj. Știți de ce se vorbește așa de mult în toată lumea englezește, limbă care nu este ușoară și mai ales sintaxa englesă nu o poți învăța ușor, pe lângă faptul că nu este peste măsură de sonoră, și precisă, ci toate vocalele se amestecă și anumite consoane dispar, și cu toate acestea limba englesă s'a răspândit enorm. Pentru că nu are gramatică. Nu trebuie să te trudești cu gramatica. Limba merge de la sine pe o cale curioasă, unică. Prin urmare orice Negru, care n'ar putea învăța franțuzește mai de loc și ar căpăta congestie cerebrală dacă ar încerca să învețe nemțește, deprinde în timp relativ scurt englesă, care domină toată lumea. Ferească Dumnezeu, poate să ajungă o vreme când toate limbile celelalte ar fi biruite pe toate celelalte patru continente de limba englesă. Aceasta fiindcă este o limbă care se strecoară de la sine printre toate națiile.

Așa este și cu limba românească. Dar limba românească mai are un dar. Omul, orice s'ar zice, are un simț al frumosului. Îl au și animalele: albinele, când își fac fagurii, castorii, când își clădesc casa, și așa mai departe. O limbă frumoasă are șanse de a pătrunde. Limba noastră este într'adevăr frumoasă, printr'o armonizare a vocalisării, instinctivă, care se aplică la toate cuvintele.

V'am mai spus că, în ce privește neologismele, nu trebuie să le considerăm potrivit cu originea lor, ci cu prefacerea la care le-am supus noi. Altceva este un colț de piatră rupt dintr'o stâncă și altceva același colț de piatră care a umblat prin undele râului și s'a transformat în acel chip rotund al unui grăunte de prund. Toate acestea au fost

o trântură de lespede și acum pare că sânt o jucărie anume făcută pentru copii. Așa facem noi cu împrumuturile în undele limbii noastre: tocim toți colții frânturilor de stâncă intrați în mersul graiului nostru.

Și limba aceasta, prin însușirile pe care vi le-am arătat, a trecut toate granițele.

A trecut toate granițele nu numai odată cu Românii, dar și fără Români, de la sine. La 1540, beiful de la Tighinea, care pe atunci se chema, turcește, Bender, purta corespondența cu Polonii în limba românească. Pe vremea lui Ioan Zamoyski, adversarul și învingătorul lui Mihai Viteazul, mai ușor se putea înțelege un Turc de la Nistru cu un Polon, chiar în corespondența oficială, românește, decât latinește, — limbă pe care nu o știa Turcul —, decât polonește, — limbă foarte grea, care nu făcea parte din acelea pe care Turcul le putea cunoaște. La Nistru s'a purtat deci continuu corespondență între Poloni și între Turci în limbă românească.

Nu numai atâta. În Ardeal, Sașii nu vorbesc toți la fel. Sasul de la Bistrița vorbind cu Sasul de la Brașov și cu Sasul de la Mediaș, dacă n'ar ști limba germană din cărți, ar avea anumite momente de nedumerire. Pe de altă parte, acolo sânt mai multe națiuni; sânt și Maghiarii. Națiunile acestea nu se pot înțelege între dânsese, împrumutând Maghiarul o limbă așa de grea cum este limba germană, nici Germanul împrumutând o limbă care nu are niciun fel de legătură cu a sa, cum este cea maghiară. Dar Românul este pretutindeni, El este ca apa: când e de-asupra pământului, când dispare furișându-se ca să răsară din nou în pâraie. În toate părțile, sânt gărlite de acestea românești pe teritoriul celorlalte națiuni. În piața orașelor din Ardeal, limba care se aude mai des, nu numai fiindcă vin țărani noștri de vând și cumpără, este limba

românească. E o limbă de intercirculație în Ardeal.

Dar avem fapte istorice care arată cât era de răspândită limba românească în circulația dintre diferite națiuni.

A venit într'un rând în Ardeal, pe la 1610, împotriva lui Gabriel Báthory, prinț al Ardealului, un Pașă, Alî Maghiaroglu, un „fiu de Maghiar“, un Ungur trecut la Islam. Alî-Pașa, venind contra prințului Ardealului, căta să între în legătură cu supușii lui. Și avem proclamațiile lui, care sânt scrise în românește.

Dar, dincolo de Dunăre, multă vreme înainte de ce Bulgarii au început să găsească —, eu cred: fără dreptate —, că noi sântem un popor stricat și fricos, că ofițerii noștri își pun corset și se pudrează și că poporul este un neam de mămăligari, prejudecată pe care vecinii noștrii de dincolo de Dunăre o au și nu-i putem face nimic ca să-i convingem —, dar, înainte de aceasta, a vorbi românește pe toată linia Dunării, dincolo, era un semn de nobleță. La Silistra, unde, de altminteri, erau foarte mulți Români, și Mocani, la Rusciuc, unde Românii au fost mai puțini —, nu mai vorbim de Turtucaia, unde o mare parte din pescarii de acolo sânt Români — și tot lungul Dunării până la Vidin, care este „Diul“ nostru, până la Cladova, se vorbea românește. Și astăzi cu limba românească ajungi până în fundul Balcanilor. M'am încredințat eu singur. Și oamenii, cu toată politica oficială bulgărească, care este contra noastră, cu toate acestea ni păstrează foarte multă simpatie. M'am dus la Nagoriceani, în marginea Macedoniei; veniau oamenii de vorbeau românește cu mine, Bulgari, nu Români. Își aduceau aminte de tot felul de lucruri: Cutare câștigase lucrând la calea ferată din România; altul avea o rudă la Buzău, care se chema cu un „escu“ în coadă, fiind complet romanisat. Lumea se inte-

resa: tot așa de ușor se poate câștiga în binecuvântata Românie ca pe vremea când ei mai puneau ceva la chimir pentru acasă?

Limba noastră merge până la Rodope, prin anumite strecurări, merge până se întâlnește cu Macedonenii, cari, aceștia, vorbesc dialectul lor, dar ni păstrează nouă, chiar când sânt amestecați cu popoarele celelalte, o deosebită simpatie. Într-o cutare localitate, Liplian, m'a întâmpinat un om bogat care mi-a spus: „capitalul meu îl pun totdeauna la băncile din București“. Sau, în marele bazar de la Skoplje, Usküb, se vindeau curent punguțe lucrate cu mărgelile în care erau colorile românești, tricolorul nostru. Sânt trei sute de negustori, macedoneni, Români, pe piața din Skoplje. Natural, ei merg la școala sârbească, dar, când întrebam: „dar copiii nu uită românește?“ — „Ce să uite, că, dacă se întorc înapoi acasă, vorbesc tot limba mamei lor“.

Când este vorba de farmaciști, ca și de altfel de ocupațiuni, imediat întâlnești pe Românul din Macedonia.

Când a venit congresul de bizantinologie la Skoplje, primarul, d. Sapungî, ceia ce înseamnă „fabricant de săpun“, după ce a ținut un discurs franțuzesc, pentru ceilalți, ni-a mai tras și nouă un mic discurs românesc, așa ca pentru un grup mai restrâns.

În Grecia iarăși, cum Grecii vin în Galați, la Brăila, etc. cu comerțul lor, auzi peste tot românește. Dar limba Dunării-de-jos este limba românească, de la un capăt până la celălalt. Cei cari au mers pe Dunăre pot să navighe și pe alte ape, dar tot își aduc aminte de limba pe care au cunoscut-o când au mers pe fluviul nostru,

Am găsit, acum multă vreme, corespondența beilor turci de la Cladova, dincolo de Dunăre, în păr-

țile Severinului. Toată această corespondență se purta în românește.

Limba românească a mers prin negustorii macedoneni, prin boierii noștri, prin Compania Grecească, — trei mijloace de pătrundere, — până în Ungaria, până la Miskolcz, la Eperjes, la Tokay, la Budapesta, unde era o colonie macedoneană foarte numeroasă și unde a fost una din acele mișcări intelectuale românești, și până la Viena, cu cele două biserici românești, cu școală românească, cu dascăli de românește.

Dar, cu „Companiile“ acestea grecești, care erau de fapt macedonene, și cu Slavi, și cu Greci, dar și cu Români, cari au biruit, și noi li-am moștenit, la Brașov, la Sibiiu, la Beiuș, la Oradea, toate bisericile acelea mari pe care le-au făcut Grecii și unde acum se cântă românește, noi am pătruns peste tot unde au mers legăturile acestea, cuprinzând pe cei mai mari negustori pentru lucruri orientale din secolul al XVIII-lea. Până la Posnan, în Polonia de astăzi, în provinciile polone ale Prusiei de odinioară, era un preot și dascăl macedonian, Ucuta, care a scris acolo, — eu am găsit toată povestea lui și a grupului din care făcea parte, — o carte pentru folosirea limbii românești, așa cum se vorbește în regiunile sale, carte plină de spiritul național românesc din epoca lui Șincai și a lui Petru Maior. Nu credeți că est mai bine să ai pretutindeni spiritul d-tale, prin limba dumatăle, limbă primită cu plăcere și vorbită cu bucurie, cu mândrie de altă lume, decât să nu poți impune acasă limba dumatăle, cum era în vechea Ungarie milenară, și să te gândești la posibilitatea de expansiune paste alții?

Acesta este un mijloc de pătrundere, și de sigur cel mai important. Iată celelalte două, care cer mai puține lămuriri:

Noi tot vorbim de ortodoxie. Aceasta se

înțelege în multe feluri. Este și o ortodoxie intransigentă. Iată, sânt și uniți aici. Am aflat un lucru defavorabil și pentru ortodocși și pentru uniți, în viața Românilor din Ardeal. Cineva din Secuime îmi spunea aseară, fiind vorba de înlăturarea unui număr de clase dintr'o școală secundară: „e foarte rău că se suprimă, fiindcă sânt mai mulți părinți cari nu mai știu unde să-și trimeată copiii. Să-i trimeată la Brașov, nu se poate. Brașovul nu este prea departe dar nu pot s'o facă fiindcă de la Părintele Mitropolit Bălan a venit ordinul ca la Brașov, unde este oarecum și liceu confesional, să nu se primească decât ortodocși, Uniții doar prin excepție. Dar se poate întâmpla ca elevii să nu fie ortodocși, Unde să-i trimetem? Să-i trimetem la Blaj? Dar și la Blaj se caută să se completeze numărul elevilor dintr'o singură confesiune, cu uniți“.

Sânt fără îndoială lucruri foarte urâte și a înțelege ortodoxia, — fiindcă de dânsa vorbim, — în felul acesta prigonitor, sfărâmând unitatea neamului, e un foarte mare păcat. Ortodoxia este de altfel foarte amabilă, amabilă de multe ori până la vulgaritate și până la folclor, până la popa cu căldărușa și gâcirea din psaltire a cui a furat vaca. Ea se poate ridica foarte sus în anumite domenii, dar nu neglijează nici domeniile cele mai umile. Ea se preface și în concepția unor doamne care sânt grozav de ortodoxe în ce privește religia, dar în saloane vorbesc mai bucuros franțuzește.

O anumită ortodoxie grecească, sprijinită pe cunoștința tuturor canoanelor și argumentând cu toate argumentele teologice, este însă cu totul străină de sufletul nostru, ca și o ortodoxie rusească, în care se amestecă tot ce voiți: un anume misticism, o anume importăție teologică, o anume influență de Stat, un anume funcționarism religios, și se amestecă și anume împrumuturi din Apus, de care, cum este plină și musica bisericească pe care o

cântă, cu tot felul de evoluții de glas, tenorii și bașii în toate bisericile rusești.

Nici ortodoxie grecească, nici ortodoxie rusească ! Ortodoxia noastră este zimbitoare, amabilă, populară, strâns legată cu viața cea mai adâncă a poporului nostru. Eu am enunțat cândva o formulă pe care o mențin: noi țineam la ortodoxie nu pentru ce ni-a dat ortodoxia nouă, ci pentru ce am dat noi ortodoxiei. Ortodoxia noastră este o creațiune a maselor populare ale acestui neam, și de aceea catolicismul este foarte greu de împlântat la noi. Din cauza aceasta, și când a pătruns el, i-am spus: bine, dar oprește-te întâiu în prag și îmbracă-te ca noi, cântă ca noi și atunci te primim. Dar din catolicismul desbrăcat de formele sale și îmbrăcat în formele românești, ce mai rămânea?

Religia aceasta poate întinde mâinile tuturor națiunilor și tuturor formelor confesionale. Ba eu cred că Românii musulmani de pe Vardar, cari acum au dispărut, fiindcă i-au luat Turcii în Anatolia, ca uniice erau Musulmani, precum Grecii au luat din Asia Mică pe toți Grecii, și pe cei cari nu erau Greci, dar erau creștini, eu cred că Românii aceștia de pe Vardar, cari mergeau la moscheie, înșelau puținel pe profetul Mahomet, botezându-l pe românește. Ca, de alminterea, atâția creștini cari, în Balcani, fățariau islamismul, dar acasă reveniau la religia strămoșilor lor.

Ortodoxia aceasta a n astră a fost un mijloc de întindere. Unde nu trimeteam noi Vlădicii noștri, oameni cari, cum ajungeau într'un loc, își dădeau sama de se cere acolo și se prefăceau întocmai așa cum cerea nevoia locului ! Vlădici de aceștia au mers și în Ardeal. D. Domanovszky spune că noi nu am avut decât episcopi vagabonzi. Ca să îndrepte apoi că n'a înțeles așa ; eu am arătat că e fals că erau episcopi cari nu aveau nicio reședință.

Trimeteam deci episcopi din Muntenia în anumite părți din Ardeal, episcopi din Moldova în alte părți, pe Someș, la Vad: veniau acolo călugărașii noștri cu desagii plini de cărți traduse în românește. Fiindcă noi ortodoxia am primit-o pe slavonește, dar nu chiar așa de mult. Ce știau preoții noștri cei vechi din slavonește? câteva rugăciuni. Ba mulți nu știau ceti și scrie. Dar am cunoscut acum în urmă o carte a unui cercetător german foarte serios, care a studiat istoria Bisericii latine, catolice în Imperiul latin din Constantinopol de la 1204 la 1261 și a găsit documente în care diaconi și preoți de la Sfânta Sofia declară că au rugat pe alții să-i iscălească, fiindcă ei nu știu să cetească și să scrie. Și cu aceasta ocazie autorul spune că, în secolul al XIII-lea târziu, erau o mulțime de astfel de clerici, până la un episcop, ba și un patriarh, de Aquileia ori de Grado, care nici el nu știa ceti și scrie.

Ortodoxia slavonă era deci învățarea pe de rost a câtorva rugăciuni. Poporul nu înțelegea nimic. Dar poporul nostru, când nu înțelege ceva, râde de cel pe care nu-l înțelege. Se știe ce parodie a făcut din „Tatăl nostru“ slavon.

Noi am vrut să ni se vorbească și de sus tot românește. Am tradus pe românește Sfânta Scriptură, supt influența Husiților, pe acolo, între Maramurăș, Ardeal, Bucovina și Moldova, către 1400. Sânt manuscrise care arată că, fără a întreba pe episcop sau pe mitropolit, fiindcă nicio traducere de aceasta până la Varlaam și la Dosofteiu nu este făcută din ordinul Bisericii, noi am tradus-o în românește. Călugării noștri din mănăstiri voiau să știe ce este Cuvântul lui Dumnezeu, voiau și ei să stea de vorbă cu Dumnezeu. Prin urmare să nu i se spună lui tot felul de „otci nașca tașca“, ci toate în graiul în care el, Românul, vorbește și cu Domnul, ca și cu ai lui de acasă,

Și, atunci, veniau, am zis, călugării aceștia cu dăragii plini de cărți, cum făcea și Badea Cârțan ; umblau până pe la Oradea și împărțiau cărți pretutindeni. Dar acestea nu erau granițele Statului român ; și cu toate acestea mergea acolo cartea ortodoxă românească, adusă de călugării din mănăstiri, cum, de alminteri, veniau copii din Ardeal la mănăstirea Neamțului, ca ucenici, și făceau școală de mănăstire la aceste mari case călugărești ale Moldovei.

Dar nu numai atât. Rutenii au fost, o bucată de vreme, persecutați pentru credința lor răsăriteană de Biserica polonă. Erau, cum vom vedea, Iesuiții, cari s'au așezat în a doua jumătate a secolului al XVI-lea la Lemberg chiar. Ei bine, când era nevoie de un Vlădică pentru Rutenii aceștia, se trimetea preotul românesc. Cu preotul acesta al nostru s'a mers pretutindeni unde era de apărat ortodoxia. Am găsit acum în urmă, — și o presint recent în revista „Biserica Ortodoxă“ —, în foile care se întrebuințează 'n legătura cărților și pe care pe urmă trebuie să le desfaci muind legătura în apă fierbinte, am găsit în fragmente o predică foarte interesantă :

Când Duca-Vodă a avut Ucraina, la 1681, noi imediat ni-am trimes acolo, nu numai plugarii noștri și soldații și dregătorii și guvernatorii noștri, ci am trimes în același timp și popii noștri. Și aceasta este o predică făcută pentru regiunile acelea, una în care se vorbește de credință, adică, zice, „vearioiu“ pe rnsește, și sânt și scăpătări de limbă care arată tocmai pătrunderea peste hotare în fasa stângace în care o limbă face concesii pentru ca să fie înțeleasă de cei cari vorbesc altă limbă.

Și episcopul de Brăila, pentru raiaua turcească, părțile de pe malul stâng al Dunării pe care le stăpâneau Turcii la noi: Giurgiul, Brăila, partea de jos a Galaților cu Bădălanul, Renii, Chilia, Ismailul, Benderul, acest episcop, în predica aceasta

foarte interesantă, își zice: episcop al Brăilei, al Dunării și al Nistrului.

Dar nu numai atât. În Balcani, Vlădicii erau cum dădea Dumnezeu supt stăpânirea turcească. Cei în adevăr culți, aceștia grecisau, cu toate că eu am tipărit o circulară a unui episcop de Filipopol, pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea, redactată în bulgărește, așa încât degeaba se plâng Bulgarii că i-au năpădit Fanarioții și toată Biserica lor era grecisată. Dar alții, cari nu erau Greci, învățau unde? Mulți dintre dâșii nu aveau într'adevăr cultură ; vestitul părinte Paisie, „oteț Paisie“, e un exemplu și ce a scris el în materie de istorie n'are a face cu istoria ca în Apus ; și atunci viitorii episcopi veniau la București, de era plină Mitropolia de călugări de aceștia balcanici, cari învățau aici și gramatica slavonei lor și cântările. Erau numiți de Patriarhul din Constantinopole episcopi și în anumite locuri unde nu mai era nici Biserică, nici credincioși. Aici, la noi, a fost un seminarium general pentru toată Peninsula Balcanică, în Mitropolia bucu-reșteană.

Dar nu numai atât. Tipografiile noastre au stat la îndemâna tuturor creștinilor din tot Răsăritul Europei, dar și din Asia, din Georgia, din Siria, din Arabia, ca să li se trimeată cărți. Cutare Mihai Iștvanovici, Român din Ardeal, care, de alminteri, a mers până în Olanda ca să învețe meșteșugul său, a fost chemat de regele Georgiei, pe vremea lui Brâncoveanu, ca să tipărească acolo cărți în limba georgiană. Is'a urât omului între străini și deci a pus la sfârșitul unei cărți cu litere georgiene o formulă cu care ai noștri obișnuiau să-și încheie cărțile: „Cum corbul este însetat de izvoare“, etc. Și Georgienii se dădeau peste cap și nu înțelegeau ce stă scris în aceste rânduri, până a venit cineva care știa românește și a explicat că bietul Mihai Iștvanovici, cu dorul lui de acasă, spunea ceva și pe românește.

Patriarhii veniau aici, și când erau maziliți și când se aflau în funcțiune și căutau să adune pomeni. Erau la noi destui pe vremea lui Brâncoveanu, a lui Nicolae Mavrocordat. Noi cucerisem toată Biserica Răsăritului ; prin faptul că o oploșiam, o înzestram, o mângâiam, o apărăm, — noi o dominam. Vasile Lupu făcea Patriarhi la Constantinopol: li dădea bani, deci trebuiau să asculte de dânsul. Pe Patriarhul care nu-l asculta îl răsturna și puneă pe cine voia el. La Alexandria, Vasile-Vodă striga la Patriarh: „nu mă las, dacă nu mă ascultați, și plătesc pe Pașă, ca pe tine, Patriarhe, să te răstorn“.

Ei bine, aceasta este o cucerire, când se poruncește în toată Peninsula Balcanică, la Constantinopole, dar și la Alexandria, iar Patriarhul de Antiohia era adesea un cerșitor care trăia din pânea de la noi. Iată o mare cucerire culturală.

Vin la cea de-a treia.

Niciodată noi nû ne-am apărat față de Apus. Am avut totdeauna o poartă deschisă într'acolo. Balcanii însă s'au închis Supt stăpânirea turcească, abia dacă mergea cineva pe acolo, din Serbia. Sârbii aveau și malul Adriaticei, pe unde pătrundeau din Italia influențe apusene, din care cauză la Ragusa, la Dubrovnic, s'a dezvoltat o strălucită literatură, cum n'am avut noi, supt influența directă a Italiei, noroc de care noi am fost lipsiți. Dar, dacă nu Sârbii, și în legătură și cu Monarhia austriacă, ori Grecii, fiindcă ei făceau negoț pretutindeni și Veneția era plină de Greci, legăturile lor cu Italia fiind de fiecare moment, și erau rosturi italiene și în Arhipelag, mulți dintre Balcanici nu aveau nicio fereastă deschisă către Apus. Încremeniau într'un vechiu bizantinism muced, într'o veștedă ortodoxie fără orizont Alte idei decât ideile tradiționale nu pătrundeau. La Bulgari circulați din când în când doar călugării franciscani, cari li-au făcut foarte mult bine și ei nu pot să fie în de ajuns de

recunoscători pentru rolul pe care l-au jucat Franciscanii în mijlocul lor.

Dar noi, fără să fim pe linia cea mare a legăturii între Apus și Răsărit, care mergea pe la Niș, nu pe la noi, cu toate acestea prin Ardeal primiam neconținut influențe occidentale. Sașii erau, mai ales în Țara-Românească, atâta vreme, ca acasă la dânsii. Toată strălucirea culturală și economică a Brașovului în special, pe care o arată și covoarele orientale, așa de frumoase, cumpărate cu bani din acest negoț, venia din legăturile cu țările noastre. Brașovul am putea zice că, de și așezat dincolo de munte, era mai mult la noi decât în locul în locul unde era rostul lui geografic.

Pe de altă parte, din spre Polonia au venit neconținut aceste influențe occidentale, influențe chiar latine, limba latină fiind usuală în toate domeniile din Polonia. Mai târziu Polonii au trecut și la cultura francesă. Soția lui Sobieski, vestită Marysienka, era o Francesă, care a făcut și foarte multe pozne, și ea și tatăl ei, dar regele a fost amoresat de dânsa până a murit. De la Sobieski înainte, secolul al XVIII-lea reprezintă pătrunderea tot mai adâncă a influenței franceze în Polonia.

Noi aveam o singură graniță către Orient și trei către Occident: graniță ardeleană, granița polonă de Nord și cea polonă de la Răsărit. N'are a face cu Balcanicii cei mai favorizați, cumerau Sârbii, cari aveau, afară de Banat, numai o legătură care nu mergea până în interior, fiindcă de la Marea Adriatică se găsește îndată muntele și de la Pind încolo începe o altă viață, care nu mai suferă influența italiană.

Iată, prin urmare, ce bine eram așezați pentru legătura cu Apusul.

Dar mai era ceva. Noi cu Apusul ne înțelegeam. Vorbiam ceva, găciam ceva. Matei Basarab, care era bătrân și simplu de spirit în lucrurile culturale, și o fi fost și nițel surd, când se vorbea latinește întreba: „Ce zice?“, — așa spune izvorul con-

temporan, dar, în ce privește pe Vasile Lupu, el trebuie să fi prins ceva latinește și italienește. Toți Italienii cari au fost la noi spun că au ajuns foarte răpede să se înțeleagă. Nu e Italian care să nu spună că se simte ca acasă la dânsul în mijlocul nostru.

Va să zică: trei granițe către Apus ; asămănare între limba noastră și cea latină sau limba italiană, mai puțin limba francesă.

Dar n'a fost numai atât. Noi am fost ocupați de atâtea armate occidentale. Secolul al XVIII-lea este plin de ocupații austriece, rusești, pe vremea când mulți dintre ofițerii ruși nu erau altceva decât Francesi, — prințul de Ligne, Roger de Damas și atâția alții cari veniau la noi, participând și la cucerirea cetăților basarabene. Nu trebuie spus, cum o făcea Xenopol, că Rușii ni-au adus influența francesă: ni-a adus-o cetirea cărților franceze, secretarii domnești și preceptorii francesi cari veniau aici înainte de Revoluție, și pe urmă emigrații Revoluției. Dar, cu toate acestea, comanda superioară a armatelor rusești era în parte francesă, și Ecaterina a II-a nu era decât o Nemțoaică francisată, care căuta să impună cât se poate mai mult cultura francesă filosofică, de care se simția legată,

Și, atunci, noi cari nutrisem în ortodoxie, în religia orientală, pe vecinii noștri, până în Asia, într'o altă fasă i-am îndreptat, peste ortodoxie, pentru ideia revoluționară, pentru ideia liberală, către Apus, Astfel vestitul Rigas, care a scris imnul revoluției grecești, în care ne cuprindea și pe noi, ca și pe Slavi, pe Albanesi, Rigas, care a fost ucis la Belgrad de Pașa de acolo, devenind martirul libertății creștine în Balcani, fusese scriitor la Grigore Brâncoveanu în București, și el a tipărit harta Moldovei, a Țării-Românești, cu portretele Domnilor, cunoscând perfect rosturile de la noi. Ba încă, fiind el tânăr Grec, — Grecii nu admit

că era de origine românească din Balcani, iar noi nu o pretindem numai decât, dar cred că era sânge românesc într'însul, fiind de la Veleştin —, fiind el tânăr şi chipeş, cum se vede din portretele lui, s'a îndrăgostit de o mahalagiţă din Bucureşti, pe care a părăsit-o, şi ea l-a dat în judecată la Mitropolie, aşa că am găsit actele înseşi ale procesului: a fost condamnat să plătească nu ştiu ce despăgubire. Atâţia alţii au făcut stagiul aici, la noi.

Aşa încât, fără o singură ameninţare, fără o singură pătrundere pe un alt teritoriu decât teritoriul nostru, prin limba noastră, prin legea noastră şi prin legăturile noastre cu Apusul, noi am cucerit, generaţie de generaţie, mii şi mii de oameni, cari au fost ai noştri prin spiritul nostru care a intrat în ei.

VIII.

Este de adaus ceva la conferința precedentă, așa încât, înainte de a trece la ce am putut da noi într'o anumită formă, cu totul particulară, care rămâne să o fixăm în această ultimă conferință, altor popoare și supt raportul politic, dar tot așa, în afară de orice idee de cucerire și afară de orice idee de silă, chiar de îmbulzire, cu atâta mai puțin de apăsare, vă cer să vă aduceți aminte, din cunoștințele pe care le are, oricum, toată lumea, de unele influențe culturale, pe care Românii le-au putut exercita, și în domenii foarte importante, ba într'o măsură hotărâtoare, asupra unor popoare mult mai mari, care erau în vecinătatea noastră. Și anume, pentru a nu vorbi și de popoarele, care nu sânt mai mari de cât noi, de dincolo de Dunăre, e vorba de Rusia, de Rusia lui Petru-cel-Mare și puținel chiar și înainte de epoca lui. Rusia aceasta este un Stat național numai în aparență, până la Soviets, când, de altfel, este amestecată toată Evreimea, așa încât nu se poate vorbi de o Rusie națională nici acum; dar Rusia cea veche era a tuturor: era și a Polonilor, era și a Germanilor din Provinciile Baltice, și a străinilor veniți din toată lumea, fiindcă până la aceste Soviets, care au trecut Rusia în stăpânirea unei oligarhii evreiești, învrâstată cu tot felul de elemente caucasiane și altele, până atunci Rusia a fost la dispoziția oaspeților ei, cari au trecut-o de la fasa normandă la fasa bizantină, de la fasa bizantină, la fasa tatară, de la fasa tatară la prima fasă germană, de la prima fasă

germană la fasa francesă, de la fasa francesă a Ecaterinei a II-a la o nouă fasă germană, din secolul al XIX-lea. Așa încât, Rușii nefiind vreodată stăpâni acasă la dânsji, nu este de mirare că au putut primi influențele Moldovei, influențe atât de importante cum sânt acelea pe care le vom vedea acum.

La sfârșitul secolului al XVI-lea pătrunsese catolicismul în ținuturile ruești de la Apus, care fuseseră reunite odinioară cu Statul lituanian, — Lituanienii au acum o țară deosebită, și sânt elemente comune și cu noi: doina, costumele populare, etc., dar strămoșii noștri nu aveau o deosebită simpatie pentru astfel de ruđ- îndepărtate, fiindcă acestea erau păgâni și de aici vine „litfa spurcată”. Pătrunsese în ținuturile acestea rusești, după ce ele au căzut supt stăpânirea Poloniei, o influență care căuta să aducă ortodoxia lor la creștinismul catolic. Pe vremea aceasta, la sfârșitul secolului al XVI-lea, acești Ruși de Apus, Ruteni sau Rusneci, sau, cum li ziceam noi odinioară și Rufeni, — de unde la Iași biseriçuța Rufenilor —, au fost influențați de o foarte puternică propagandă catolică, servită de Iesuiți. După ce Biserica romană a pierdut foarte mult din teritoriul ei prin reforma luterană, prin reforma calvină, ea s'a răstors asupra unor teritorii care aparțineau Bisericii ortodoxe: prin urmare ceia ce luaseră luteranii și calvinii trebuiau să pună la loc ortodocșii. Și atunci au venit Iesuiții, cu oameni foarte remarcabili, ca Possevino, Italian care vorbește și de noi, ca unul ce a fost și prin Ardeal, pe vremea când în Moldova era Domn Petru Șchiopul, și ca un număr oarecare de Poloni, Solikowski, Warszewiecki, cari au făcut o casă a lor la Liov, la Lemberg, și de acolo au căutat să câștige la catolicism și Moldova, ba, dacă se putea, și Țara-Românească, dăr înainte de toate pe Rutenii aceștia, cari erau supt oblăduirea regelui Poloniei. S'a

lucrat pentru unirea cu Biserica Roma, căci atunci a apărut pentru prima dată sistemul acesta de alipire la Papa, care, mai târziu, la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, a pătruns și în Ardeal, unde o mare parte din Români sânt legați de Biserica Apusului, de catolicism, păstrând însă ritul lor obișnuit, fără care Românii n'ar fi primit niciodată cele patru puncte de deosebire. Lucrurile acestea au continuat și de la 1600 înainte. Dar ortodoxia Rutenilor era în legătură și cu un fel de conștiință națională, de conștiință politică a lor: cădea ortodoxia, cădea și viața acesta deosebită a Rutenilor. Prin urmare a fost o opunere din partea elementelor rutene conștiente după sinodul de Unire care s'a ținut atunci la Brzesk. S'au opus Rutenii aceștia, cari mai târziu au contribuit esențial la întemeierea Statului căzăcesc al lui Bogdan Hmilnițchi al lui Timuș, al lui Iurie, fiii lui, al lui Dorosenco, Stat din care „Ucrainenii“, în timpurile noastre, fac un lucru grozav. De fapt, n'a fost un Stat ca Statele celelalte, ci la început un brigandaj, o răscoală socială, apoi o luptă confusă, iar, în ce privește moravurile, era copiat după Moldova: Bogdan Hmilnițchi se îmbrăca așa cum se îmbrăcau Domnii noștri, numai cât era ușor să te îmbraci ca Domnii noștri, nu tot atât de ușor altceva: să ajungi la treapta de cultură a unui Vasile Lupu, așa încât, când s'a măritat, cu sila, fata lui Vasile, frumoasa Ruxandra, cu Timuș, fiul Hatmanului Cazacilor, a fost la Iași un imens scandal: Timuș era un băiat zdravăn, dar foarte urât, toată fața lui fiind pătrunsă de urmele vărsatului, și, astfel, în traducerea nemțească a unui text polon care s'a tipărit și el, i se spune: „ein pokennarbiger Kerl“ Moștenitorului, să zicem, al „tronului“ Cazacilor, iar tronul, — un biet scaun înaintea oalei de lut de, unde bea Măria Sa, tatăl lui. Timuș, viind la Iași

nu ştia să spună un singur cuvânt ; s'a băgat deci într'un colţ când cântau lăutarii la nuntă şi acolo stătea, spune acelaşi povestitor, „ca un lup în mărăcini“, în traducere nemţească: „wie ein Wolf im Gesträuch“, negăsind un cuvânt pentru frumoasa mireasă ; trebuind să aibă şi el o distracţie, ea a constatat în aceia că îşi muşca unghiile. În timpul când se petreceau lucrurile acestea la Curte, druştile, un număr de femei care-l încunjurau, când au dat de vinul bun al lui Vasile-Vodă Lupu, s'au îmbătat, aşa încât a trebuit să le suie în căruţă şi să le ducă moarte-bete acasă, iar Cazacii ceilalţi şi-au găsit de lucru prin aceia că goniau pe Jidani pe străzile Iaşului, aşa încât sistemul antisemiţilor din timpurile noastre este mult mai vechiu : ei sânt nişte plagiatori ai Cazacilor lui Timuş de la 1640 şi ceva. Acesta era omul, şi acesta era Statul căzăcesc. Statul acesta a vrut să fie independent —, atât cât i se poate zice „Stat“—, dar după aceia a oscilat între Rusia Țarului, care era în multe privinţi tot atât de sălbatecă, mai ales în adânc, precum era şi „Statul“ căzăcesc, şi între Turcia, de unde Ucraina aceia moldovenească a lui Duca-Vodă, care la 1681 a primit un steag de la Poartă pentru Ucraina, şi a trimes, cum am spus, un represintant al său, un Grec, Iane Draghinici, soldaţi şi plugari, păstori şi cirezi de vite moldoveneşti, începând acea gospodărie cum nu o mai apucase Ucraina. S'au făcut curţi la Țicanova, la Nimirov : până la Cehrin se întindea stăpânirea lui Duca-Vodă, care a ținut numai o vreme, dar nu fiindcă i-a luat cineva Ucraina, ci fiindcă Duca-Vodă a căzut el însuşi la 1683 şi astfel un accident în cariera lui Duca-Vodă a împiedecat pe Moldoveni să rămână încă multă vreme în Ucraina. Am publicat un document redactat în româneşte, scris întocmai cum se făceau cele Moldova, din care se vede cum sotnicii cazaci stăteau la dispo-

siția omului, pe care-l trimisese hatmanul Ucrainei, care era Vodă.

Dar acest „Stat” căzăcesc, fie în forma de la început, forma liberă, fie în forma aceasta moldovenească de mai târziu, nu putea să represinte ideia ortodoxă ; nu putea s'o represinte mai târziu și pentru faptul că ideia ortodoxă ajunsese să se așeze acum la Moscova, și Moscova însemna acum cu totul altceva decât această Ucraină. Prin urmare, pentru a salva ortodoxia, pentru a întemeia întâia oară în calitate de ctitor o cultură rusească în părțile acestea de la Apus, trebuia altcineva. Și acesta a fost Petru Movilă, căruia i se zisese Pătrașcu-Vodă, fiind menit să ajungă Domn în Moldova sau în Muntenia: în Moldova, unde domniseră Ieremia și Simion, unchiul și tatăl lui, sau în Muntenia, unde domnise Simion. Când s'a văzut că acest frate al lui Gavrilăș Movilă, al lui Ion și Mihăilaș Movilă nu poate să aibă un Scaun românesc, atunci, din cauza legăturilor foarte strânse pe care familia Movileștilor le avea în Polonia, unde s'au măritat fetele lui Ieremia, — și aceasta se poate adăuga la capitolul influenței politice la care o să vin îndată, — și, o bucată de vreme, oligarhia polonă a fost servită înainte de toate de oameni de la noi, între cari fetele lui Ieremia Movilă, și una, Ana, a făcut cele mai neînchipuite isprăvi, având trei-patru bărbați, așa că Polonia s'a speriat de energia extraordinară, ca așa că de lipsa completă de orice scrupul a aceleia care fusese acasă domnița Ana a Moldovei, prin urmare, din cauza legăturilor pe care Movileștii le aveau în Polonia, Pătrașcu Movilă s'a dus și s'a făcut călugăr la Lavra din Peștera de la Chiev, iar acolo a avut cu totul alte tendinți decât cea mai mare parte dintre călugării din vremea aceia, cari e drept că mai târziu au dovedit oarecare îndeletniciri și aplecări în ceia ce privește arta, creându-se o frumoasă școală de

pictură la ei prin 1630-40, pentru care la biserica Trei Ierarhi din Iași au lucrat și zugravi ruși. Dar una este a se pricepe la zugrăvit și altceva să se reprezinte o cultură complectă, care ar putea să fie pusă alături de cultura occidentală. Dar Petru Movilă avea și o cultură latină, și atunci el a ajuns să fie conducătorul religios și sufletesc al Rușilor de la Apus. Ba el a reușit, fiind în legăturile cele mai strânse cu regele Poloniei, deci foarte bine privit și primit la Curte, să se impună unei societăți care altfel n'ar fi ținut în samă ortodoxia. S'a impus deci și a avut dibăcia de a întrebuința favoarea Curții polone, fără a face niciun fel de concesiune catolicismului, fiind contra unirii cu Roma.

Iată, dacă este să căutăm în istoria poporului nostru pe cineva care să semene mai bine cu Petru Movilă, putem să ne oprim la Andrei Șaguna, care era fiu de negustor macedonean, dintr'o familie foarte bogată, primise o cultură care era și sârbească și în același timp occidentală, era foarte considerat la Curtea Împăratului, unde se ținea samă totdeauna de cuvântul lui, așa că a putut înălța Scaunul Bisericii ortodoxe din Ardeal foarte sus, dar din ortodoxia sa nu a sacrificat nimic pentru a păstra și a înălța această favoare.

Petru Movilă, prin urmare, este creatorul Bisericii ortodoxe și al culturii și conștiinței naționale rusești în părțile acestea din spre Apus. Nimeni nu o poate tăgădui, și ceea ce este interesant și duios pentru noi este că omul care s'a mutat în alt mediu și a adus servicii unei alte culturi și națiuni, în intimitatea lui a rămas Român până la sfârșit.

Avem o carte, scrisă pe la 1880, de Ghenadie Enăceanu, episcopul de Argeș, cu privire la Petru Movilă. Dar părintele Ghenadie nu era cine știe ce erudit, format după toate normele apusene, și, astfel, Petru Movilă își așteaptă și acum un studiu din punct de vedere românesc, iar însemnările pe

care le făcea românește până la sfârșit, atunci când rămânea numai el cu sufletul său, ar trebui nu numai tipărite toate, dar redată și în facsimile.

Iată o foarte importantă influență românească în regiunile acestea rusești.

Dar, mai târziu, dinastia Romanovilor s'a ridicat la Moscova, și dinastia aceasta a pornit în împrejurări foarte șubrede și foarte grele, familia dominatoare fiind compusă din mai mulți membri cari nu aveau niciun fel de bună înțelegere și nici un sentiment al buneii cuviințe. După moartea lui Alexe, fiul lui Mihail, au rămas trei fii, între cari și Petru-cel-Mare, dar și teribila lui soră, Sofia, care a trebuit să fie închisă. Un tablou al lui Ilie Riepin, cel mai mare pictor rus din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, care a murit de foame supt regimul bolșevicilor, înfățișează pe Sofia turbată ca o fiară, care ar părea că se prinde cu dinții de zăbrelele odăii în care era zăvorât. Petru-cel-Mare însuși era o brută, care a tăiat cu toporul capul strelîților revoltați împotriva lui, ținând să fie văzut în acest chip de calău, și era un bețiv fără păreche, așa încât, când i s'a deschis, mormântul, pe figura lui erau semnele deliriului „tremens“, cu care mor alcoolicii. Viața lui e a unui cumplit barbar: căsătoria d'întăiu cu o femeie nenorocită, uciderea, după ordinul său, a fiului, pentru că și-a permis să călătorească și să aibă legături cu societatea nemțească, a doua căsătorie, cu țărancă din Livonia, care era Ecaterina, pe care a adus-o și la Curtea lui Dimitrie Cantemir, care cunoștea toată cultura Apusului și Orientului și Doamna lui era o Bizantină, foarte mândră de originea ei imperială, iar pe Dimitrie Cantemir l-a luat pe sus și l-a purtat în aier, ca și, când s'a dus în Franța, pe Ludovic al XV-lea. Ba a vrut să vadă pe Doamna de Maintenon, care fusese soția de mâna stângă a lui Ludovic al XIV-lea și care,

bolnavă, zăcea într'un pat cu polog, iar el s'a dus acolo, a dat într'o parte perdelele și a spus înaintea Curții întregi: „Ce maimuță urâtă !“. La masă nu zicea nimic și numai bea ; iar la baluri spunea că nu poate să ieie la danț pe niciuna din doamnele acestea, care sânt așa de suptiri, încât, dacă ar pune mâna pe dânsule, le-ar rupe în două.

Acesta a fost Petru. I s'a zis cel Mare pentru o europenizare stângace și brutală: tăia bărbile Rușilor săi și-i silia să învețe pe de rost un manual de aritmetică sau de geometrie, iar boierii lui, desperați, se rugau să li se trimeată bărbile acasă, pentru a le pune în sicriu, căci înaintea lui Dumnezeu Tatăl nu se pot înfățișa jupuți.

În această Rusie a Romanovilor au venit Români cari au îndeplinit o funcțiune de educatori.

Unul dintre dâșii a fost Spătarul Nicolae Miclescu, care a fost în China și a dat o vestită descriere a împrejurărilor de acolo, iar, pe de altă parte, li a dat Rușilor tot ce voiau: li trebuia superstiție, li-a dat cărți de superstiție ; li trebuia știință, așa cum se înțelegea știința pe atunci, li-a făcut cărți de știință.

După Nicolae Miclescu a venit Dimitrie Cantemir, care crezuse că se poate crea o Moldovă dinastică independentă, ruptă de la Împărăția turcească, pe care o prevedea menită supt formă otomană decăderii. S'a refugiat în Rusia, și, de unde era, în Moldova, un Voevod frumos cu o barbă tânără și cu părul lung revărsat pe umeri, s'a prefăcut într'un senior ca la Curtea lui Ludovic al XIV-lea, cu perucă, ras, pudrat, iar, după ce i-a murit soția, Casandra Cantacuzino, a luat pe o Rusoaică și anume nu pe o oarecare, pentru avere sau nume, ci pe una care făcuse studii în Suedia. În juru i trebuiau să se găsească tot oameni de o cultură corespunzătoare cu a lui, iar fiica lui Dimitrie Cantemir, Maria, iubită de Petru-cel-Mare, care s'ar fi gândit a o așeza lângă dânsul, Maria, a cărei corespon-

dență trebuie găsită și tipărită în întregime, știa franțuzește, italienește și grecește, fiind femeia, fără îndoială, cea mai cultă din toată Rusia. Fiul lui Dimitrie, Antioh, care a ajuns pe urmă ambasador al Țarului la Paris, a influențat pe Montesquieu ; ideia mărimii și decăderii Imperiului roman la acesta nu este decât ideia, la care ajunsese Dimitrie Cantemir, a măririi și decăderii Imperiului otoman. Și acum în urmă am găsit legături de-ale lui cu un prelat italian, din care se vede cum era considerat el de lumea, în mijlocul căreia se învârtia. El este acela care a introdus la Ruși spiritul din „Satirele” lui Boileau, gen de literatură cum nu mai pomeniseră Rușii, precum în teatrul rusesc a intrat prima influență apuseană prin boșierul muntean Herescu, devenit, în rusește, Herascov.

Iată două genuri de literatură rusească datorite unor Români. Adăugați știința lui Dimitrie Cantemir însuși, care a vorbit despre obiceiurile orientale, despre rosturile turcești, despre musica turcească, și a introdus idei care domină astăzi în geografie, dar pentru prima oară au fost exprimate în notele lui, atunci când a întovărășit pe Țar într’o expediție dincolo de munții Caucasului, spre Persia. Descoperitor de drumuri, Dimitrie Cantemir a murit tânăr, în mare mare parte și desgustat de mediul inferior în care trăia acolo, în Rusia. Și Ioan Neculcea, cronicarul, care nu era un om deosebit de învățat, spunea că nu e de trăit în Rusia, fiindcă acolo nu este Curte, nu este o societate cultă, nu este o literatură și nu este nicio răsplătire după merit.

Iată ce am vrut să adaug la ce spuneam în conferința precedentă despre influența culturală pe care am exercitat-o noi. Va recunoaște oricine că la Ruși, și în Rusia chieviană și în Rusia moscovită, ea a fost însemnată.

Și noi nu trebuie să ne comparăm cu Apusenii

cei mai înaintați, de și, dacă se uită cineva mai de aproape la dânșii, vede de multe ori scăderi care nu se întâlneau la noi.

Când râde cineva care nu știe istoria universală de faptul că la Iași erau străzi podite cu grinzi, că erau acolo, și numai târziu, lumânări de său, nu trebuie să facă nicio comparație cu asfaltul și cu lumina electrică de acum, ci să se întrebe cum era atunci în Apus. Parisul, în vremea aceia, în secolul al XVIII-lea, era, în ce privește siguranța, așa, că, dacă nu mergeai cu un felinar într'o mână și n'aveai spada la coapsă, îți rămâneau oasele în niște străzi înguste, care au fost transformate numai pe vremea lui Napoleon al III-lea, și încă Parisul păstrează exemplare de acestea pe care este vorba să le transforme abia acum în sens modern. Iar, în ce privește obiceiurile, la Vasile Lupu era eticheta bizantină, la Dimitrie Cantemir o concepție foarte înaltă a bunei cuviinți, la Brâncoveanu tot ce se putea alege mai distins în tradițiile cele mai nobile ale Orientului, iar, în ce privește Parisul de la sfârșitul domniei lui Ludovic al XIV-lea, vă voi cita numai trei fapte. Ce era supt peruca lui Ludovic al XIV-lea ca murdărie nu-și poate închipui cineva. Aceasta este unul. Al doilea, pentru ce era ca distracție la Curtea lui Ludovic, cetiți amintirile Princesei Palatine, Liselotte, princesă germană măritată cu un prinț din dinastia Franciei: ea vă va spune de o anumită musică de intestine umane, întovărășită de oarecare desavantagii în ceia ce privește curățenia, atmosferei, și se întreceau prinții care de care mai mult și mai tare. Al treilea, dacă vroia să circule cineva la Versailles, trebuia să aibă o umbrelă, căci oalele de noapte se vărsau pe acoperiș. Iar, în ce privește moravurile, Fanarioții noștri stăteau mult mai sus decât unii Apuseni, fiindcă, în Germania, sora lui Frederic al II-lea, al cărui tată a vrut să-l zugrume pe

dânsul și pe sora lui, și, când a voit să fugă Frederic împreună cu un prieten, prietenul a fost condamnat la moarte și executat chiar supt fereasta la care era ținut cu de-a sila prințul, această soră a lui Frederic al II-lea, măritată cu margraful de Anspach, a murit și de foame, fiindcă socrul nu-i dădea de ajuns de mâncare, iar obiceiurile la Curtea aceasta erau așa, încât socrul își lua la bătaie fiul și trebuia să intervină nora ca să scape viața soțului; iar, când s'a întors margrafina la tatăl și la mama ei, nu a găsit un regim mai dulce decât acesta. Puneți alături pe Nicolae Mavrocordat, care scria cărți inspirate de filosofia apuseană, pe Constantin Mavrocordat, reformatorul social, pe Alexandru Ipsilanti, pe Alexandru Moruzi, personalități care pot să stea în fruntea culturii morale a timpului lor, lucru care ar trebui spus în cărțile de școală, în locul înșirărilor de nume și de ani, care se uită atât de ușor. Cum am spus aseară la radio, noi trebuie să facem în țară propaganda valorii noastre, pentru ca să nu ni spurcăm gura în fiecare moment, socotindu-ne cea din urmă dintre națiuni, cea ce nu am fost niciodată.

Acum, după ce v'am arătat și lucrurile acestea, să vedem oare, dintre influențele propriu-zis politice, nu s'au exercitat asupra altor popoare din partea noastră, și anume din timpuri foarte vechi.

Întâiu, în trecutul nostru cel mai îndepărtat, avem un foarte mare merit: pe când în Apus era o viață de șerbie, cea mai mare parte dintre locuitorii țării, dintre membrii rasei, fiind șerbi, țărani neliberi, noi am trăit în libertate țărănească. Vă rog să nu credeți într'o teorie, răspândită odinioară de Constantin Giurescu, tatăl așa-zisului profesor de Istoria Românilor de la Universitatea din București, care pretinde că țările noastre s'au întemeiat cu șerbi, cu boieri stăpâni pe țărani neliberi. Nu se

întemeiază o țară cu oameni neliberi, și, când oamenii sânt neliberi într'o țară, țara aceasta nu se poate menține. Vorbesc într'un moment când, de pe urma păcatelor clasei politice, este o eclipsă de libertate, dar călduroasa mea dorință este să ne întoarcem cât mai răpede la o libertate conștientă și disciplinată.

Noi am trăit în ideia de libertate: sântem oameni cari facem lucrurile cele mai mari, nu pentru că ni se poruncește de cineva, ci din voia noastră, și lucrurile cele mai frumoase au ieșit totdeauna din voia obștii, care este mai mult decât sufragiul universal și libertățile constituționale.

În toată Europa sânt numai trei grupe de țărani de felul acesta: sântem noi, sânt Elvețienii germani, cari au dus la figura aceia frumoasă reprezentativă, a lui Wilhelm Tell, și sânt Scoțienii, cari au rămas țărani liberi până în ajunul reformelor constituționale ale Regatului Unit al Marii Britanii și Irlandei din timpul nostru. Dar, de oare ce erau țărani ca și ai noștri în Peninsula Balcanică, nu poate fi vorba de o influență politică a acestei vieți țărănești asupra aceloră, fiindcă regimul social era, de o parte și de alta, identic.

Dar, pornind de la libertatea țărănească, am creat anume forme, pe care, formele acestea ale noastre, le-am transmis altora.

Înainte de a vă arăta care sânt aceste forme, vreau să vă fac să observați un lucru, care nu a fost ținut în samă până acum: poți să exerciți o influență asupra altora, când treci la dâșii acasă și poți să exerciți o influență, când ei vin la tine în țară. sau când îi chemi între hotarele țării tale. E indiferent unde exerciți o influență asupra altei rase: dacă o exerciți peste hotare sau la vatra dumitale. Ei bine, aceste instituții create de noi au trecut asupra aceloră cari au venit și s'au așezat la noi. Prin urmare este o pătrundere po-

litică a vitalității, a puterii creatoare, a inițiativei poporului românesc asupra acelor cari s'au așezat în mijlocul nostru.

Care sânt aceste forme? Mi se pare că se oferă ocazia să vorbesc de dânsule acum, când este proaspătă cartea d-lui Domanovszky și stă să apară și cartea în care-i răspund, de și nu în aceiași proporție, căci se pare că d. Domanovszky are mai puține ocupații și spune deci în trei sute pagini ceea ce cred că pot cuprinde ca răspuns în patruzeci.

Încep de la instituția cea mai generală, nu cea mai de jos, dar cea mai populară, și apoi de la dânsa vom trece la formele superioare pe care le-a creat poporul românesc.

În Ardeal există și la Sași și la Secui Scaune. Secuii se impart într'un număr oarecare de Scaune, de unde vine și numele de *szék*, de *Szekély*, cari sânt „scăunași“, fiindcă Scaun înseamnă Scaunul de judecată; Scaun și județ este tot una. Scaunul e doar acela pe care stă cel ce hotărăște într'un proces. Nicăiri ajurea nu se întâlnește, în tot cuprinsul regatului ungar de odinioară și în tot restul Ardealului, o instituție de Scaun de judecată la basă. Și, natural, în fruntea acestor Scaune stau juzii; ele sânt județele. Jude, județ sânt lucruri care merg împreună.

De ce Secuii le numesc așa? De ce ei au Scaune de judecată? De ce au județe și juzi? Fiindcă au găsit, atunci când s'au așezat aici —, și cei din-tăiu cari s'au așezat au fost Pecenegii, de rasă turaniană, și ei însă deosebiți de partea turaniană din formațiunea poporului maghiar, — organizații de felul acesta, care, de altfel, se întâlnesc în toată lumea romană, organizații pe juzi și pe județe. Sardinia era împărțită într'un număr oarecare de judicaturi, în fruntea cărora stăteau juzi.

Dacă, pe vremea când răstrămoșii Românilor

erau în legătură cu Visigoții, la aceștia se găsește ca șef, un jude, Atanaric, — și niciodată Germanii nu au fost conduși de juzi —, în secolul al IV-lea, aceasta înseamnă că Goții erau în legătură cu poporul de la care au luat pe „jude“

Dar Sașii ardeleni sânt împărțiți și ei pe Scaune, Stühle, și au un Richter în fruntea lor. Scaun, județ, jude.

E multă vreme de când am aruncat această idee, și, în timpul din urmă, a primit-o și cercetătorul inteligent și științific al vieții românești din Ardeal care este părintele Ion Lupaș. Mă se păruse, într'un moment, că d-sa nu recunoaște originea acestei idei, dar, cu multă loialitate, s'a grăbit a spune unde a întâlnit-o.

D. Domanovszky, supărat cum e de regulă, spune însă: nu se poate: Și Ungurii aveau o judecată. Da, însă nu forma politică.

În Ardeal chiar se întâlnesc județe românești, pe la Hațeg și Dobra, la punctul pe unde trece Murășul, străbătând munții, acele „districtus olahicales“, de unde a ieșit și Ioan Hunyadi, cu privire la care voi spune un cuvânt.

D. Domanovszky recunoaște că Hunyadi se coboria din Români, dar obiectează că tatăl lui a fost „miles regius“, ostaș la curte, prin urmare nu mai era Român. Dar cum să nu fie Român, dacă-l chema Voicu? „Miles“ sau ba, el tot Român rămâne. Și, de altfel, în părțile Huniedoarei am văzut într'o biserică alți cavaleri de aceștia români, de pe vremea Împăratului și regelui Sigismund, pe la 1400: femeile sânt îmbrăcate românește, și bărbații tot așa, dar având la gât atârnată sabia. Acești „milites regii“, ca și Voicu, au rămas prin urmare țărani. Da, adaugă învățatul ungur, Hunyadi poate fi Român, dar, iată, unii sânt de altă părere. Să fie sănătoși, dar aceasta nu schimbă lucrurile.

Și, isprăvește d-sa, chestiunea nu este bine ho-

tărită. Ce are-a face! Și, pe urmă, mama lui Hunyadi? Mama lui Hunyadi era o țarancă din cercul în care a trăit Voicu. Și, tot întorcându se în jurul lui Hunyadi, d. Domanovszky spune: de ce, apoi, să cercetăm noi cari sânt strămoșii oamenilor cari au jucat un rol important în istoria Ungariei?

Observ în răspunsul meu că, tot așa, d. Domanovszky însuși este de o evidentă origine străină, polonă. Nu e voie să cercetăm originea d-lui Domanovszky? D. Hóman care a scris Istoria Ungariei, un om de o inteligență superioară, este vre-un Hochmann, și, cu voia oricui, de origine germană.

Va să zică avem instituția aceasta a juzilor și a județelor. Și dincoace de munți am fost organizați tot pe juzi și pe județe. Avem și astăzi forma județelor de odinioară în Muntenia, fiindcă Moldova este o țară de cucerire, în care Domnul a poruncit să se facă un pătrat în jurul cetății sale. Dar în Muntenia au rămas județele de odinioară, de unde forma lor deosebită: Argeșul un gât suptire și apoi se lărgește; Muscelul, îngrămădit într'un colț, dar Dâmbovița are iarăși forma unei pâlnii; Vlașca și Ialomița înseși se întind în proporțiile pe care le-au avut vechile județe. Țara-Românească este făcută doar din unirea juzilor și confundarea județelor.

D. Domanovszky nu și dă samă de importanța județelor la noi. Omul liber de la noi se chema „judec”; judecii sânt răzeșii de la Munteni. În Moldova, unde, din cauza cuceririi maramurășene, și-au pierdut juzii însemnătatea și au ajuns juzi de sate, se spune totuși: satul cutare în care a fost un jude sau doi juzi; aceștia sânt „bătrânii”, moșii; deci moșia umb!ă pe unul sau doi „bătrâni”.

Vedeți ce instituție fundamentală este la noi aceasta a juzilor, dar d. Domanovszky nu știe nimic din aceste lucruri și atunci zice: au venit Românii pe acolo, niște ciobani, și, văzând ce este o judecată, și-au spus: hai să ne organizăm

și noi cu juzi! Când te gândești ce noțiuni fundamentale sânt la noi „lege“, „judecată“, „drept“, „drep-tate“, instituții juridice care nu se găsesc la ciobani, ci numai la agricultori, și la iubirea fanatică pentru pământ care formează trăsătura cea mai nobilă a poporului românesc, înțelegi că așa ceva nu se împacă de loc cu regimul de ciobani fără niciun fel de organizare.

Pentru d. Domanovszky eu sânt un șarlatan, un poet, un imaginativ, care înșeală lumea, pe când d-sa are un fel cu totul special de a lucra. De exemplu, l-am văzut cum spune că Vlădicii noștri ardeleni erau niște vagabonzi și niște incuți, niște popi proști, la care răspund că, în ce privește cultura, Atanase Anghel, cel d'întâiu după Unire, a învățat la școlile ungurești, Patachi, al doilea, a urmat la școala română, fiind doctor în teologie, al treilea, Inochentie Clain-Micu, la școlile ungurești, iar toți ceilalți Vlădici au umblat sau la Viena sau la Roma, dar, când îi spusesem că-i face vagabonzi, a obiectat: nu este adevărat; eu spun numai că n'aveau nicio reședință. Dar, când un episcop n'are nicio reședință, este un vagabond sau ba?

Sau, când s'a întemeiat Moldova, d-sa afirmă: Moldova a fost o feudă ungară. Dar Bogdan-Vodă a creat o țară independentă; el s'a luptat de mai multe ori cu Ludovic cel Mare al Ungariei și și a păstrat independența. Dar adversarul meu zice: „d-ta însuși spui că întâia formă a Moldovei, supt Dragoș, a fost o feudă a Ungariei și că Bogdan a fost: întâiu, în Maramurăș, supus regelui ungar. Da, așa am spus, și așa spun și acum. Dar după aceea, în loc să continue d-sa mai departe, acolo unde spun că Bogdan a luat Moldova, a gonit pe vasalul regelui ungar și a ajuns stăpân pe țară, pune puncte. Apreciați onestitatea procedării. Aceasta este metoda sa în cartea în care critică metoda mea.

Dar trec mai departe. De-asupra juzilor noștri

se găsesc banii și chenezii. Acești cnezi, chenezi, nu sânt altceva decât tot juzi ridicați une ori puțin mai sus. Și, atunci, în ceia ce privește pe acești chenezi, cari se întâlnesc și la noi, chenezul nu este altceva decât trecerea în slavonește a cuvântului german Konung, prin urmare, o origine foarte ridicată. D. Domanovszky zice: ce erau aceștia? Doar niște oameni cari aduceau un număr oarecare de Români și-i puneau în serviciul unui nobil oarecare, care avea nevoie de muncitori pe moșie. Doar nu vă uitați ce erau chenezii aceia la 1500 și ceva, evident, când instituția se afla în decădere. Cum juzii în Moldova au ajuns să nu fie în legătură decât cu satele, tot așa și chenezii din Ardeal, când s'a impus autoritatea regală, au ajuns să nu fie altceva decât numai represintanții rurali, într'un cerc restrîns, ai unei instituții foarte scăzute. Adversarul meu mai citează pe colegul, amicul și ruda mea, Ioan Bogdan, care ar zice tot așa. Dar Ioan Bogdan zicea numai aceasta că, dacă dincoace de munți se întâlnesc chenezii, ei nu sânt împrumutați de la cei de dincolo de munți, ci, și de o parte și de alta a munților, chenezatul este o instituție care s'a dezvoltat din instituțiile judecătorești ale poporului nostru.

Voevodul, care este de-asupra, e altceva. El e conducător de războiu, iar Domnul, și mai sus, e conducător de țară. Acestea sânt instituțiile noastre, Și, dacă întâlnim în Ardeal noțiunea de „terra“ în sensul politic, ea vine tot din noțiunea de „țară“ a noastră, care este atât de fundamentală, și de loc ciobănească. Dacă e vorba de pământ, de „țară“, ciobanul din Ardeal, când se duce în Vlașca, spune: „mă duc în țară“. Pentru dânsul „țara“ este toată regiunea de supt munte și de supt deal, de la noi,

Vin la Voevod. Cuvântul de „Voevod“ e slav și corespunde germanului „Herzog“, conducător de armată. Însă Bogdan spunea cu dreptate că, la noi,

a trebuit să existe cândva și termenul de „duce”. Cronicarii noștri vor zice apoi: „ducă”. „Duce a dispărut. De ce? Noi nu admitem două feluri de cuvinte în românește: întâiu, cuvintele care sânt urîte, și, în al doilea rând, cuvintele care au mai multe înțelesuri. Nu primim această omonimie atât de represintată în alte limbi. De exemplu, în franțuzește, trebuie une ori să apeși asupra caracterului scurt sau lung al vocalei, ca să înțelegi de ce e vorba; în chinezește același cuvânt cântat pe nu știu câte arii are înțelesuri deosebite, de unde la tipografia chinească, când cere zețarul să i se dea o literă, el cântă și, dacă nu cântă cum trebuie, i se dă o literă cu totul deosebită.

„Duce” este însă persoana a treia de la indicativul prezent al verbului „a duce”. Noi nu admitem aceasta. Am preferat „Voevod”. În Ardeal numai, este „Voevodul”, căruia i se zicea și „princeps”, într’o epocă foarte îndepărtată. Unii cercetători maghiari îl contestă. Nu pun mâna în foc că este, dar nu pun mâna în foc nici că nu e, și nu este niciun motiv de a-l înlătura. De ce există însă Voevod numai în Ardeal? Pentru că a existat Voevodul românesc, și a venit stăpânirea regală ungurească, și l-a păstrat. În atâtea locuri, când Statele au cucerit cutare regiune, se întâlnește un demnițar care nu se află aiurea, fiindcă demnițarul acesta aparține populației din ținuturile care au fost cucerite. Este simplu și clar ca lumina zilei.

În Ardeal sânt și o mulțime de bani, pe cari i-am trecut și Ungurilor. D. Domanovszky observă că au fost o mulțime de bani unguri și deci cum se dovedește că este Român cutare? Chiar când îi aduci înaintea numelui, d-sa obiectează că este un nume „presupus” românesc. Cu sistemul acesta, acum putem zice că este o „presupusă” zi și apoi va veni „presupusa” noapte și noi o să dormim un „presupus” somn și este de „presupus” că ne

vom trezi, ceia ce dorim la toată lumea. Nu merge însă cu risipa aceasta de cuvinte. Dar de ce banul acesta, care vine de la Avari, se păstrează numai în Ardeal, de ce este plin Ardealul de hani într'un moment ; de ce cuvântul acesta de „ban“, primit de noi a fost lipit de instituțiile fundamentale din părțile noastre ?

Prin urmare, de ce formațiunile acestea ale noastre, trecând de la țărani liberi, cari au în frunte un jude, un chenez, ridicându-se la ban, înălțându-se și mai sus, la Voevod și atingând cea mai înaltă culme, care este Domnul peste „țară“, de ce noțiunile acestea s'au răspândit pretutindeni ? Fiindcă în domeniul politic noi sântem acei cari am putut transmite altor popoare, care au trăit în mijlocul nostru, instituții care sânt fundamentale.

Dar mai târziu, — am citat acumă chiar imita-rea Domnilor noștri de către șefii Cazacilor : aceiași îmbrăcăminte, încercarea de a introduce aceleași datini de Curte, dorința de a avea legături de familie cu ai noștri. Evident că mai târziu, când formele politice din Apus au trecut la noi, pe vremea Fanarioților, când noi părăsisem instituțiile noastre populare, din care cauză Tudor Vladimirescu a trebuit să imite pe Caragheorghe, — căci răscoala lui Tudor Vladoimirescu vine de aici ; „Adunarea poporului“, „șeful poporului“, sânt lucruri care vin din viața balcanică, — formele acestea occidentale, pe care noi le-am avut întâiu, le-am transmis în jos. În ce privește pe Sârbi, până foarte târziu, Statul lor, care era puternic supt raportul militar, nu era desăvârșit ca forme : aveau doar un cneaz, un Senat, o Adunare a poporului, un număr oarecare de voievozi și atât ; așa erau organizați Sârbi.

În ce privește pe Bulgari, ei n'aveau niciun fel de organizație, lipsindu-li Statul, pe când la noi Statul a fost, și înainte de Regulamentul Organic,

un Stat complet, cu funcționari în toate rosturile cum îl făcuseră și Fanarioții. Dar toți Balcanicii au trăit o bucată de vreme la noi. Aici era adăpostul lor, aici era sprijinul lor, de aici veniau îndemnurile lor, de aici curgeau banii. Cea mai mare parte din oamenii politici din Balcani au făcut școala la noi.

La Sârbi este un lucru extrem de important: o carte foarte folositoare, ieșită în a doua ediție, a profesorului Popovici, tratează despre Românii din Balcani, Românii din Macedonia. D. Popovici afirmă lucrul acesta: noi, Sârbii, sântem țărani, sântem mici negustori de porci, sântem haiduci, sântem ostași, dar nu negustori. Tot ce este burghesie în Serbia vine de la Românii macedoneni, cari, burghesia aceasta, au străbătut și vechea Monarhie habsburgică. Tot Ardealul e plin de negustori macedoneni de aceștia. Așa era în Ardeal, în Crișana, în Banat. Companiile acestea grecești reprezentau tot negoțul cu Orientul, până la Budapesta, până la Viena, până la Trieste. Trieste a fost făcut în mare parte de negustorii greci, jumătate din ei de origine românească. Românii balcanici vor fi mers și până la Philadelphia, în America. Prin urmare, frații noștri din Balcani au creat o burghesie sârbă, iar, când Sârbii au vrut să se organizeze, să aibă un Domn, Constantin Ipsilanti, pe care Rușii îl făcuseră Domn în Moldova și în Muntenia, după 1806, visa să fie și în Serbia, să aibă deci trei coroane de Domnie creștină. Este aceasta o influență din partea lui Constantin Ipsilanti, care trimetea și bani și susținea pe cale diplomatică răscoala sârbească? Fără îndoială că da.

Bulgarii au învățat școala politică la noi. Au învățat la Bolgrad, în Basarabia-de-jos; au învățat și la Brăila și la Giurgiu și la București. O recunosc ei singuri. Cineva care este acum la închisoare pentru vechi păcate, nu pentru acestea mai noi și

cu totul de alt gen, pentru că este vorba de comunism, d. Constantinescu-Iași, care știe bulgărește și a scris despre legăturile noastre cu Bulgarii o lucrare foarte bună, a arătat cum s'au format toți aceștia la noi. Stambulov, care a jucat un rol atât de mare, a trăit pe la Brăila ; Caravelov, Gheșov chiar, din timpul războiului balcanic, toți aceștia, intelectuali, moșieri, bancheri, s'au purtat pe la noi. Unii au și rămas, păstrând numele bulgărești, sau luând alt nume. Și în lucrurile bune și în lucrurile rele noi am dominat foarte multă vreme viața Statului bulgar. Până și bătașii de la alegerile noastre au trecut în Bulgaria, unde se chemau „sopagii“. Ei au jucat un rol important pe la 1890, când erau o instituție oficială organizată, „cetățenii indignați“ de la noi.

Mai adăuğiți încă un lucru, cu care încheiu: când s'a întemeiat Statul grecesc, el a pornit de la un mare plan, care nu s'a putut executa: trebuia întâiu să se răskoale Moldova și Muntenia. De aceia a trecut Prutul Alexandru Ipsilanti, fiu de Domn român, — despre mama lui credeam odinioară că era o Văcărească, dar aceasta e cea de-a doua soție a lui Constantin Ipsilanti, iar cea d'întăiu, mama lui Alexandru, era fiica lui Alexandru Callimachi, de la Calmăș. De aceia a trecut Alexandru Ipsilanti în Moldova cu cneazul rusesc Gheorghe Cantacuzino, care era și el fiul unei domnițe Callimachi, așa încât erau rude după mamă: mi se pare că mamele lor erau surori. Au crezut Grecii că răskoală Moldova și Muntenia, dar n'au reușit. Au crezut apoi că răskoală Bizanțul, Constantinopolul. Turcii au aflat însă și au omorât pe câțiva dintre șefii Fanarioților ; ei au spânzurat pe Patriarhul Grigorie. Acum în urmă am pregătit un studiu despre moartea Patriarhului: se vede că Turcii l-au spânzurat nu în veșminte arhieresti, ca Patriarh, ci, cu toate că în ziua de Paști, dar numai după ce a fost depus de ar-

hieriei greci, cari s'au fost întrunit și numiseră alt Patriarh, așa că, până nu a sunat clopotul pentru Patriarhul cel nou, până atunci nu a fost executat Grigorie. Constantinopolul nu s'a răsculat.

Atunci cine s'a răsculat? Numai Moreia și părțile vecine. Acolo erau Albanesi și Români, erau Sulioții.

Dar răscoala este una ; cine face Statul, cine formează guvernul? La început s'a crezut că Guvernul îl vor forma acei cari aveau un brâu lat cu multe hangere și cu multe pistoale înăuntru, cu mustăți lungi, cu opinci, „țaruhia“, clefții, armatolii. Aceștia la început au jucat un rol foarte mare. Cutare dintre ei era ca însuși simbolul revoluției. Când îi spunea cineva că la Curtea regelui Othon are mulți dușmani, el răspundea: „da, însă cei mai mari dușmani ai miei sânt numele meu și faptele mele“.

Da, splendizi ostași ; dar aceasta este una și a guverna alta. De aceia, și Grecii au avut, într'un moment, nevoie de altfel de conducători decât aceia cari, când era o Adunare națională, se încăierau între dînșii și se împrăstiau cu toții după cele câteva momente de ședință. Atunci s'a recurs la Fanarioți. Dar Fanarioții, Ipsilanții și ceilalți cari au alergat pe urmă și s'au așezat acolo, veniseră la noi din Constantinopol, nu din Grecia, și ei nu represintau spiritul grecesc, ci spiritul bizantin și spiritul occidental, trecut în Constantinopol. Era în ei o sintesă de cultură occidentală și orientală. Și Fanarioții, ceia ce nu se vede de obicei, s'au format într'adevăr europenește, nu la Constantinopol, ci la București și la Iași, unde erau în legături neconținute cu lumea occidentală, așa încât, când am trimis înapoi pe Fanarioți, la 1821, Fanarioții aceștia de modă francesă erau un produs al atmosferei din țara noastră. Deci noi am dat Grecilor, peste luptătorii de la 1821, clasa lor condu-

cătoare. Un Grec spiritual îmi spunea odată, — și este bine să o știți și d-voastră: „Apoi d-voastră, Românii, sânteți o nație foarte dibace ; dintre Fanarioți ați păstrat pe cei mai buni și ați trimes la noi numai pe cei proști“.

Da, adevărat, pe cei mai buni decât purtătorii de fustanele și hangere, cari la început voiau să întemeieze un fel de Grece populară, care nu s'ar fi putut menține.

*

Este deci adevărat sau ba, din ceia ce v'am spus, că, începând de la cei vechi, din fundul evului mediu, și mergând până la Bulgarii de la 1890, nu s'a petrecut nimic în lumea care se întinde de la Carpații nordici până în fundul Peninsulei Balcanice, fără ca în aceasta să nu fie o idee politică venită de la noi? Da.

Ni-a trebuit o cucerire pentru aceasta? Nu.

Istoria ni spune că toate acestea s'au putut face fără cea mai mică încercare de cucerire și fără jignirea nimănui.

Așezământul tipografic
„Datina Românească”
Vălenii-de-Munte
(Prahova)

50 lei.